

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи
Кафедра педагогіки та методики початкової освіти

**ФОРМУВАННЯ ЕМПАТІЙНОЇ КУЛЬТУРИ
МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ
У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ**

Дипломна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:

*студентка 6 курсу, 610 групи
спеціальності 013 «Початкова освіта»*

Пиц Леся Іванівна

Керівник: доктор педагогічних наук,
професор **Федірчик Т.Д.**

*До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол №__ від __ листопада 2021р*

Завідувач кафедру _____ проф. Романюк С.З.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЕМПАТІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ	7
1.1. Проблема формування емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів у поглядах учених.....	7
1.2. Дефінітивний аналіз поняття «емпатійна культура майбутнього вчителя початкових класів».....	18
1.3. Структура емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів	32
Висновки до розділу 1.....	43
РОЗДІЛ 2. ПОЕТАПНА ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ ЕМПАТІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ	45
2.1. Емпіричне дослідження стану сформованості емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів у процесі професійної підготовки	45
2.1.1. <i>Обґрунтування критеріїв та рівнів сформованості емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів</i>	45
2.1.2. <i>Результати емпіричного дослідження рівня сформованості емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів</i>	53
2.2. Компоненти та етапи технології формування емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів	69
Висновки до розділу 2.....	86
ВИСНОВКИ	87
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	90
ДОДАТКИ	100

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасний етап розвитку освітньої сфери характеризується пріоритетністю людини, як основної рушійної сили, яка не лише впливає, а й забезпечує зміну особистісних орієнтирів усіх учасників освітнього процесу у різних ланках освіти. Нормативна міжнародна база створює умови для захисту прав людини в суспільстві загалом, і в системі освіти, зокрема («Загальна декларація прав людини», «Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини»).

Реформування сучасної системи освіти України також створює нормативне підґрунтя для створення умов в системі загальної середньої освіти на розвиток особистості учня з позиції демократичності, толерантності, гуманізму, емпатії, що задекларовано у «Національній доктрині розвитку освіти України», Законі України «Про освіту», Законі України «Про повну загальну середню освіту», Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI століття»), Концепції «Нова українська школа».

Фундаментальною ланкою у системі повної загальної середньої освіти є початкова ланка освіти, де закладаються основи формування особистості школяра, його життєвих цінностей, відчуття самодостатності, значимості, поваги та співчуття до людини. Вагоме значення реалізації означеного процесу належить учителю початкових класів, авторитет якого для молодших школярів є незаперечним. Саме тому, нова українська школа повинна поповнюватися високопрофесійними фахівцями не лише з глибинними фаховими знаннями, а й сформованими професійно значущими якостями та цінностями такими як: гуманізм, емпатія, доброзичливість, толерантність, чесність тощо. Відповідно, особливою актуальності набуває проблема формування вчителя нової української школи, зокрема його емпатійної культури для створення умов суб'єктно-суб'єктної взаємодії між ним і його вихованцями.

Стан розробленості досліджуваної проблеми. На сучасному етапі розвитку педагогічної науки проблема професійно-педагогічної підготовки вчителя розглядалася у працях багатьох учених, які дослідили різні її аспекти, а саме: теоретичні положення професійної підготовки майбутнього педагога (О. Антонова, С. Вітвицька, О. Дубасенюк, І. Зязюн, Н. Ничкало та ін.); формування готовності студентів до різних видів професійно-педагогічної діяльності (О. Матвієнко, О. Мельник, О. Олійник, Л. Хомич та ін.); розвиток педагогічної культури майбутнього вчителя та її складових (В. Гриньова, І. Пальшкова, С. Сисоєва, О. Шурин та ін.); особливості педагогічної підготовки майбутніх учителів початкової школи та її окремі питання (В. Денисенко, О. Бабакіна, С. Лисенко, Л. Ткаченко, О. Цюняк, Л. Хомич та ін.).

Разом з тим після затвердження та імплементації Концепції «Нова українська школа» потребує додаткових досліджень теоретичного та практичного рівнів проблема формування емпатійної культури майбутнього вчителя початкової школи як складової його загальної педагогічної культури.

Відповідно, актуальність та стан розробленості проблеми дослідження стали основою для вибору теми магістерської роботи *«Формування емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів у процесі професійної підготовки»*.

Об'єктом дослідження є професійна підготовка майбутнього вчителя початкових класів.

Предмет дослідження – емпатійна культура майбутнього вчителя початкових класів та поетапна технологія її формування в процесі професійної підготовки.

Метою дослідження: теоретичне обґрунтування поетапної технології формування емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів у процесі професійної підготовки та емпіричне дослідження рівня її сформованості.

Для досягнення мети сформульовано наступні **задачі дослідження**:

1. Здійснити аналіз стану проблеми дослідження у педагогічній теорії та сучасній практиці.
2. Розкрити сутність та структуру емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів.
3. Емпірично дослідити рівень сформованості емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів у процесі професійної підготовки.
4. Обґрунтувати поетапну технологію формування емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів у процесі професійної підготовки.

Методологічну основу дослідження становлять концепції розвитку особистості (О. Мороз, Г. Костюк, А. Сбруєва та ін.); філософія педагогічної освіти, що закладає основи професійної підготовки вчителя (Л. Карпова, Л. Конрашова, Н. Кузьміна, О. Пехота та ін.); психолого-педагогічні концепції емпатії (А. Алпатова, Н. Аніщенко, Л. Козяревич, Н. Лутай та ін.); положення про особливості формування емпатії учасників освітнього процесу початкових класів (О. коваленко, І. Коган, С. Максимець, Т. Романова, О. Рудницька, О. Шурин та ін.) та теоретичні положення теоретико-методологічних наукових підходів, серед яких: гуманістичний, аксіологічний, особистісно-орієнтований, компетентнісний та діяльнісний, культурологічний, що є важливими для формування емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів.

Для реалізації завдань та досягнення мети, у процесі роботи використовувався комплекс **науково-педагогічних методів дослідження**, серед яких: *теоретичні* (аналіз, узагальнення та систематизація наукової філософської, педагогічної та психологічної літератури, нормативних документів з метою аналізу поглядів учених на досліджувану проблему та розкриття сутності і структури емпатійної культури майбутнього вчителя); *емпіричні* (опитування, тестування, констатувальний експеримент для дослідження стану та обґрунтування технології формування емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів в умовах сучасної

професійної освіти); *математичні та графічні методи* з метою аналізу кількісних даних та наочного представлення отриманих даних.

Теоретичне значення проведеного дослідження полягає в тому, що автором проаналізовано проблему формування емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів в педагогічній теорії та сучасній освітній практиці; розкрито сутність емпатійної культури майбутнього вчителя та її структурні компоненти; обґрунтовано поетапну технологію її формування в умовах сучасної професійної освіти.

Практична значущість дослідження виявляється в тому, що матеріали магістерської роботи можуть бути використані студентами у процесі вивчення дисциплін психолого-педагогічного циклу («Вступ до професії», «Загальні основи педагогіки», «Управління в системі освіти», «Професійна культура вчителя», «Основи педагогічної майстерності вчителя» тощо); викладачами ЗВО для формування емпатійної культури студентів у процесі професійно-педагогічної підготовки; вчителя початкових класів для самоосвіти та саморозвитку у системі післядипломної освіти; освітніми менеджерами для організації підвищення кваліфікації педагогів.

Апробація та публікації з теми дослідження: у процесі написання магістерської роботи автором опубліковано тези у матеріалах студентської конференції (Чернівці, 2021).

Результати магістерського дослідження обговорювались на науково-методологічних семінарах кафедри педагогіки та методики початкової освіти ЧНУ, студентській науко-практичній конференції (Чернівці, 2021).

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, п'яти підрозділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЕМПАТІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

1.1. Проблема формування емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів у поглядах учених

Сучасна європейська освіта, яка стала для України орієнтиром на етапі її реформування, характеризується відкритістю, прозорістю, демократичністю. Відповідно, система освіти України сьогодення визначається новою освітньою парадигмою, однією із складових якої є гуманістична спрямованість освітнього процесу та формування культури всіх його учасників (В. Андрущенко, 2010, с. 5-16). Як зазначають сучасні учені, засвоєння базових положень культури веде до особистісного розвитку людини, а освіті у цьому процесі належить роль соціального інституту (І. Бех, 2009; О. Савченко, 2008 та ін.). Відповідно, пріоритетом сучасної освіти має стати особистісна культура і педагога, і школяра. На сучасному етапі вища педагогічна освіта перетворюється із професійної освіти в освіту культурного розвитку суспільства.

Як зазначає вітчизняна учена Л. Хомич, професійна підготовка вчителя представлена такими етапами: донауковий етап, який характеризується розвитком філософських учень, появою вчителя, як професії та виникненню перших педагогічних джерел; етап просвітництва, що представлений появою концепцій виховання та навчання, зародженням ідей педагогіки просвітництва у країнах Західної Європи та виникнення класичної педагогіки Я. Коменського; науково-методичний етап, що визначається як етап професійної підготовки вчителя у системі різних форм педагогічної підготовки, засвоєння майбутніми учителями психолого-педагогічних та методичних знань у різних закладах освіти; новітній етап підготовки вчителя,

який представлений концепціями діяльності особистості та теорією професійно-педагогічної освіти (Л. Хомич, 1998, с. 71).

Сучасний етап функціонування та розвитку вищої освіти, яка готує майбутнього педагога, на думку учених, стоїть задача підготувати не лише фахово компетентного вчителя, а й особистість, яка буде здатна ефективно здійснювати власну педагогічну діяльність, ураховуючи інтереси, потреби, особливості, спрямованість усіх учасників освітнього процесу загалом та учнів, зокрема (Л. Василенко, 2010; Н. Ничкало, 2010). Відповідно, показником ефективної педагогічної діяльності сучасного вчителя є визнання його професіоналом, що базується на ґрунтовній підготовці до виконання педагогічної діяльності згідно вимог Концепції «Нова українська школа».

Разом з тим, імплементація ідей нової української школи свідчить про вимоги не лише до фахових знань та професійних умінь сучасного педагога, але й вимагає наявності емпатії, толерантності, громадянськості, терпимості, демократичності тощо та здатності створення якісного освітнього середовища, що було би комфортним для формування та розвитку особистості учня. Діяльність учителя сучасної школи повинна бути спрямована на правильну організацію процесів виховання, навчання та розвитку школярів, де готовність їх до реалізації професійних завдань має неабияке значення.

На сучасному етапі існує низка підходів у підготовці майбутнього вчителя до професійно-педагогічної діяльності. Проведений нами аналіз праць учених (О. Антонова, 2003; Г. Балл, 2008; С. Вітвицька, 2003; В. Гриньова, 2004; О. Дубасенюк, 2003; І. Зимня, 2004; Н. Ничкало, 1999; Т. Семенюк, 2003 та ін.) на предмет дослідження основних положень формування педагогічної компетентності та професійної культури майбутнього вчителя, дозволив визначити найбільш значущі підходи для професійної підготовки вчителя, до яких належать: гуманістичний, особистісно-орієнтований, аксіологічний, компетентнісний, діяльнісний.

Проаналізуємо їх для окреслення важливості кожного для комплексного аналізу предмета нашого дослідження.

Так, *гуманістичний підхід* у професійно-педагогічній підготовці майбутнього учителя початкових класів, зокрема формування емпатійної культури, важливий тому, що емпатія учителя напряду пов'язана із його гуманістичною системою ціннісних орієнтацій. Гуманізація освіти досить часто залежить від ефективності діяльності педагогів, їх фахової підготовки та уміння на інноваційному рівні гуманізувати взаємодію між учасниками педагогічного процесу (І. Зязюн, 2000).

Проведений аналіз поглядів учених засвідчив, що проблема виховання гуманістичної особистості протягом історії розвитку педагогіки в зарубіжній та вітчизняній практиці досліджувалася вченими паралельно з виявленням особливостей педагогічної діяльності та пошуком шляхів підготовки студентів до її реалізації. Дослідження науковців (Ш. Амонашвілі, 1990; Г. Балл, 1996; і. Бех, 2009; І. Зязюн, 1997; Н. Кузьміна, 1984; О. Пєхота, 2009; В. Семиченко, 2004 та ін.) вказують на те, що ученими визначені оптимальні умови, які впливають на ефективну формування гуманістичних якостей майбутнього вчителя, серед яких: формування загальнолюдських цінностей у процесі професійно-педагогічної підготовки студентів; розвиток здатностей до організації педагогічної взаємодії на гуманних засадах; актуалізація у майбутніх учителів спрямованості на самопізнання, професійне вдосконалення, самоосвіту та саморозвиток.

Так, дослідниця В. Семиченко стверджує, що реалізація ефективної педагогічної діяльності має реалізовуватися на основі дотримання гуманістичних принципів через такі правила: по-перше, основне завдання учителя полягає в наповненні життя школярів позитивними емоціями, значимістю у власних очах та очах інших, цікавою навчально-пізнавальною діяльністю; по-друге, учитель має бути взірцем у взаємодії, спілкуванні, оскільки учні лише на етапі навчання цьому та брати на себе відповідальність за результати педагогічної взаємодії; по-третє, учитель зобов'язаний

здійснювати роз'яснювальну роботу серед учнів щодо відповідальності за слова та вчинки (В. Семиченко, 2004).

Сучасні учені (С. Сисоєва, 2005; Н. Тарасевич, 2007) акцентують у власних дослідженнях увагу на те, що фахівець освітньої галузі має володіти такими професійними характеристиками як: професійно-педагогічні здібності, емпатійна культура, гуманістична спрямованість, педагогічні уміння), наголошуючи на вагомості не лише фахової складової підготовки, а й соціокультурної.

Про професійно значущі якості вчителя наголошували В. Сухомлинський, Г. Балл та інші учені, доводячи важливість у підготовці учителя формування спеціальних здібностей, серед яких уміння співчувати, відверто спілкуватися, володіння емпатією (Г. Балл, 2008; В. Сухомлинський, 1988).

При дослідженні емпатійної культури майбутнього вчителя та шляхів її формування треба урахувати положення зарубіжної гуманістичної педагогіки та психології, які розроблені ученими А. Маслоу, Г. Олпортом, К. Роджерсом та ін.

Важливе значення у підготовці сучасного учителя початкових класів відіграє *особистісно-орієнтований підхід*, оскільки поряд із гуманістичним підходом, особистісно-орієнтований створює умови для формування індивідуальної траєкторії професійно-особистісного становлення та розвитку майбутнього педагога. Базові положення зазначеного підходу представлені у працях таких учених як: І. Бех (1998), С. Подмазін (1997, с. 37-43), О. Савченко (2008, с. 626-627), І. Якіманська (2000), С. Яценко (2002, с. 195-197) та ін.

Означені дослідники особистісно-орієнтованого підходу в освіті стверджують, що будь-яка особистість у процесі свого розвитку розв'язує низку суперечностей, серед яких наступні. Перша суперечність між соціальними стереотипами, які нею наслідуються та бажанням зберегти власну автономність. Тому емпатійна культура вчителя є результатом його

індивідуального професійно-особистісного становлення, а також своєрідним інструментом для розвитку індивідуальності кожної дитини. Друга суперечність між спрямованістю людини на матеріальні блага та установками ідеалу особистості, що проповідуються. Тому емпатійна культура вчителя визначає на якому рівні сформована спрямованість на ідеальні установки. Третя суперечність між перебуванням особистості в постійній соціальній комунікації та прагненням зберегти ситуацію власної індивідуальності. Тому емпатійна культура сприяє налагодженню ефективної педагогічної взаємодії з учнями. Четверта суперечність між особистісно-професійною адаптацією та здатністю формувати нову мету діяльності. Тому емпатійна культура допомагає виходити за рамки стереотипної установки мотиваційної сфери.

Вагомим у підготовці учителя та формуванні його емпатійної культури є *аксіологічний підхід*. Це зумовлено тим, що для прояву емпатії необхідною умовою є сформованість професійних орієнтацій та особистісних цінностей, де людина визначається як найвища цінність суспільства. Вчена Н. Ткачова вважає, що аксіологічний підхід є зв'язком між психолого-педагогічною теорією та педагогічною практикою, тому що спонукає педагога до пошуку ідеалу та його досягнення, адже проявів емпатійної культури потребують такі людські цінності що стосуються збереження здоров'я, здобуття освіти, прояву творчості (Н. Ткачова, 2006).

Для дослідження формування емпатійної культури аксіологічний підхід має значення у розрізі педагогічної аксіології, що вивчає та пропагує освітні цінності у реалізації педагогічної діяльності в системі взаємодії «вчитель – учень». Разом з тим, ефективна педагогічна взаємодія не може здійснюватися, якщо вчитель не володіє емпатійною культурою.

Учені В. Сластьонін та Г. Чижакова звертають увагу на те, що високий рівень емпатії можливий за умови сформованості високого рівня цінностей педагогічної діяльності. Серед цінностей педагогічної діяльності дослідники виділяють: утвердження вчителя в соціальному середовищі; задоволення

педагога результатами спілкування; можливість учителя професійно зростати та самовдосконалюватись; можливість педагога професійно самовиражатися та презентувати себе (В. Сластьонін, 2003; Г. Чижакова, 2003).

Доцільність урахування аксіологічного підходу у процесі формування емпатійної культури майбутнього вчителя початкової школи зумовлена також тим, що до структури емпатійної культури входить аксіологічна складова як система цінностей, без якої неможливе ефективне виконання професійної діяльності. Так, Ю. Завалевський вважає, що до професіоналізму вчителя постійно висуваються нові вимоги, які часто мають аксіологічне підґрунтя. Сучасний учитель повинен: забезпечувати якість діяльності; гармонізувати наукові, світоглядні, дидактико-методичні, психологічні знання; мати високий рівень моральних якостей; бути здатним до саморефлексії та саморозвитку; організовувати освітній процес у формі суб'єкт-суб'єктної взаємодії; використовувати нові інформаційні технології для навчання, виховання та розвитку школярів тощо (Ю. Завалевський, 2008).

Не менш вагомим для ефективної підготовки майбутнього вчителя сучасної української школи до реалізації професійної діяльності є *компетентнісний підхід*. Адже саме він демонструє зміну традиційної парадигми засвоєння знань, яка базувалася на засвоєнні знань, на парадигму діяльнісну, що в основі має готовність до виконання певного виду діяльності, що формується через залучення до неї. Н. Бібік аналізує, що діяльнісний підхід до підготовки кадрів відображений у європейських документах, що регламентують систему вищої освіти та сприяють формуванню «Зони європейської вищої освіти», що відображено у Болонській декларації, як зазначає (Н. Бібік, 2004).

Сучасний учитель зобов'язаний здійснювати педагогічну діяльність з позиції професійної компетентності, яка є базою для самостійної та творчої реалізації професійних задач.

Різні аспекти проблеми професійної компетентності відображені у дослідженнях багатьох учених, серед яких: Т. Байбара (2010), І. Бех (2009), В. Введенський (2003), Е. Зеєр (2005), І. Зимня (2004), Н. Іванцова (2011), Л. Карпова (2004), В. Мелешко (2010), О. Пометун (2009), В. Шуляр (2011), С. Якименко (2011).

Поняття «компетентність», як стверджує В. Шуляр, широко увійшло в освітню практику у 70-80-х роках ХХ століття (В. Шуляр, 2011).

Згідно довідкової літератури, «компетентність» трактується як обізнаність з чимось, або достатній рівень знань у визначеній галузі, що дозволяє здійснювати професійну діяльність (Великий тлумачний словник сучасної української мови, 2001).

На думку Ю. Завалевського, професійна компетентність педагога являє собою високий рівень системи сформованих у нього знань, умінь та навичок, наявність ціннісних орієнтацій, усвідомлення власної ролі у суспільстві, а також здатність до розвитку власної творчості (Ю. Завалевський, 2008). Дослідниця Т. Байбара визначають компетентність як здатність особистості, яка формується у процесі навчання, і проявляється через знання, досвід, здібності (Т. Байбара, 2010). Учені І. Зязюн, В. Шуляр та інші стверджують, що компетентність є першоосновою педагогічної майстерності учителя та виступає інтегративною професійно-особистісною характеристикою, яка дає можливість ефективно здійснювати професійні функції згідно соціальних стандартів, що діють у суспільстві (І. Зязюн, 2000; В. Шуляр, 2011).

Компетентність як специфічну здатність для виконання професійної діяльності визначають, що проявляється у спеціальних знаннях, уміннях та навичках, доповнених досвідом та цінностями визначають В. Бондар та І. Шуляр (В. Бондар, 2011; І. Шуляр, 2011, с.106-109).

Про компетентність як керований процес розвитку професіоналізму, здійснення освіти та самоосвіти, говорить у своїх дослідженнях Н. Іванцова. Учена наголошує на тому, що професійна компетентність накопичується у процесі професійної діяльності і дозволяє не лише проявляти знання та

навички у процесі реалізації педагогічної практики, а й допомагає досягати цілі, визначати свою поведінку в педагогічних ситуаціях (Н. Іванцова, 2011, с.1-23).

І. Ящук вважає, що професійна компетентність учителя формується у освітньому процесі, що базується на гуманістичних засадах (І. Ящук, 2011, с.75-105).

Досліджуючи психологію професіоналізму, А. Маркова, розкриває компетентність як одну з індивідуальних характеристик, що визначає відповідність вимогам професії. Учена стверджує, що компетентність не можна ототожнювати з освіченістю, оскільки це є поєднання психічних якостей, що створюють можливість діяти фахово, самостійно та відповідально. При цьому, учена виокремлює такі групи компетентностей: спеціальні, соціальні, особистісні, індивідуальні, які засвідчують про володіння учителем прийомами реалізації діяльності, організації спілкування, особистісного самовираження, самореалізації тощо (А. Маркова, 1996).

Аналізуючи вимоги до сучасного вчителя, В. Мелешко наголошує, що у формуванні професійної компетентності важливим є: мотиваційний аспект, що вказує на бажання та спрямованість учителя на професію; когнітивний аспект, який проявляється у рівні знань учителя; поведінковий аспект, що засвідчує досвід у реалізації педагогічних ситуацій; ціннісно-смысловий аспект, який забезпечує ставлення учителя до процесу і результатів педагогічної діяльності (В. Мелешко, 2010, с.1-4).

Для формування сучасного вчителя, на думку Л. Карпової, важливо, щоб професійна компетентність базувалася на таких професійних якостях (пам'яті, логічному мисленні, рефлексії, емпатії, емоційній стійкості, комунікабельності тощо) (Л. Карпова, 2004).

Вивчаючи професійну компетентність, Н. Іванцова до її структури включає професійні знання, уміння та навички; професійну культуру та досвід, а також професійну позицію і особистісні якості педагога. Учена

стверджує, що вони повинні формуватися на основі принципів системності, якості та усвідомленості (Н. Іванцова, 2011, с.16-23).

Формування професійної культури майбутнього вчителя на етапі його становлення неможливе без практичної складової. Готовність до практичної реалізації професійної діяльності передбачає: здатність до вибору стратегії вчителя при вирішенні конкретної педагогічної ситуації; уміння застосовувати доцільні засоби, форми, методи; наявність системи сформованих загальнолюдських та професійно значущих якостей (В. Кремень, 2005, с.5-9).

На основі проведеного аналізу праць учених, можна стверджувати, що формування емпатійної культури майбутнього вчителя напряму пов'язано з розвитком його компетентності, що є сукупністю інформаційних, перцептивних, комунікативних, соціокультурних компетентностей. Кожна із них включає емпатійну компоненту, тому що лише за такої умови може бути забезпечена суб'єкт-суб'єктна взаємодія між учителем початкових класів та його учнями.

Для формування емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів важливим є реалізація *діяльнісного підходу*, оскільки формування відбувається у процесі навчальної, виховної, методичної діяльності студентів.

Діяльнісний підхід у педагогіці досліджувався такими вченими, як: О. Бондаревська (1997), Л. Буєва (1978), І. Зимня (2004), О. Леонтьєв (1977), В. Мерлін (1982). Діяльнісний підхід у контексті нашого дослідження вагомий тому, що емпатійна культура педагога, по-перше, може реалізуватися лише через педагогічну діяльність учителя, а по-друге, виявом емпатійної культури може бути ефективно здійснена професійна діяльність, яка у конкретних ситуаціях може розглядатися як емпатійна діяльність щодо учня. Поряд з цим, емпатійну культуру можна вважати одним із визначальних факторів успішної реалізації різних видів професійної

діяльності учителя, зокрема такі як: навчальна, комунікативна, виховна, корекційна, управлінська та інші.

О. Леонтьєв, досліджуючи психологію діяльності, стверджував, що важливо, щоб процес діяльності мав усвідомлену мету, був мотиваційно зумовленим, мав спрямованість на визначений об'єкт (матеріальний чи нематеріальний), а також визначену структуру (О. Леонтьєв, 1977).

На основі аналізу поглядів ученого, можна відобразити зв'язок основних характеристик діяльності як процесу (за О. Леонтьєвим) та формуванням емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів.

Таблиця 1.1

**Аналіз зв'язків характеристик діяльності як процесу
(за О. Леонтьєвим) та відображення означеної характеристики
при формування емпатійної культури
майбутнього вчителя початкових класів**

<i>Характеристика діяльності як процесу в освітньому процесі</i>	<i>Відображення даної характеристики в професійно-педагогічній підготовці вчителя початкових класів</i>	<i>Відображення даної характеристики при формуванні емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів</i>
Мета діяльності	Мета діяльності у процесі професійно-педагогічної підготовки вчителя – це формування його професійної компетентності та готовності до професійно-педагогічної діяльності в ЗЗСО	Метою формування емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів – це визначений рівень сформованості даної культури, який достатній для реалізації емпатії у освітньому процесі та розвитку емпатії в молодших школярів
Мотивація діяльності	Проявляється у мотивації майбутнього вчителя початкових класів до засвоєння педагогічної діяльності та до формування належного рівня професійної компетентності у системі професійної підготовки в ЗВО	Характеризується як мотивація до розвитку та саморозвитку високого рівня педагогічної емпатії та усвідомлення її значущості для ефективної реалізації професійної діяльності та як складової загальної педагогічної культури вчителя початкових класів

Спрямованість на об'єкт (матеріальний, або нематеріальний)	Окреслюється як педагогічна спрямованість майбутнього вчителя початкових класів на професійну діяльність	Характеризується як спрямованість на визначений рівень сформованості емпатійної культури, який дозволяє забезпечити можливість здійснення ефективної педагогічної взаємодії з молодшими школярами
Наявність психологічної структури діяльності	Має певне співвідношення та зв'язок із психологічною структурою особистості педагога	Відповідає психологічним особливостям процесу емпатії – емпатійної діяльності – емпатійної культури учителя початкової школи

Таким чином, аналіз наукових поглядів учених на проблему професійної підготовки педагога загалом, та формування емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів, зокрема, дозволяє стверджувати, що означений процес є актуальним для реалізації завдань сучасної системи освіти та імплементації ідей нової української школи та визначається як системний, цілісний, що залежить від низки факторів.

Встановлено, що дослідження та реалізацію процесу формування емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів доцільно здійснювати з позиції таких наукових підходів: гуманістичного, особистісно-орієнтованого, аксіологічного, компетентнісного й діяльнісного. Це дозволить розкрити основні категорії нашого дослідження, розкрити сутність емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів, на що спрямовуватиметься зміст наступного підрозділу.

1.2. Дефінітивний аналіз поняття «емпатійна культура майбутнього вчителя початкових класів»

Науково-теоретичний аналізу досліджуваної проблеми передбачає розкриття основних категорій дослідження. Виходячи з предмету дослідження, такими базовими поняттями визначаємо такі: «культура»; «педагогічна культура»; «професійно-педагогічна культура»; «емпатія» та «емпатійна культура». Ці поняття, на нашу думку, дозволять цілісно проаналізувати досліджувану тему та в подальшому розробити технологію формування емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів у системі його професійної підготовки.

Поняття «емпатійна культура», як базове поняття у нашому дослідженні, є похідним від поняття «культура», що має філософський зміст та вказує на особистісні характеристики майбутнього педагога, серед яких можна виокремити емпатію. Філософський словник поняття «культура» тлумачить з латинської мови (*cultura*) як виховання, освіти та розвиток та розкриває її як специфічний спосіб організації та розвитку життєдіяльності людини; її уявлень про матеріальні та духовні предмети діяльності у системі соціальних норм, духовних цінностей, відношень людини до природи, інших людей та самої себе. Культура визначає також особливості поведінки та діяльності людей у різних сферах життя суспільства (Ю. Трофімов, 2000).

З філософської точки зору культура розкривається ученими по-різному. Так, О. Дробницький вважає, що це універсальний механізм, який реалізує цілеспрямованість поведінки і діяльності (О. Дробницький, 2002); А. Кармін, І. Тюрменко, О. Горбула стверджують, що це сукупність матеріальних і духовних цінностей (А. Кармін, 2004; І. Тюрменко, 2004; О. Горбула, 2004); М. Закович вкладає в його сутність спосіб здійснення діяльності (М. Закович, 2007); М. Вересов розуміє як метод творчої реалізації особистості в різних сферах життя, як соціального, так і духовного (М. Вересов, 1992).

Учений-педагог В. Сластьонін під культурою розуміє систему програм людської поведінки, що є умовами відтворювання і змінювання соціального життя в різних його проявах (В. Сластьонін, 2003). Учений-психолог Ю. Давидов визначає культуру як основу, яка гармонізує стосунки взаємопов'язаних сторін: з однієї сторони – природи, з іншої – соціуму (Ю. Давидов, 1978).

Українські вчені І. Зязюн та Г. Сагач стверджують, що культура формує уявлення людини про систему цінностей та регулює індивідуальну й соціальну поведінку особистості, яка, в свою чергу, слугує фундаментом для формування та реалізації пізнавально-практичних, професійних та особистісних завдань (І. Зязюн, 1997).

М. Каган, здійснивши ґрунтовний аналіз праць учених, виокремив підходи до тлумачення поняття «культура», серед яких: антропологічний (культура – це універсальний спосіб людського буття); аксіологічний (культура – це спосіб гармонізації відносин між людьми); особистісно-діяльнісний (культура – це результат розвитку індивіда, що виявляється через його діяльність та поведінку, особистісні цінності); соціологічний (культура – це система умов життя, що характеризує міжособистісні взаємовідносини); функціональний (культура – це спосіб здійснення людської діяльності та задоволення її потреб); комунікативний (культура – це складна система поведінки, спілкування та діяльності, що формує життєвий соціальний досвід) емпатійний (культура – це інтелектуальне, емоційне проникнення у світ іншої особистості) (М. Каган, 1996).

Вивчаючи поняття «культура», Г.Балл виокремлює найсуттєвіші функції культури, до яких відносить: нормативно-репродуктивну, що встановлює зв'язок між попередніми й наступними поколіннями та діалогічно-творчу, яка реалізується через оновлення й розвиток людського суспільства (Г. Балл, 2008, с.65).

С. Гончаренко, у своєму «Українському педагогічному словнику» тлумачить культуру як систему практичних, матеріальних та духовних

надбань суспільства, що здатні відображати рівень розвитку суспільства та людини, що досягнутий протягом історії, який може відображатися у результатах продуктивної діяльності. Разом з тим, учений стверджує, що культуру можна розуміти як рівень освіченості, вихованості особистості, а також рівень оволодіння певним видом діяльності (С. Гончаренко, 1997, с. 182).

Педагогічна наука часто поряд із поняттям «культура» використовує поняття: «педагогічна культура» та «професійно-педагогічна культура». Відповідно, можна стверджувати, що поняття «емпатійна культура» напряду пов'язане із категорією *«педагогічна культура»*, оскільки окремою її складовою виступає емпатійна культура педагога.

Питання формування педагогічної культури вивчали у своїх дослідженнях В. Боднар (2001), Є. Голобородько (2002), С. Гончаренко (1997), В. Гриньова (2001), М. Євтух (2002), І. Зязюн (2000), Л. Карпова (2004), В. Радул [243], О. Рудницька (1997), Т. Сидоренко (2005), С. Сисоєва (2000), Н. Тарасевич (2007), Т. Ткаченко (2000) та інші. Узагальнення поглядів учених дозволяє стверджувати, що вони вважають педагогічну культуру частиною загальної культури особистості. Педагогічна культура, на думку учених, виступає характеристикою не тільки власне особистості вчителя і його діяльності, а також, - система педагогічних цінностей і професійної поведінки вчителя, що проявляється через педагогічні переконання та майстерність, педагогічні якості, стиль навчальної та виховної роботи, а також ставлення вчителя до своєї справи.

Як стверджував класик вітчизняної педагогічної науки, В. Сухомлинський, педагогічна культура виступає комплексом якостей учителя, серед яких низка умінь: орієнтуватися в складних науково-педагогічних питаннях; звертатися до розуму й серця школярів; використовувати різні методи їх навчання і спостерігати за ними у процесі навчання; добирати дидактичний матеріал та організовувати спілкування (В. Сухомлинський, 1976, с.47-53).

Учена О. Бондаревська досліджує педагогічну культуру в різних аспектах, таких як: соціально-педагогічному, освітньо-педагогічному, індивідуально-особистісному, виділяючи кілька її рівнів: соціально-педагогічний рівень, що стосується сфери суспільства; науково-педагогічний, що представлений педагогічними теоріями; професійно-педагогічний, що засвідчує культурну ідентифікацію педагогіки; особистісний, що проявляється через особисті якості працівників освіти (О. Бондаревська, 1997, с.37-45).

Є. Голобородько розрізняє такі види педагогічної культури, як: реліктовий, що характеризує педагогічні норми попередніх епох; актуальний, який розкриває особливості сучасного педагогічного простору; потенційний, що характеризує педагогічну інноватику, яка є майбутнім педагогічного прогресу (Є. Голобородько, 2002, с. 13-17].

Досліджуючи поняття «педагогічна культура», учена В. Гриньова розглядає її по-перше, як складну якісну характеристику вчителя, яка охоплює рівень розвитку педагога, загальні вимоги до поведінки та діяльності вчителя, програму його професійно-особистісного розвитку та характеризує рівень духовного розвитку педагога, ступінь сформованості його педагогічних компетентностей (знань, умінь, навичок). По-друге, дослідниця стверджує, що це є інтегроване системне утворення, яке характеризує особистість педагога, його стиль та способи професійно-педагогічної діяльності і поведінки; по-третє, це цілісна сутнісно-змістова характеристика особистості вчителя, яка виявляє рівень його професійної підготовки, а також виступає умовою ефективної педагогічної діяльності. Розвиток педагогічної культури, з точки зору ученої, виступає першоосновою та фундаментом самопізнання, саморозвитку та самовиховання учителя (В. Гриньова, 1996; 2001).

З точки зору В. Зелюка, поняття «педагогічна культура» є синонімом до поняття «професійна культура», яка виступає частиною загальної культури особистості педагога. Педагогічна культура майбутнього учителя ,

на думку науковця, характеризує їх цілісний та системний розвиток, що проявляється через світогляд, ціннісні орієнтації на професію, педагогічну позицію, способи професійної діяльності та ін. (В. Зелюк).

Категорію «педагогічна культура» Т. Сидоренко розкриває як складне динамічне утворення, що у собі поєднує професійно-особистісні якості педагога, а також виступає показником сформованості його загальної культури та умовою і результатом ефективної педагогічної праці (Т. Сидоренко, 2005, с. 14–24).

Л. Ковальчук, обґрунтовуючи педагогічну культуру як запоруку ефективності педагогічної діяльності, виділяє складові педагогічної культури, до яких відносить;

- гуманістичну педагогічну позицію як прояв творчої ініціативи у професійній діяльності, самоосвіту, самовиховання;
- особистісні якості вчителя, серед яких: гуманне ставлення до учнів, інших вчителів, батьків, любов до своїх учнів, справедливість, доброта, чесність, толерантність;
- професійні якості вчителя, серед яких сформованість професійної спрямованості, стриманості, терпимості, тактовності, оптимізму в професії;
- теоретичні знання з психології, педагогіки, предметної методики;
- творче мислення, яке проявляється в логічності мислення, умінні знаходити нестандартні підходи до вирішення педагогічних задач;
- культуру професійної поведінки, що виявляється через культуру спілкування, педагогічну етику, педагогічний такт вчителя;
- досвід творчої діяльності, який має прояв через здатність до творчої самореалізації, здатність до самоосвіти (Л. Ковальчук, 2006, с. 358-369).

На основі узагальнення поглядів учених, можна стверджувати, що більшість учених під педагогічною культурою розуміють особистісне утворення, яке за своєю структурою є складним та динамічним, та поєднує у собі професійно-особистісні якості майбутнього вчителя і одночасно

виступає показником сформованості культури його особистості, яка формується у процесі професійної підготовки у ЗВО, а також є умовою подальшої ефективної професійно-педагогічної діяльності в умовах закладу загальної середньої освіти.

Поряд із поняттям «педагогічна культура» учені використовують поняття «*професійно-педагогічна культура*».

Професійно-педагогічна культура вчителя, на думку учених, має базуватися на спеціально-педагогічній освіті, яка має формувати у майбутнього учителя високий рівень його професійної діяльності. Метою формування означеної характеристики вчителя виступає, насамперед мотивація – бажання педагога бути майстром своєї справи, який відповідатиме не лише власному ідеалу, а й вимогам, які зумовлюватимуть потребу самовдосконалення та саморозвитку (Н. Бледнова, 1999, с. 105-108).

Учений В. Сластьонін досліджує професійно-педагогічну культуру, пов'язуючи її із загальною і професійною культурою. Науковець стверджує, що професійно-педагогічна культура:

- є частиною загальної культури, яка проектує загальну культуру в сферу педагогічної діяльності;
- виступає системною освітою, структурні компоненти якої можуть бути автономними, маючи власну організацію, але виступаю в кінцевому результаті єдиним цілим;
- має творчу природу педагогічної діяльності;
- формування її обумовлене індивідуально-творчими характеристиками особистості (В. Сластьонін, 2002, с. 42).

Згідно А. Ясько та Ю. Коломієць, професійно-педагогічна культура тлумачиться як інтегральне утворення особистості педагога, яке характеризує його поведінку в професійній діяльності та поєднує в собі загальний та професійний розвиток, що формують творчу самореалізацію вчителя, що спрямовується на ефективне розв'язання педагогічних задач (А. Ясько та Ю. Коломієць, 2008).

В. Гриньова професійно-педагогічну культуру характеризує як інтегративну сукупність системи якостей (фізичних, інтелектуальних, загальних, моральних) та професійних знань, умінь, навичок, які необхідні для успішного виконання навчально-виховної роботи (В. Гриньова, 1996).

Л. Хомич, досліджуючи особливості професійно-педагогічної підготовки вчителя початкових класів, розкриває зміст професійно-педагогічної культури, включаючи до її структури:

- культуру мислення яка проявляється в теоретичному осмисленні професійної діяльності, усвідомленні принципів педагогічної діяльності та прогнозуванні результатів власної діяльності;
- культуру праці, яка передбачає володіння високим рівнем умінь та навичок, здатність до творчої діяльності як варіативного використання теоретико-практичних знань, творче застосування відомих методів навчально-виховної роботи;
- культуру спілкування, що проявляється у знаннях норм взаємодії педагога з учнями, батьками, вчителями-колегами та мовленні, яке характеризується логічністю, правильністю, виразністю багатим словниковим запасом (Л. Хомич, 1998, с. 122].

На думку М. Овчиннікової, професійно-педагогічна культура майбутнього вчителя охоплює: особистісні якості, що впливають на ефективність професійної діяльності; фундаментальну психолого-педагогічну та методичну підготовку; професійні потреби у постійному самовдосконаленні; спеціальні професійні знання та уміння; активну громадську особистісну та професійну позицію; професійну поведінку, що визначає характер означеної культури (М. Овчиннікова, 2005, с. 135-140).

Важливі характеристики професійної культури педагога виокремлює Н. Гузій, серед яких: педагогічна креативність, яка є фактором і проявляється через творчість, що демонструє розвиненість педагогічного інтелекту та емоційної чуттєвості; дослідницько-пошуковий стиль мислення;

педагогічна фантазія та уява, здатність до персоналізації, педагогічна рефлексія, що вказує на здатність педагога до саморегуляції та самоконтролю у власній поведінці, комунікативність як спроможність педагогічно взаємодіяти, обирати оптимальний стиль спілкування, співпереживати, вибирати рольові позиції та володіти педагогічними вербальними і невербальними засобами (Н. Гузій, 1997, с. 28-31).

У своїх дослідженнях Т. Ткаченко професійно-педагогічної культуру розкриває як складне інтегроване особистісне новоутворення, що може одночасно виступати показником професійної підготовки майбутніх педагогів (Т. Ткаченко, 2000, с.17).

Згідно І. Коган, можна виокремити дві складові професійної культури: професійно-організаційну складову, яка охоплює професійні знання та уміння, педагогічний досвід та майстерність учителя та соціально-моральну складову, яка включає ціннісно-професійні орієнтації та моральні якості, які формують ставлення педагога до своєї професійної діяльності. Професійно-педагогічна культура напряду пов'язана із такими видами культури як: моральна, правова, розумова, естетична, екологічна культура. Це, в свою чергу, засвідчує поєднання з професійною етикою педагога з моральною вихованістю вчителя, що неможливо без сформованої культури особистості педагога (І. Коган, 2005).

На основі узагальнення поглядів учених, можна стверджувати, що *професійно-педагогічна культура вчителя зумовлює наявність у нього: визначених педагогічних цінностей, творчого підходу у розв'язанні педагогічних ситуацій, високого рівня спрямованості на гуманний підхід у процесі педагогічної взаємодії, педагогічне мислення та його освіченість, а також схильність до самоаналізу професійної діяльності, власної поведінки, його системність у реалізації педагогічної діяльності.*

Вагомою складовою педагогічної культури вчителя є його емпатійна культура, формування якої у майбутнього учителя початкових класів, є

предметом нашого дослідження. Саме це вимагає ґрунтовного аналізу поняття «емпатія», яка є базовою.

Науковий феномен «емпатія» наразі залишається предметом частих дискусій філософів, психологів, естетів та інших учених. Поняття «емпатія» досліджувалась різними науковими школами з позиції філософії, психології, педагогіки та ін.

Сучасна наука найбільш глибоко та всебічно явище емпатії дослідила з позиції психології (Т. Ліпс, Е. Тітченер, В. Штерн та ін.). Поняття «емпатія» було введено у науково-психологічний обіг американським ученим-психологом Е. Тітченером у 1909 р., який опираючись на теорію Т. Ліпса «про вчування», емпатію розкривав як процес розуміння та усвідомлення творів мистецтва, різних об'єктів природи, а лише згодом – й людини.

Психологічний словник поняття «емпатія» (*від 260зв'. Empathy – співчуття, співпереживання, здатність покласти себе на місце іншого*) тлумачить як здатність особистості емоційно відкликатися на переживання інших. Емпатія, як особистісна характеристика, забезпечує суб'єктивне сприйняття іншої людини, можливість проникнути в її внутрішню сферу, зрозуміти її переживання, думки та почуття. Згідно, психологічного словника, виокремлюють такі види емпатії як: співпереживання, що проявляється у переживанні суб'єктом таких же почуттів, що відчуває інша людина, та співчуття, що вказує на здатність переживати інших через порівняння з об'єктом почуттів (Психологічна енциклопедія, 2006).

Поняття «емпатія» досліджувалося вченими у психолого-педагогічній науці. Сутність, особливості формування емпатії досліджували: І. Бех (1998), М. Бикова (2007), Л. Журавльова (2007), І. Коган (2005), І. Кузнєцова (2004), О. Максим (2000), С. Максимець (1998), О. Міхеєва (2005), О. Рудницька (1997) та ін.

Дослідження учених засвідчують про різні тлумачення наукового феномену «емпатія». Зарубіжні дослідники її розкривають як: явище, що може виникати у процесі розмови однієї людини з іншою (А. Адлер); обмін

емоціями між особистостями (Дж. Хіксон); здатність відчувати, тобто природжене відчуття спільності з іншими (Р. Мей) та ін.

А. Сичевський, вивчаючи сутність емпатії, тлумачить її як біосоціальний феномен, що є властивим не тільки людині, але й також поширений серед тварин, особливо суспільних видів. Тому учений стверджує, що емпатія є обов'язковим компонентом комунікативних здібностей, під час виявлення яких вона розвивається (Сичевський, 2000).

Аналізує поняття «емпатія», Ф. Ахметшина розкриває його як властивість особистості, вказуючи, що емпатичність є потенційною здатність людини до прояву емпатії, а емпатія є процесом, що активно здійснюється під час ситуації взаємодії (Ф. Ахметшина, 2002).

Науковці О. Орлов, М. Хазанова вказують на те, що емпатія є своєрідним ключиком до розуміння іншої людини, тому можна вважати її компонентом спостережливості, а також умовою діалогічного спілкування та контакту при взаємодії між людьми. Крім того, емпатія може бути тим фактором, який сприяє емоційній інтеграції особистості із суспільством та відновленню її зв'язків з оточуючим світом (О. Орлов, М. Хазанова, 1993, с. 68-73).

На думку О. Фениної, емпатія, яка походить від грец. *Empatheia*, що у перекладі означає співпереживання, відображає розуміння емоційного стану іншої особистості через співчуття до неї, психологічну проникливість у її світ. Дослідниця вважає, що за допомогою емпатії відбувається встановлення довірливих стосунків між людьми, а умовою формування такого утворення виступає здатність оволодіти мовою іншої людини. З точки зору ученої, ступінь емпатії, який проявляється у педагога з учнями, можна зрозуміти з того, як вихованці розуміють мову свого наставника (О. Фенина, 2001, с. 109-117).

Емпатію, дослідниця О. Орищенко, характеризує як стійку інтегративну властивість особистості, її особистісне утворення, що сприяє емоційно відгукуватися на емоції, переживання іншої людини, прояв розуміння емоційного стану іншої особистості, а також передбачення

афективних реакцій з боку іншої особи, прояв намагання реально їй допомогти та поспівчувати (О. Орищенко, 2002).

О. Коваленко, проводячи власну дослідження, характеризує як специфічну властивість здібного організатора, маючи на увазі вчителя. Вказує, що емпатія проявляється через емоційну співучасть педагога в переживаннях школярів і називає це афективним підходом до розуміння емпатії. З позиції афективно-когнітивного підходу стверджує що емпатія – це здатність педагога до співпереживання школярів та уміння їм співчувати у ході налагодження особистісних взаємовідносин. З позиції когнітивного підходу, емпатія - це уміння виявляти та бачити емоційний стан учнів. Інтегративний підхід дозволяє розуміти емпатію як здатність учителя раціонально на рівні емоцій та інтуїції відображати своїх учнів. Вчена наголошує на тому, що емпатія сприяє ефективності процесу налагодження взаємодії між педагогом та школярами, а також створює необхідний емоційний стан. Емпатія для процесу виховання є базовою, без якої його неможливо здійснити, а низький її рівень емпатії є однією із вагомих причин неадекватної поведінки педагога (О. Коваленко, 2004, с.137-139).

На думку Л. Журавльової, емпатійний учитель є таким, що здатний відчувати внутрішній світ школяра, усвідомити важливість його почуттів, побачити його переживання, а також проявити до нього співчуття. Дослідниця встановила, що емпатійність учителя значно сприяє процесу особистісного розвитку та удосконалення школяра. В результаті цього, робить висновок, що здатність педагога до прояву емпатії є важливим фактором його соціально-психологічної адаптації у професійно-педагогічній діяльності, а також забезпечує досягнення педагогічного успіху. Емпатія сприяє тому, щоб учитель зумів збалансувати міжособистісні відносини, які сприяють прискоренню адаптації самого вчителя до обраної професійної діяльності, тому розвинута емпатійність виступає ключовим чинником успіху вчителя в педагогічній діяльності (Л. Журавльова, 2007, с.201-207).

Відповідно учені, розкриваючи емпатію вчителя, оперують поняттям «педагогічна емпатія». Педагогічна емпатія, на думку вчених є невід’ємною складовою педагогічної майстерності вчителя, яка сприяє налагодженню його взаєморозуміння в спілкуванні з учасниками освітнього процесу та прогнозує усі наслідки означеної взаємодії й знаходить ефективні засоби впливу у процесі спілкування (О. Міхєєва (2005, с. 205-210).

Базовим поняттям для нашого дослідження є поняття «емпатійна культура», що безпосередньо пов’язане з категоріями: «культура», «педагогічна культура» та «емпатія».

За дослідженнями учених, до початку 80-х р. ХХ століття, поняття «емпатійна культура» майже не використовувалося у психолого-педагогічній науковій літературі. Це можна пояснити тим, на думку ученої, що особливість формування емпатійної культури довгий час не була предметом спеціальних вивчень, а досліджувалася частково, при розв’язанні різних педагогічних задач у процесі навчання майбутніх учителів у закладах вищої освіти (Т. Романова, 1999, с. 20).

Педагогічна наука поняття почала розкривати емпатійну культуру на основі якостей, що їй притаманні, відносячи до них: чутливість, емоційність, здатність до співпереживання та ін.. Згідно з тлумаченням Т. Романовою, емпатійна культура виступає системним явищем, що включає низку структурно-функціональних компонентів. Вчена вважає, що поняття «емпатійної культури» тісно пов’язане з поняттям «емпатійної діяльності», але їх не можна ототожнювати (Т. Романова, 1999, с. 20).

Тому, можна стверджувати, що емпатійна культура є інтегративною якістю особистості, що зосереджена на емоційному, когнітивному та діяльнісному (поведінковому) компонентах, які складають міжособистісні взаємовідносини.

Ключове поняття для дослідження з теми нашої магістерської роботи – це «емпатійна культура майбутнього вчителя початкових класів». Проведений вище аналіз різних категорій у науковому полі дослідження

дозволив виокремити взаємозв'язки між ними та зробити висновок по те, що «емпатійна культура майбутнього вчителя початкових класів» включає в себе характеристики таких понять, як: «культура», «емпатія», «педагогічна культура». На основі вищезазначеного, стверджуємо, що «емпатійна культура майбутнього вчителя початкових класів»:

- по-перше, вона є складовою та різновидом загальної культури людини;
- по-друге, вона відображає рівень сформованості у вчителя педагогічної культури, але не може й не ототожнюватися з ним;
- по-третє, вона відображає специфіку педагогічної діяльності майбутнього вчителя початкових класів, який готується до роботи з наймолодшою категорією учнів;
- по-четверте, вона перебуває в категоріальній ієрархії та взаємозв'язку з базовими поняттями дослідження.

Враховуючи вищезазначене, нами розроблена схема, що графічно відображає таку ієрархію понять (див. рис. 1.1).

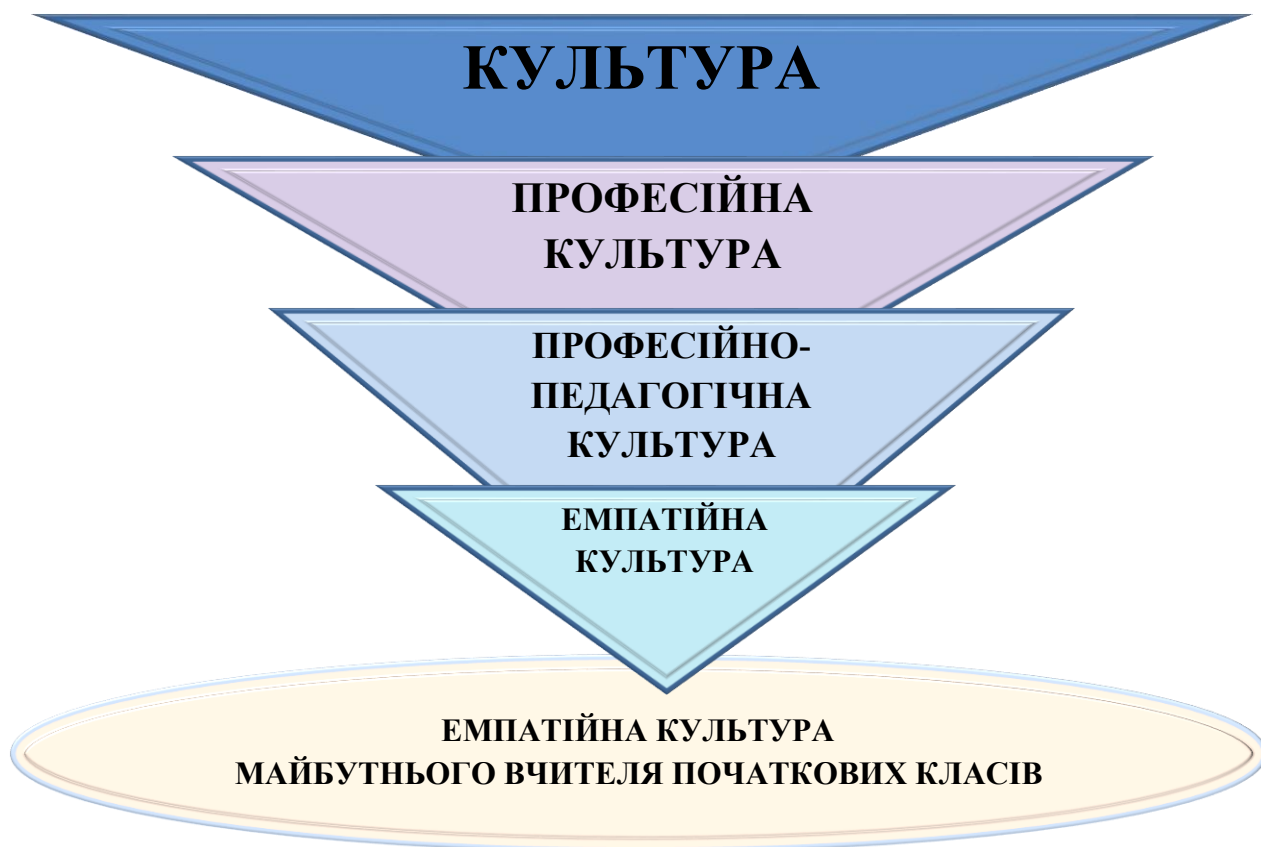

Рис. 1.1. Ієрархія базових категорій дослідження

На основі проведеного теоретичного аналізу зазначаємо, що емпатійної культурою майбутнього вчителя початкових класів є особистісна якість майбутнього педагога, що передбачає наявність у нього сформованих емпатійних компетентностей (знань, умінь і навичок), які спрямовані на розвиток у співчуття та співпереживання в умовах налагодження взаємодії у процесі професійно-педагогічної діяльності у початкових класах.

Відповідно, можемо стверджувати, що формування емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів можна вважати процесом розвитку в нього визначених особистісних якостей, що будуть можуть забезпечуватися під час навчання та професійного становлення під час професійної підготовки у ЗВО.

Таким чином, окреслений категоріально-понятійний апарат з теми формування емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів є сукупністю декількох базових понять, таких як: «культура», «професійно-педагогічна культура», «емпатія», «емпатійна культура». Взаємозв'язки та ієрархія між ними дозволяють далі здійснити структурно-компонентний аналіз поняття «емпатійна культура майбутнього вчителя початкових класів», що є важливим для нашої роботи, на що буде спрямовувати наступний підрозділ магістерського дослідження.

1.3. Структура емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів

Структурно-змістовий тих чи інших педагогічних феноменів є поширеною практикою у процесі проведення досліджень у педагогічній науці, який є досить складним, що визначається рівнем складності самих же педагогічних явищ, процесі тощо, які піддаються аналізу. Але, без такого структурування важко побудувати моделі, технології формування тих якостей особистості майбутнього педагога, що аналізуються дослідником та повинні бути сформовані у майбутнього педагога в процесі професійної підготовки.

Учені, які досліджували педагогічну культуру вчителя, по-різному розглядають її структуру, одним із проявів якої є емпатійна культура.

Узагальнюючи різні підходи учених, можна стверджувати, що змістом професійно-педагогічної культури дослідники розглядають розвиток особистості, який проходить у процесі її професійної діяльності, завдячуючи професійним якостям особистості. Процес формування професійно-педагогічної культури слід розглядати з позицій цілісного професійного становлення особистості вчителя.

Говорячи про формування компонентів професійно-педагогічної культури майбутніх учителів, В. Боднар наповнює її компонентами: пізнавальним, мотиваційно-емоційним, діяльнісним та регулятивним. Пізнавальний компонент, на думку вченого, охоплює знання психологічних та фізіологічних особливостей школярів, професійно-значущі якості педагога, знання з методик організації навчально-виховного процесу, знання змісту професійно-педагогічної діяльності. Мотиваційно-емоційний компонент, як стверджує дослідник, включає позитивне ставлення педагога до професійної діяльності, його бажання нею займатися. Діяльнісний компонент, за твердженням ученого, охоплює уміння, які потрібні для реалізації професійно-педагогічної діяльності, здійснення процесу

самовдосконалення та саморозвитку. Регулятивний компонент, як зазначає учений, полягає в здатності учителя вдосконалювати професійно-важливі якості (В. Боднар, 2001, с. 162-170).

Згідно з О. Фениної, в структурі емпатії треба виокремити: динамічні характеристики емпатії, які характеризують умови перебігу реакцій прояву емпатії та якісні її властивості: тривалість, сила, стійкість переживань тощо); якісні характеристики емпатії, до яких належать емоції, когнітивна сфера, дійова сфера; змістовно-особистісні характеристики, що проявляються у зв'язаних реакціях на конкретні об'єкти; соціально-імперативні характеристики, а саме: суспільні та індивідуальні уявлення про емпатію, прийняття її як норми, культура вияву емпатійних реакцій тощо) (О. Фенина, 2001, с. 109-117).

Дослідниця І. Кузнєцова, вивчаючи емпатійну культуру студентів з позиції системного підходу, наголошує на тому, що вона є компонентом структури професійної культури, але разом з тим і самостійним системним утворенням. Емпатійна культура, на її думку, синтезує ряд компонентів, серед яких: емоційний, когнітивний, поведінковий, рефлексивний, що дозволяють здійснювати гуманістично-спрямовану взаємодію із суб'єктами освітнього процесу. Так, як стверджує дослідниця, емоційний компонент охоплює перцептивні здібності, що забезпечують можливість емоційного реагування та співчуття, а також емпатійну інтуїцію, яка є вродженою схильністю до емпатії, що дозволяє інтуїтивно визначати стан людини за допомогою аналізу її жестів, рухів та міміки. Когнітивний компонент включає сутнісне знання емпатії як явища, спостережливості, яка виступає проявом гностичних здібностей та емпатійне слухання, яке є усвідомленням стану душі співрозмовника. Поведінковий компонент є системою умінь майбутнього педагога, що забезпечують можливість налагодження стосунків з учасниками освітнього процесу (учнями, їхніми батьками, колегами-педагогами). Рефлексивний компонент охоплює здатність до самоаналізу

власних вчинків, поведінки, що мали місце в ході спілкування (І. Кузнєцова, 2004, с. 139).

Емпатійна культура, як стверджує Ф. Ахметшина, є таким механізмом, який може функціонувати за умови взаємодії суб'єктів. Внутрішня структура емпатійної культури, на думку дослідниці, охоплює взаємопов'язані між собою компоненти, що сприяють ефективності реалізації визначених функцій спілкування. Тому вчена виокремлює наступні компоненти. Вербальний, який сприяє передачі-прийому навчальної інформації, формує рівень розвитку культури спілкування, умінь брати участь у бесідах, розуміння й усвідомлення діяльності та корекція недоліків у сприйманні інформації. Перцептивний компонент спрямований на забезпечення процесів пізнання особистістю внутрішніх відчуттів, переживань як власних, так і співрозмовників, що проявляється в умінні та прагненнях до критичного оцінювання власних дій та вчинків, мотивів інших учасників педагогічного спілкування. Інтеракційний компонент створює умови для регулювання поведінки школяра в освітньому процесі під час різних ситуацій педагогічного спілкування (Ф. Ахметшина, 2002, с. 32-34).

На основі здійсненого аналізу підходів учених до структурування емпатійної культури особистості, зокрема учителя, пропонуємо до структури емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів включити такі компоненти, як: мотиваційний, когнітивний та діяльнісний.

Спробуємо охарактеризувати зміст кожного з них.

Мотиваційний компонент характеризує: мотивацію майбутнього вчителя початкових класів до розвитку у себе емпатійної культури, яка є компонентом загальної професійно-педагогічної культури майбутнього фахівця; віру у власні сили; почуття власної відповідальності; здатність до аналізу своєї педагогічної діяльності та до професійно-особистісного саморозвитку.

Будь-який педагог може впливати на формування особистості учня, однак такий вплив визначальною мірою забезпечується особистістю самого

вчителя. Саме емпатія є тією професійно значущою якістю, яка пов'язує вчителя з учнем та допомагає відшукати причинно-наслідкові зв'язки у поведінці школяра та обрати найоптимальніші способи впливу на нього для його самореалізації. Якісні особливості емпатії характеризують якість її індивідуальної структури, тому емпатійність слід розглядати як одну з характеристик особистості (О. Орищенко, 2005, с. 59-65).

Якість педагогічного впливу на учнів, як стверджує О. Алпатова, підвищується при наявності мотивації та здатності вчителя до педагогічної емпатії. Якщо учитель перебуває на низькому рівні прояву емпатійності, це, як стверджує учена, веде до підвищення конфліктності у взаємовідносинах між ним та учнем, оскільки за таких умов педагог не може на достатньому рівні зрозуміти школяра та відчувати його інтереси. А високий рівень емпатійності сприяє налагодженню взаєморозуміння учителя із школярами, їх батьками, формує педагогічну стриманість учителя, що веде до створення сприятливого психологічного мікроклімату в класі (О. Алпатова, 2002, С.197).

Розуміння емоційного стану співрозмовника, як зазначає А. Сичевський, відбувається через емоційний резонанс, що відбувається завдячуючи процесам емоційного зараження, які впливають на формування мотиваційних відносин та емоційного співпереживання. Означені процеси викликають визначену емпатійну реакцію, як може спричинюватися емпатогенною ситуацією. В процесі цього, як наслідок, відбувається сприймання стану іншої особи, співпереживання та співчуття їй. Тоді суб'єкт емпатії починає розуміти емоційний стан об'єкта емпатії та адекватно реагувати на нього (А. Сичевський, 2000, с. 50-61).

Здатність учителя до співчуття, наявність у нього емпатійної інтуїції та присутність у поведінці емоційних відгуків на ситуації, де проявляються переживання іншої людини, розуміння позиції школяра забезпечує мотиваційний компонент емпатійної культури педагога, що передбачає емоційні характеристики даного явища. Переважання емоційного

компоненту в емпатійній культурі вчителя засвідчує наявність емоційного відгуку його особистості на переживання іншої людини (І. Коган, 2005, с. 101).

Отже, мотиваційний компонент сформованості емпатійної культури майбутнього вчителя має на меті формування його позитивної професійно-педагогічної мотивації, розвиток ціннісних ставлень до професії; прагнення до саморозвитку та самовдосконалення через здобуття нових професійних компетентностей.

Когнітивний компонент у структурі емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів визначає, яким способом формуються потрібні знання про: емпатію та її роль у професії педагога та в розвитку особистості учня молодшого шкільного віку; особливості міжособистісної взаємодії з учнями початкових класів на основі емпатії; ресурси формування та збереження емпатійної культури при співпраці, партнерській взаємодії у початковій освіті; формується здатність суб'єкта оцінювати власні дії та висловлювання, а також особистісні якості об'єкта емпатії; уміння, на основі сприймання, розуміти емоції співрозмовника. Емпатійна культура майбутнього вчителя початкових класів, з точки зору когнітивного компоненту, формується через оволодіння теоретичними знаннями про емпатію, її значення для вчителя та шляхи формування емпатійної культури; розуміння принципів роботи з учнями в початковій школі; усвідомлення значущості для суспільства педагогічної діяльності та гуманістичну її спрямованість.

Наявність когнітивного компонента у структурі емпатійної культури створює умови для забезпечення формування умінь майбутнього вчителя розпізнавати думки та почуття школярів, передбачати їх поведінку у визначених ситуаціях, прогнозувати відповіді на запитання, а також регулювати власні якості такі як: емпатійна спостережливість, емпатійне слухання.

Вчені визначають емпатію як спосіб пізнання іншого, а когнітивну емпатію як здатність зрозуміти та прийняти позицію іншого, інтелектуальну комунікацію, осмислення внутрішньої сфери іншої особистості, процес підсвідомого перенесення самого себе в об'єкт емпатії. Наявність когнітивного компонента у системі сприйняття емоційного стану іншої людини вказує на адекватне розуміння цього стану та наявність розумових процесів аналізу, порівняння, аналогії тощо. (К. Роджерс, 1984).

Важливими для процесу формування емпатійної культури майбутнього є взаємовідносини, що налагоджуються між об'єктами та суб'єктами емпатії, оскільки саме вони виступають фундаментальною, базовою основою порозуміння. Дослідник Л. Орлов, вивчаючи феномен емпатії, характеризує поняття взаємовідносин як: процес актуалізації знань про особливості тих, хто вступає у взаємодію; явище, що, як правило, завжди несе в собі емоційний за змістом відгук на особистість чи загалом суспільство; як процес, що актуалізує формування ставлення до тих особистостей, з якими взаємодіє суб'єкт спілкування (Л.Орлов, 1993, с. 68-73).

Діяльнісний компонент у структурі емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів дозволяє реалізувати комплекс умінь та навичок, що сприяють здійсненню емпатії в професійній діяльності; здатність до впровадження цих знань та умінь у процесі різних видів педагогічної практики під час фахової підготовки; уміння проявляти емпатію та емпатійну культуру; уміння здійснювати самоаналіз власної педагогічної діяльності, постійно розширювати та удосконалювати свої професійні компетентності, бути спрямованим і реалізовувати самоосвіту, саморозвиток під час самовдосконалення; уміння комунікувати в освітньому процесі, здібність до ефективного педагогічного спілкування.

Важливим у діяльнісному компоненті вважаємо також рефлексію рівня емпатійної культури у системі педагогічної культури, не виділяючи її окремо, оскільки самооцінка свого рівня емпатії проходить у процесі емпатійної діяльності, яка може відбуватися як у процесі професійної підготовки, так і

на етапі професійної діяльності. Це створює можливості для її подальшого розвитку та внесення коректив у весь процес формування професійно-педагогічної культури під час фахової підготовки.

Аналіз психолого-педагогічних досліджень вказує на те, що ученими виокремлюються показники сформованості емпатії, які характеризують діяльнісну сторону емпатійної культури, до яких належать:

- здатність реагувати власними почуттями на почуття інших, що проявляється через емоційний відгук, доброзичливе ставлення, уважність та чуйність педагога до школярів, його здатність бути тактовним, толерантним, відкритим;
- міжособистісне пізнання, що характеризується сприйняттям неповторності та унікальності іншої особистості (учня, вихованця), входження в стан об'єкта емпатії, спрямування себе на сприйняття його емоцій; співпереживання з учнями, а також уміння прогнозувати його вчинки та і поведінку;
- адекватне сприйняття школяра, здатність учителя ототожнити себе з ним, уміння поглянути на події його очима, разом з тим відчуючи свою відмінність від учня, виключення негативного оцінювання свого вихованця, аналіз та передбачення усіх можливих реакцій дитини на різні педагогічні впливи, вміння відчувати колектив класу;
- виявляти дієву допомогу (Н. Лутай, 2007, с. 127-134; О. Максим, 2000, с. 78-81; О. Рудницька [1997, с. 174–182).

І. Кузнецова стверджує, що аналіз підсвідомого рівня вказує на імпульсивний характер емпатії, яка проявляється у вигляді інстинкту співпереживання. Щодо усвідомлюваного рівня, то емпатія проявляється через почуття, емоційне ставлення до вчинків та діяльності іншої особистості. Дослідниця акцентує увагу на тому, що емпатійне розуміння носить регульований характер та проявляється не однаково у різних людей залежно від розвитку їх інтелектуальних здібностей. Емпатійне розуміння може бути співпереживанням (І. Кузнецова, 2004, с.98).

Спілкування у процесі педагогічної взаємодії передбачає взаємозв'язок інтелекту, почуттів учителя та школярів, встановлення між ними емоційних відносин, коли всі усвідомлюють мотивацію поведінки та вчинків один одного, встановлення та підтримка контактів у ході комунікації, прогнозування поведінки людей, які визначаються певним рівнем розвитку емпатійності (С. Максимець, 1998, с. 28-30).

Діяльнісним компонентом емпатійної культури також є комунікативна здатність учителя налагоджувати довірливі взаємовідносини з учнями, наперед передбачаючи їхнє бачення та точку зору та рахуючись з їх внутрішньою позицією та сформованими переконаннями. Згідно цього компоненту, емпатія має на увазі співпрацю й спільну діяльність.

На основі аналізу поведінки, особистість не лише сприймає і розуміє емоційний стан іншої особистості, але одночасно також діє, надаючи їй активну підтримку. При таких умовах емпатія буде супроводжуватися співпереживаннями чи співчуттями (І. Коган, 2005).

А. Маслоу у своїх працях вказував, що когнітивна та емоційна емпатія буде можливою ін. налагодженні будь-яких типів стосунків, навіть коли люди між собою незнайомі, а поведінкова та дієва емпатія є характерними у близьких стосунках, де вона є більш очевидною. Дієва емпатія проявляється у кожній гуманній людини (А. Маслоу, 1982, с. 108–118).

Емпатія, на думку Л. Журавльової, може бути частинкою будь-якої діяльності, а в освіті вона виступає однією з базових умов реалізації педагогічного процесу. Предметом емпатії є внутрішній світ учня, а її змістом – переживання емоцій цього учня, співпереживання йому, допомога чи протидія. Тому метою емпатії виступає усвідомлення і проникнення у внутрішній світ іншої людини (Л. Журавльова, 2007, с. 139).

Для того, щоб виникла емпатійна поведінка потрібне сприйняття самого себе й партнера педагогічного спілкування, розвиток емоційної та рефлексивної сфер учителя, бо це дає можливість бути чутливим до переживань інших людей, а, отже, й уміння проявляти емпатійну культуру.

Формування емпатійної культури майбутнього педагога залежить від рівня його соціально-педагогічних умінь: знайти можливий компроміс із особистістю чи колективом учнів, особистими чи суспільними інтересами, уміння усувати недоліки сімейного чи шкільного виховання.

Учені І. Кузнєцова, Т. Романова формування емпатійної культури майбутніх учителів бачать через реалізацію наступних педагогічних умов:

- реалізацію персоніфікованого підходу який передбачає взаємодію соціальних факторів з особистісними потребами, інтересами, переконаннями тощо;
- урахування структури професійної діяльності вчителя та диференціації змісту освіти, що реалізовується на сучасному етапі;
- налагодження атмосфери співробітництва та взаєморозуміння у процесі навчання у ЗВО;
- сформованість індивідуальності викладачів з розвиненою власною емпатійною культурою;
- створення емоційно сприятливого психологічного мікроклімату в освітньому процесі, що сприяє розвитку у студентів професійно значимих емпатійних умінь;
- організацію педагогічного спілкування викладача та студентів як зразка прояву емпатійної культури;
- організація формування емпатійної культури через реалізацію системно-функціонального підходу у процесі професійного навчання у ЗВО;
- побудова освітнього процесу, за якого передбачене поетапне формування емпатійної культури майбутнього учителя початкових класів;
- використання потенціалу різних видів педагогічних практик та аудиторної навчально-пізнавальної та самостійної роботи студентів, у ході яких проходить виявлення емпатійних здібностей студентів та формування їх емпатійної культури;
- самоаналіз майбутніми педагогами власної педагогічної діяльності, аналіз передового педагогічного досвіду (І. Кузнєцова, 2004; Т. Романова, 1999).

Дослідження О. Максима вказують на значимість прояву емпатійної культури саме з боку вчителя початкових класів як фундаментальної його професійної якості. Вчитель початкових класів зможе відчувати психологічне самопочуття молодшого школяра завдяки власній емпатійній поведінці. За умови, коли рівень її сформованості у вчителя є високим, то це сприятиме можливості педагога передбачати результати власного впливу, а як наслідок – будувати ефективно навчальний процес. Важливим є те, щоб перший учитель не лише співчував, співпереживав та допомагав школяреві, а й способом власного переживання й співучасті їх виховував та розвивав (О. Максим, 2002, с.78-81). Перша вчителька для учня молодшого шкільного віку завжди є референтною і виступає прикладом для наслідування, що пояснюється бажанням школяра бути швидше дорослим.

На основі вищезазначеної характеристики компонентів структури емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів подаємо її графічне зображення (див. рис.1.2).

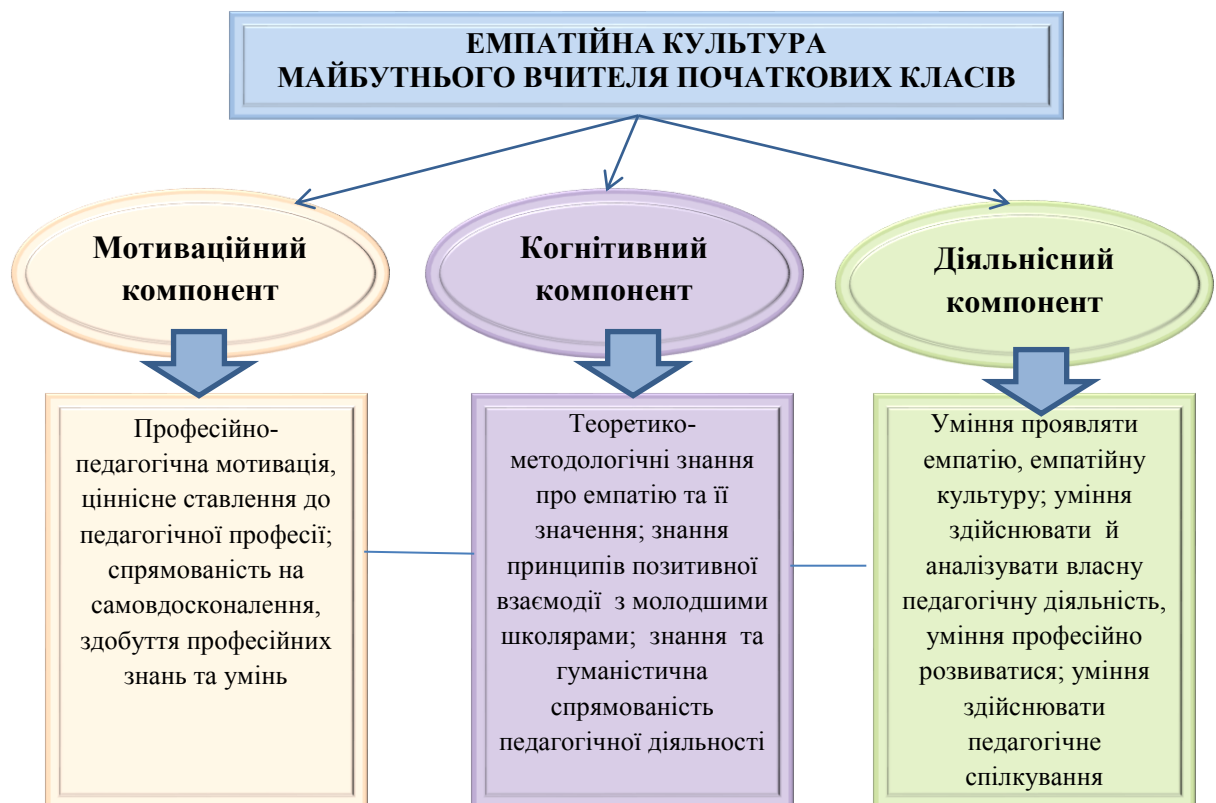

Рис. 1.2. Структура емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів

Системна реалізація означених компонентів відбувається на основі наукових підходів, описаних у підрозділі 1.1., а саме: гуманістичного, особистісно-орієнтованого, компетентнісного, діяльнісного, аксіологічного та культурологічного.

Емпатійна культура особистості педагога, що представлена у сукупності визначених компонентів, виражається в інтелектуальному та емоційному проникненні до внутрішнього світу особистості школяра та проявляється в його емоційній відповіді - прояві співчуття до об'єкта емпатії.

З нашої точки зору, емпатійна культура майбутнього вчителя початкових класів виступає інтегративною якістю особистості педагога, яка створює умови для емоційного реагування, співпереживання та допомоги своїм учням, а в результаті виступає професійно значущою особистісною якістю сучасного вчителя, розвиток і формування якої зумовлені соціальними запитами та вимогами до вчителя в умовах реалізації ідей Нової української школи.

Отже, розкрита нами структура емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів, що формується у процесі професійно-педагогічної підготовки у ЗВО представлена як сукупність основних компонентів: мотиваційного, когнітивного та діяльнісного.

Структуризація емпатійної культури майбутнього педагога, що здійснена у дослідженні, дозволяє у наступному розділі комплексно вирішити питання розробки технології формування емпатійної культури майбутнього учителя початкових класів у процесі професійної підготовки.

Висновки до першого розділу

У першому розділі нами здійснено теоретичний аналіз проблеми формування емпатійної культури майбутніх учителів початкових класів, зокрема проаналізовано основні категорії дослідження.

Для всебічного аналізу досліджуваної проблеми розкрито основні наукові підходи, які дозволяють всебічно вивчити проблему формування емпатійної культури майбутніх учителів початкових класів, серед яких: гуманістичний, особистісно-орієнтований, компетентнісний, аксіологічний діяльнісний та культурологічний.

Враховуючи сформульовану мету та розроблені завдання, нами визначено основні категорії дослідження: «культура», «професійно-педагогічна культура», «емпатія», «емпатійна культура».

У ході дослідження нами з'ясовано, що поняття «емпатійна культура» є похідним від поняття «культура», що вивчається ученими різних галузей знань і носить міждисциплінарний характер та пов'язане з поняттями «професійно-педагогічна культура», «педагогічна культура», де виступає складовою.

Проаналізовано поняття «професійно-педагогічна культура» та, на основі аналізу поглядів учених, обґрунтовано її як інтегративну особистісну якість вчителя, яка поєднує фізичні, інтелектуальні, загальнокультурні та моральні якості, професійно-педагогічні знань й уміння, що є важливими й необхідними для успішного здійснення педагогічної діяльності.

На основі узагальнення результатів досліджень, розкрито поняття «емпатійна культура», що пов'язане з поняттям культури й емпатії. Встановлено, що категорія «емпатійна культура» вивчається ученими, однак потребує подальших досліджень, зокрема щодо емпатійної культури вчителя початкових класів.

Розкрито сутність поняття «емпатійна культура майбутнього вчителя початкових класів», яке тлумачиться як особистісна якість, що включає

комплекс емпатійних знань, умінь і навичок, які створюють умови для прояву співчуття, співпереживання та надання допомоги в умовах професійно-педагогічної діяльності в початкових класах.

Обґрунтовано структурні компоненти емпатійної культури майбутніх учителів початкових класів, до яких віднесено:

- мотиваційний, що включає позитивну мотивацію майбутнього вчителя до розвитку власної емпатійної культури та передбачає наявність педагогічної мотивації, позитивних мотивів, ціннісне ставлення до вчительської професії, прагнення до професійно-особистісного саморозвитку та здобуття професійних знань;
- когнітивний, який охоплює знання про: емпатію та її роль у педагогічній діяльності; специфіку міжособистісної взаємодії з молодшими школярами на засадах емпатії; чинники емпатійної культури для прояву співпереживання, налагодження партнерської взаємодії у початковій школі;
- діяльнісний, який включає комплекс умінь і навичок, що необхідні для прояву емпатії в педагогічній діяльності вчителя початкових класів; уміння проявляти емпатію, емпатійну культуру; здатність реалізовувати та здійснювати самоаналіз власної педагогічної діяльності для подальшої самоосвіти та саморозвитку; уміння розв'язання, здатність до педагогічного спілкування.

Формування емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів є процесом розвитку в нього системи відповідних знань, умінь та навичок, а також особистісних якостей, що може бути реалізовано у системі професійної підготовки у ЗВО за розробленою поетапною технологією.

РОЗДІЛ 2

ПОЕТАПНА ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ ЕМПАТІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

2.1. Емпіричне дослідження стану сформованості емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів у процесі професійної підготовки

2.1.1. Обґрунтування критеріїв та рівнів сформованості емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів

Емпіричне дослідження, що дозволить виявити стан сформованості емпатійної культури майбутнього учителя початкових класів, насамперед передбачає виокремлення критеріїв, показників та рівнів явища, яке досліджується.

Під час розробки критеріїв, ми враховували наукові доробки В. Гриньової (2001), І. Пальшкової (2009) та ін.

Зважаючи на те, що емпатійна культура, що обґрунтовано нами у процесі теоретичного аналізу її як педагогічної категорії, представлена як складне інтегральне явище, то для вимірювання рівня її сформованості потрібно виділити систему критеріїв та показників.

«Критерії» як педагогічне поняття у процесі емпіричних психолого-педагогічних дослідженнях виступають своєрідним «мірилом», тобто відправними, еталонними точками, що дозволяють здійснити вимірювання у процесі емпіричного вивчення досліджуваного явища (С. Гончаренко, 1997).

Тобто, критерії допомагають здійснити порівняльний аналіз спроектованого «еталонного» результату професійно-педагогічної діяльності з реальним станом предмета дослідження.

Відповідно, критерій може виступати засобом вимірювання й оцінювання якості чи ефективності педагогічних впливів залежно від проблеми дослідження.

Критерії завжди виражаються через систему показників, що відображають рівень сформованості досліджуваного педагогічного явища (С. Гончаренко, 1997).

Тому можна стверджувати, що за своїм змістом сукупність критеріїв та показників дослідження, як правило, виконує функцію об'єднання та презентації кількісних та якісних результатів експериментальної роботи.

Критерії визначають у дослідженні загальну характеристику ознаки, яка піддається вимірюванню (тобто характеризують якість), разом з тим показники демонструють кількісні характеристики рівня прояву ознак того предмету, який теоретично обґрунтований та досліджується на емпірично-експериментальному рівні.

Зважаючи на об'єкт та предмет нашого дослідження, які обґрунтовані у теоретичному розділі, а також охарактеризованої структури емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів, нами розроблено систему критеріїв та показників, за якими визначатиметься її сформованість та запропоновано її рівні, які представлені у таблиці 2.1.

Як видно із матеріалів таблиці 2.1., нами виокремлено критерії:

- мотиваційно-ціннісний;
- когнітивний;
- діяльнісний.

Кожний із критеріїв представлений системою показників, які відображають ступінь сформованості кожного із компонентів емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів.

Таблиця 2.1.

**Критерії, показники та рівні сформованості
емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів**

<i>Критерії</i>	<i>Показники</i>	<i>Шкала рівнів у балах</i>
Мотиваційно-ціннісний критерій	✓ професійно-педагогічна мотивація ✓ цінності у ставленні до професії ✓ спрямованість на здобуття нових знань та професійне самовдосконалення.	9 – 10 оптимальний 6 – 8 достатній 4 – 5 середній 0-3 елементарний
Когнітивний критерій	✓ теоретичні знання про професійну культуру вчителя початкових класів; ✓ знання з професійно-орієнтованих дисциплін (з методики роботи з учнями початкових класів); ✓ усвідомлення суспільно-значущої ролі професійно-педагогічної діяльності.	9 – 10 оптимальний 6 – 8 достатній 4 – 5 середній 0-3 елементарний
Діяльнісний критерій	✓ емпатія як особистісна якість; ✓ рефлексія щодо емпатійної культури в професійно-педагогічній діяльності вчителя; ✓ комунікативна та емоційна компетентність.	9 – 10 оптимальний 6 – 8 достатній 4 – 5 середній 0-3 елементарний

Визначення рівня мотиваційно-ціннісного критерію (МЦК) будемо за визначеними показниками та за допомогою підібраних діагностичних методик:

- ✓ показник «професійно-педагогічна мотивація» (МЦК₁) вимірювали за допомогою опитувальника «Психологічний портрет учителя» (за Г. Резапкіною) (див.додаток В) (Г. Резапкіна, 2006);
- ✓ показник «ціннісне ставлення студента до майбутньої професії вчителя» (МЦК₂) визначався шляхом використання опитувальника «Мотивація до професійної діяльності» К. Замфіра (модифікація А. Реана) (див.додаток Д) (Л. Колбіна, 2008, с.245-247);
- ✓ показник «спрямованість на здобуття нових знань та професійне самовдосконалення» (МЦК₃) визначався за допомогою опитувальника «Педагогічна справедливість» (див.додаток Е) (Психологічні тести для учителів).

Середнє значення за першим критерієм мотиваційно-ціннісної сформованості емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів вираховувалася за формулою:
$$МЦК = \frac{МЦК1 + МЦК2 + МЦК3}{3}.$$

Рівень сформованості мотиваційно-ціннісного критерію емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів виявлялася кількісно, ураховуючи усі показники.

Охарактеризуємо рівні сформованості означеного критерію:

- *оптимальний рівень* (9-10 балів) мотиваційно-ціннісного критерію характеризується: високим рівнем сформованості професійно-педагогічної мотивації студента; його спрямованістю на здобуття професійно-педагогічних знань та бажанням самовдосконалюватись; ціннісного ставлення до професії вчителя; наявністю у майбутніх учителів позитивних мотивів у професійно-педагогічній діяльності;
- *достатній рівень* (6-8 балів) мотиваційно-ціннісного критерію емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів характеризується: прагненням до нових професійно-педагогічних знань; присутністю у студента позитивних мотивів; загальним прагненням до самовдосконалення, а також загальним ставленням до професійної діяльності з мотивацією та ціннісними;
- *середній рівень* (4-5 балів) мотиваційно-ціннісного критерію емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів визначається частковою сформованістю мотивації до професії вчителя; частковим ціннісним ставленням до педагогічної професії;
- *елементарний рівень* (0-3 бали) мотиваційно-ціннісного критерію емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів характеризується постійною тривожністю та невпевненістю у практичній діяльності; відсутністю мотивації та ціннісного ставлення до професії вчителя; відсутністю спрямованості на розвиток та прагнення до професійного самовдосконалення.

Визначення рівня сформованості когнітивного критерію (КК) емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів здійснювалося згідно аналізу показників:

- показник «теоретичні знання про професійну культуру вчителя початкових класів» (КК₁);
- показник «знання з професійно-орієнтованих дисциплін (з методики роботи з учнями початкових класів» (КК₂).

Аналіз когнітивного критерію мав на меті виявлення рівня наявних теоретичних знань студентів, як майбутніх педагогів, про емпатію та емпатійну культуру у педагогічній діяльності. Для цього можна використати тестові завдання (див. додаток А).

Як і при аналізі мотиваційно-ціннісного критерію, середній кількісний показник когнітивного критерію рівня сформованості емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів обраховувався за формулою:

$$KK = \frac{KK1 + KK2}{2}.$$

Аналіз відповідей студентів відбувався у залежності від повноти та обґрунтованості їх міркувань.

Кількісна оцінка рівня оволодіння студентами професійними знаннями визначалася так:

- *оптимальний рівень*: якщо система теоретичних знань про емпатійну культуру сформована на високому рівні, студент належно володіє змістом матеріалу, уміє здійснювати аналіз та оцінювання власної педагогічної роботи, то виставляється 9-10 балів;
- *достатній рівень*: якщо респондент володіє теоретичними знаннями на недостатньому рівні, неповно, допускає окремих незначних неточностей при визначенні понять, то виставляється 6-8 балів;
- *середній рівень* якщо знання студента не є системними, не є глибинними, то виставляється 4-5 балів;

- *елементарний рівень* фіксується при відсутності відповідних знань, або їх неправильності, або коли знання практично не сформовані та виставляється 0-3 бали.

Визначення *діяльнісного критерію (ДК)* за рівнем сформованості емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів здійснюється через аналіз наступних показників:

- показник «прояв емпатії» студента як особистісної якості ($ДК_1$) вимірюється за допомогою опитувальника з діагностики здібностей до емпатії авторів А. Мехрабієна, Н. Епштейна) (див.додаток Ж) (С. Васьківська, 2010);
- показник «здатність до саморозвитку» ($ДК_2$) вимірюється шляхом аналізу студентами педагогічних ситуацій (див.додаток З) (В. Андрєєва, 2006).

Середній кількісний показник рівня сформованості діяльнісного критерію емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів обраховується за аналогією з обрахунками за вищеназваними критеріями:

$$ДК = \frac{ДК_1 + ДК_2}{2}.$$

Оцінка рівня сформованості діяльнісного критерію емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів за кількісним показниками по рівнях здійснюється так:

- *високий рівень* сформованості діяльнісного критерію емпатійної культури засвідчує про здатність до самоаналізу та саморозвитку і оцінюється в 9-10 балів;
- *середній рівень* сформованості діяльнісного критерію емпатійної культури засвідчує про загальний ступінь уміння вибирати правильні шляхи вирішення педагогічних ситуацій та оцінюється у 6-8 балів;
- *середній рівень* діяльнісного компоненту сформованості емпатійної культури характеризується наявністю часткових умінь щодо виконання практичних завдань з вирішення педагогічних ситуацій та оцінюється у 4-5 балів;

- Елементарний рівень діяльнісного компонента сформованості емпатійної культури характеризується низьким ступенем саморозвитку, відсутністю самоаналізу професійної діяльності та оцінюється у 0-3 бали.

Опираючись на вищезазначений підхід щодо діагностики сформованості емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів, треба виявити рівень емпатійної культури майбутнього вчителя за кожним із описаних критеріїв, а потім можна визначити загальний рівень сформованості емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів за допомогою формули:

$$ЕК = \frac{МЦК + КК + ДК}{3}, \text{ де:}$$

- ЕК – це загальний рівень сформованості емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів;
- МЦК – рівень сформованості емпатійної культури за мотиваційно-ціннісним критерієм;
- КК – рівень сформованості емпатійної культури за когнітивним критерієм;
- ДК – сформованість емпатійної культури за діяльнісним критерієм.

Загалом, рівень сформованості емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів визначається з урахуванням мотиваційно-ціннісного, когнітивного та діяльнісного критеріїв та оцінюється наступними балами:

- 9-10 балів – це оптимальний рівень ЕК;
- 6-8 балів – це достатній рівень ЕК;
- 4-5 балів – це середній рівень ЕК;
- 0-3 бали – це елементарний рівень ЕК.

Для *елементарного рівня* сформованості емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів характерною є низька якість теоретичних знань з педагогічних та методичних дисциплін; фрагментарні знання з різних галузей психології, які розкривають вікові, психологічні особливості школярів початкових класів; відсутність спрямованості на

самоаналіз та прагнення до самовдосконалення та низький прояв емпатії як особистісної якості.

Середній рівень сформованості емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів засвідчує низький рівень розвитку емпатійності; наявність труднощів щодо поєднання сформованих теоретичних знань із педагогічною практикою діяльності в початкових класах; фрагментарністю знань із таких дисциплін, як: педагогіка, психологія, предметна методика; несформованість мотивації та невизначеністю щодо ціннісного ставлення до майбутньої вчительської професії.

Достатній рівень сформованості емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів характеризується проявом активності при виконанні різних навчально-професійних завдань; стійким проявом емпатії у освітньому процесі як особистісної якості; здатністю здійснювати саморозвиток, але який не постійно супроводжується прагненням до самоаналізу та самооцінки у процесі виконання педагогічної діяльності.

Оптимальний рівень сформованості емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів передбачає усвідомлене мотиваційно-ціннісне ставлення до професійно-педагогічної діяльності; усвідомлення суспільної значущості діяльності вчителя; гуманістичну особистісну спрямованість; прагнення здійснювати самовдосконалення через систему набуття нових професійно-педагогічних знань, які реалізуються в практиці освітньої діяльності у початкових класах; прояв високого рівня емпатії.

Запропонована система критеріїв та показників дозволить проаналізувати стан сформованості емпатійної культури студента, як майбутнього вчителя початкових класів, та встановити його рівень, на що буде спрямований підрозділ 2.1.2

2.1.2. Результати емпіричного дослідження рівня сформованості емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів

У процесі написання магістерської роботи було проведено констатувальне дослідження, метою якого було здійснення аналізу стану сформованості емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів.

Для досягнення мети визначено завдання:

- проаналізувати зміст освітньо-професійних програм підготовки майбутнього вчителя початкових класів для з'ясування можливостей щодо формування емпатійної культури;
- провести анкетування майбутніх учителів початкових класів для визначення рівня сформованості їх емпатійної культури.

Базою для проведення дослідження обрано Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, факультет педагогіки, психології та соціальної роботи, кафедру педагогіки та методики початкової освіти.

Учасниками емпіричного дослідження стали студенти 4-6 курсів спеціальності 013 «Початкова освіта» Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича в кількості 135 осіб.

Для виконання першого завдання емпіричного дослідження, нами проведений аналіз змісту професійної підготовки майбутнього вчителя початкових класів, що здійснювався на основі вивчення освітньо-професійних програм «Початкова освіта» для підготовки здобувачів першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів вищої освіти Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Проведений аналіз переліку освітніх компонент (навчальних дисциплін), які включені до ОПП першого (бакалаврського) рівня ВО, засвідчив, що у навчальному плані для вивчення студентів пропонуються такі нормативні курси, як: «Вступ до спеціальності» (1 курс); «Основи педагогічної майстерності та творчості вчителя» (4 курс), «Педагогіка

партнерства та лідерства» (3курс), а також вибіркова дисциплін «Педагогічна культура вчителя» (2 курс).

На другому (магістерському) рівні вивчаються нормативна дисципліна «Психологія педагогічної діяльності» (5 курс) та вибіркові дисципліни: «Методична культура вчителя початкової школи» (6 курс), «Основи педагогічної аксіології» (6 курс).

Зміст силабусів означених дисциплін засвідчує, що вони частково розглядають питання професійної культури вчителя початкових класів та емпатії як однієї із професійно-значущих якостей вчителя початкових класів.

Разом з тим, можна стверджувати про відсутність навчальної дисципліни, що прямо пов'язана з формуванням емпатійної культури. Тому, на нашу думку, варто ввести до освітньо-професійної програми дисципліну «Емпатійна культура вчителя початкових класів», оскільки саме вона буде спрямована на цілісне та системне формування емпатійної культури студентів для роботи з молодшими школярами.

Для виконання другого завдання емпіричного дослідження нами було виявлено та встановлено рівень сформованості емпатійної культури у студентів, як майбутніх учителів початкових класів.

Дослідження рівня емпатійної культури проводилось шляхом вивчення рівня сформованості кожного компонента, зокрема, та емпатійної культури загалом.

Мотиваційно-ціннісний критерій сформованості емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів.

При використанні опитувальника «Психологічний портрет учителя» Г. Резапкіної ми досліджували сформованість професійно-педагогічної мотивації студентів та визначали наявність у них позитивних мотивів до подальшої професійно-педагогічної діяльності в освітньому середовищі закладу загальної середньої освіти в початкових класах.

Запропонована методика дає змогу побудувати «психологічний портрет» майбутнього вчителя початкових класів за такими шкалами:

цінності, що є пріоритетними; психоемоційний стан майбутнього вчителя; його самооцінка; стиль педагогічного спілкування та рівень суб'єктивного контролю у взаємодії.

Отримані у результаті застосування методики результати студентів представлені у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Результати опитування студентів, які впливають на їх мотиваційно-ціннісне ставлення до оволодіння емпатійною культурою

		Кількість	%
Цінності, що є пріоритетними у професійній діяльності			
А)	Стосунки з учнями	45	33,33
Б)	Взаємовідносини із колегами	39	28,89
В)	Особисті переживання	51	37,78
	Всього	135	100
2. Психоемоційний стан майбутнього вчителя			
А)	Неблагополучний	28	20,74
Б)	Нестабільний	59	43,70
В)	Благополучний	48	35,56
	Всього	135	100
Самооцінка педагога			
А)	Позитивна	43	31,85
Б)	Нестійка	58	42,96
В)	Негативна	34	22,96
	Всього	135	100
Стиль педагогічного спілкування			
А)	Демократичний	37	27,41
Б)	Ліберальний	48	35,56
В)	Авторитарний	50	37,04
	Всього	135	100
Рівень суб'єктивного контролю у взаємодії			
А)	Високий	35	29,93
Б)	Не сформований	57	42,22
В)	Низький	43	31,85
	Всього	135	100

Результати дослідження психологічних портретів студентів, як майбутніх учителів початкових класів, про що свідчать дані таблиці 2.2., вказують на недостатність сформованості мотиваційно-ціннісної сфери майбутніх учителів, що є важливою для подальшої ефективної професійної самореалізації.

Так, за шкалою «Пріоритетні цінності» лише третина досліджуваних (33,16 %) респондентів мають гуманістичну спрямованість на стосунки з учнями, які відображається у розумінні інтересів, прагнень, потреб школярів, їх прийнятті з усіма особливостями, створенні для них сприятливої соціально-психологічної атмосфери спілкування.

На противагу 37,78 % респондентів у структурі цінностей надають перевагу власному емоційному комфорту, який характеризується такими ознаками, як: стриманість, відчуженість, уникнення спілкування.

Отримані під час опитування результати засвідчують про недостатність сприятливих умов для розвитку емпатійної культури майбутнього учителя, що недостатньо сприяють формуванню системи їх цінностей як базових стимулів педагогічної діяльності.

За шкалою «Психоемоційний стан» нами було виявлено, що 43,70% досліджуваних студентів мають нестабільні показники за даною шкалою, це означає, що вони характеризуються підвищеною чутливістю нервової системи та неадекватністю реакцій під час професійного навантаження та емоційних стресів в професійній діяльності. Такі результати потребують корекції самооцінки та саморегуляції особистості студентів, тому що внутрішній емоційний спокій виступає передумовою емпатійної взаємодії.

Кожний шостий учасник опитування (20,74%) має неблагополучний емоційний стан, тобто володіє вразливою реакцією на подразнюючі чинники, низькою емоційною стійкістю, тривожністю, а також мають труднощі із соціально-психологічною адаптацією до умов професійного середовища. Такі результати вказують на доцільність введення у систему формування емпатійної культури студентів роботи з психодіагностики та психокорекції їх психологічного стану студентів.

Отримані результати за вищезазначеними шкалами підтверджуються даними, що отримані з діагностики характеру самооцінки досліджуваних. Так, у процесі опитування було виявлено, що 42,96 % студентів мають нестійку самооцінку, що змінюється у залежності від ситуації, тобто при

сприятливих умовах особа відчуває творчий та емоційний підйом, а коли умови є несприятливими, то ефективність взаємодії з оточуючими людьми різко знижується. Педагогічна діяльність завжди пов'язана зі стресами, тому такі результати потребують педагогічної корекції у процесі професійної підготовки для того, щоб забезпечити ефективність взаємодії студентів, як майбутніх учителів із усіма суб'єктами освітнього простору.

Вивчення особливостей спілкування студентів, як майбутніх учителів, яке є базою для емпатійної культури, підтвердило, що демократичний стиль, який має на увазі урахування особливостей усіх суб'єктів взаємодії та допомагає її ефективності, притаманний лише кожному четвертому учаснику опитування (27,41 %). Разом з тим, 37,04 % опитаних за цією шкалою відповідають авторитарному стилю, що насторожує. Це вказує на неврахування інтересів та потреб різних партнерів педагогічної взаємодії, а також вказує на несформованість емпатійної культури майбутніх учителів початкових класів. Тобто, отримані результати вказують на доцільність додаткової роботи щодо формування емпатійної культури.

Шкала «Рівень суб'єктивного контролю» показує рівень відповідальності студентів за наслідки своєї навчально-професійної діяльності. За результатами було виявлено, що низький рівень суб'єктивного контролю мають 31,85% студентів. Тобто кожний третій майбутній вчитель може приписувати власну неефективність другим людям чи подіям, які сприяють їх емоційному вигоранню.

Отже, вивчення психологічного стану частини студентів засвідчило недостатність сформованості їх емоційної сфери, на що вказують: переважання нестійких показників самооцінки, особистісних цінностей, недостатньої відповідальності за власні дії, не завжди ефективність педагогічної взаємодії тощо. Це, у свою чергу, вимагає удосконалення процесі професійної підготовки майбутніх учителів у цьому плані.

За допомогою опитувальника «Мотивація професійної діяльності» (К. Замфір у модифікації А. Реана) ми визначали особливості мотивів у

студентів до навчально-професійної діяльності. Опитувальник дає можливість визначити переважання внутрішніх чи зовнішніх мотивів. Результати опитування узагальнені у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

Особливості мотивації студентів у структурі емпатійної культури

№	Характер прояву мотивації	Кількість	%
1.	Внутрішній	28	20,74
2.	Не визначений	69	51,11
3.	Зовнішній	38	28,15
	Всього	135	100

Як засвідчують результати опитування, внутрішній характер мотивації, який психологами вважається як позитивний, сформований у 20,74% студентів. Натомість, зовнішній тип мотивації, що психологами трактується як несприятливий, оскільки залежить від різних зовнішніх факторів престижу, примусу, статусу, характерний для 28,15 % майбутніх учителів. Також виявлено, що невизначена мотивація, а тобто залежить від обставин, сформована у 51,11% студентів.

Узагальненні результати дозволяють виявити рівень сформованості емпатійної культури студентів, як майбутніх учителів, за мотиваційним критерієм (див. таблицю 2.4).

Таблиця 2.4.

Рівень сформованості емпатійної культури студентів, як майбутніх учителів початкових класів за мотиваційним критерієм

Рівні	Кількість	%
Оптимальний	23	17,04
Достатній	42	31,10
Середній	38	28,15
Елементарний	32	23,70
Всього	135	100

Узагальнені результати представлені на рис.2.1.

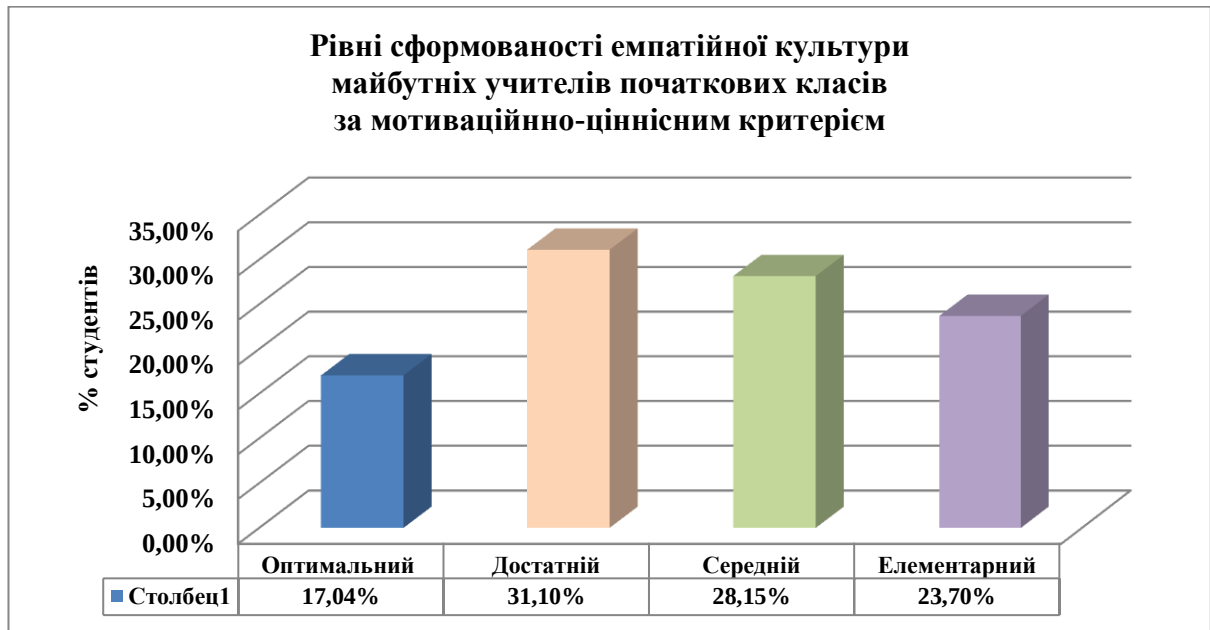

**Рис. 2.1. Результати дослідження рівня сформованості
емпатійної культури майбутніх учителів початкових класів
за мотиваційно-ціннісним критерієм**

За результатами, які подані у таблиці 2.4 та на рис. 2.1., можна стверджувати, що оптимальний рівень сформованості емпатійної культури виявлено у 17,04 % досліджуваних студентів. Для таких студентів характерний високий ступінь сформованості професійно-педагогічної мотивації, у них сформовані позитивні мотиви до подальшої педагогічної діяльності, розвинуте прагнення до самовдосконалення та здатність здійснювати самоаналіз власної професійної діяльності. 31,10 % майбутніх учителів показують достатній рівень розвитку емпатійної культури за мотиваційним критерієм. Для таких студентів характерними є ситуативна самооцінка, активність під час різних видів діяльності, середній рівень професійно-педагогічної компетентності. Середній рівень розвитку емпатійної культури за означеним критерієм було встановлено у 28,15 % респондентів, для яких характерний уже нижчий рівень розвитку педагогічної мотивації та ціннісного ставлення до майбутньої професійної діяльності, присутня недооцінка власних можливостей, проявляються

перенесення відповідальності на інших учасників освітнього процесу. Елементарний рівень розвитку емпатійної культури за мотиваційно-ціннісним компонентом простежувався в 23,70% студентів, що проявляється у їх невпевненості, тривожності, а також відсутності спрямованості на здобуття нових професійно-педагогічних знань, несформованою професійною мотивацією.

Узагальнені результати дослідження рівня сформованості емпатійної культури за мотиваційним критерієм дозволяють стверджувати, що доцільно у систему професійної підготовки студентів увести елементи, що сприятимуть підвищенню рівня формування цінностей і мотивів студентів на ефективну майбутню професійно-педагогічну та професійно-навчальну діяльність.

Когнітивний критерій сформованості емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів.

Значущим елементом емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів, на нашу думку, є повнота, глибина та цілісність знань майбутніх педагогів про: емпатію та її функції у освітньому процесі при роботі з молодшими школярами; психолого-соціальні особливості учнів початкових класів; психологічні та педагогічно-методичні знання, що створюють умови для якісної фахової діяльності у майбутньому. Означені знання виступають базою для вивчення когнітивного критерію емпатійної культури майбутнього вчителя.

З метою дослідження рівня професійних знань студентів з проблеми, яка вивчається, ми використали комплекс педагогічних тестів, які подані у додатку А до магістерської роботи. Аналіз виконання студентами тестових завдань вказує на рівень сформованих у них знань про зміст, структуру та роль емпатійної культури для педагогічної діяльності. Результати тестування представлені у таблиці 3.5.

Аналіз результатів здійснювався згідно таких критеріїв:

- 15-11 балів – це високий рівень знань майбутніх учителів про емпатійну культуру, який засвідчує уміння студентів узагальнювати та систематизувати теоретичні психолого-педагогічні знання про емпатію та емпатійну культуру педагога, а також пов'язувати їх із практичним використанням у педагогічній роботі;
- 10-6 балів – це середній рівень знань майбутніх учителів, який проявляється у наявності певної кількості знань про емпатійну культуру, але, одночасно, проявом окремих труднощів при їх практичному застосуванні;
- 5-1 бал – це низький рівень знань майбутніх учителів, при якому майбутній учитель проявляє фрагментарні знання про емпатійну культуру, не зовсім розуміє її значення у освітньому процесі.

Таблиця 3.5

**Результати тестування студентів щодо виявлення рівня їх знань
про зміст, структуру і значення емпатійної культури**

Рівні	Кількість	%
Високий	21	15,56
Середній	81	60,0
Низький	33	24,44
Всього	135	100

Під час тестування було встановлено, що на високому рівні знань емпатійну культуру та в структурі педагогічної культури, перебувають лише 15,56 % студентів, 60% перебувають на середньому рівні, разом з тим, 24,44% респондентів мають сформований низький рівень знань з досліджуваної проблеми дослідження, тобто недостатньо володіють знаннями про емпатійну культуру, її зміст та функції для педагогічної діяльності, не завжди знають про умови ефективної комунікативної педагогічної взаємодії із суб'єктами навчального простору. В результаті, такий рівень знань може вказувати на несвідомість та нестійкість у прояві поведінкових реакцій у процесі організації педагогічної взаємодії, а також необґрунтованість використаних дій та реакцій.

Під час емпіричного дослідження нами проведений аналіз навчальної успішності студентів, як майбутніх учителів, з професійно-орієнтованих навчальних дисциплін, тому що він є базою для подальшої професійної самореалізації студентів. Аналіз рівня успішності встановлювався згідно шкали оцінювання ECTS:

- «А» - високий рівень;
- «В» і «С» - середній рівень;
- «D» та «Е» - низький рівень.

Результати аналізу подані у таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

**Навчальна успішність студентів
із професійно-орієнтованих дисциплін (за рівнями)**

Рівні	Кількість	%
Високий	20	14,81
Середній	76	56,29
Низький	39	28,89
Всього	135	100

За результатами аналізу рівня успішності студентів із психолого-педагогічних дисциплін, що наведений у таблиці 2.6, встановлено, що більшість студентів, як майбутніх учителів, відповідають середньому рівню навчальної успішності (56,29%). Ці показники співвідносяться з отриманими результатами діагностики рівня знань студентів про сутність та значення про емпатійної культури, що засвідчує наявність взаємозв'язку загальних психолого-педагогічних знань майбутніх фахівців та когнітивною складовою їх емпатійної культури. Відповідно, важливим на нашу думку, є введення у систему професійної підготовки майбутніх учителів окремих тем з проблеми емпатійної культури педагога, що буде сприяти поглибленню їх психолого-педагогічних знань загалом.

Узагальнення результатів, дозволило визначити рівень сформованості емпатійної культури студентів, як майбутніх вчителів початкової школи за когнітивним критерієм, що представлено у таблиці 2.7 та на рис. 2.2.

Таблиця 2.7

**Результати визначення рівня сформованості емпатійної культури
студентів, як майбутніх учителів початкових класів,
за когнітивним критерієм**

Рівні	Кількість	%
Оптимальний	15	11,11
Достатній	32	23,70
Середній	61	45,19
Елементарний	27	20,0
Всього	135	100

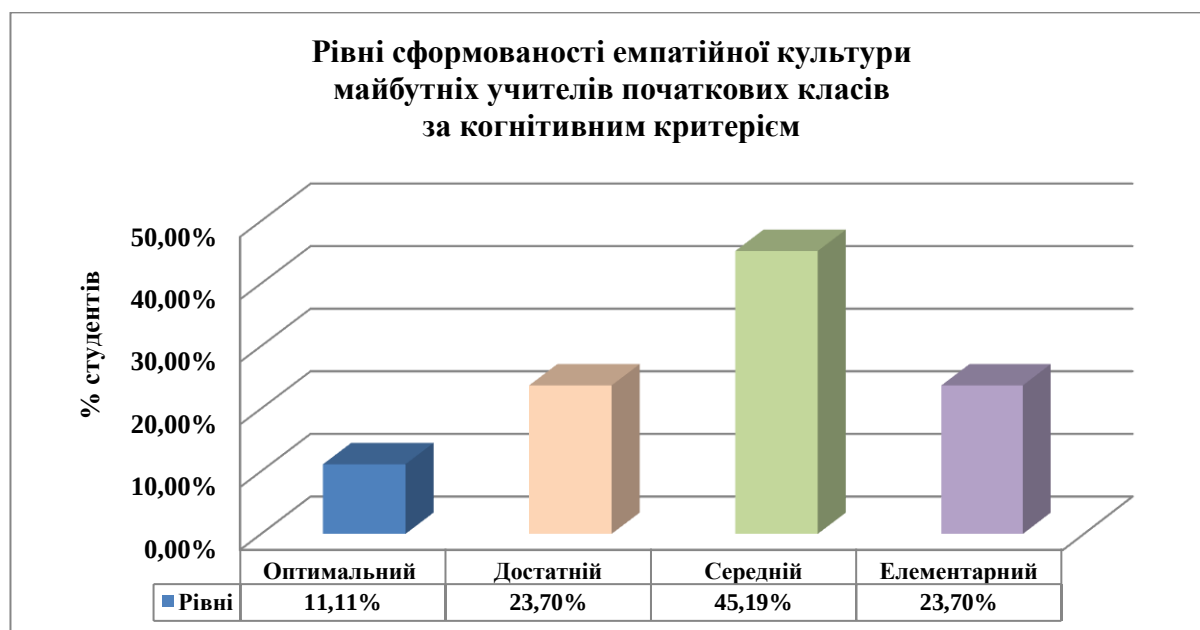

**Рис. 2.2. Результати дослідження рівня сформованості
емпатійної культури майбутніх учителів початкових класів
за когнітивним критерієм**

Аналіз даних засвідчує, оптимальний рівень сформованості у студентів когнітивного критерію емпатійної культури показали 11,11 %; достатній рівень сформований у 23,70% майбутніх вчителів; середній рівень – у 45% студентів , елементарний – у 23,70 % респондентів.

Найбільша кількість студентів перебуває на середньому рівні, що на 10,38% більше, ніж на достатньому та оптимальному разом. Спостерігається більше як у п'ятої частини студентів елементарний рівень сформованості когнітивного критерію емпатійної культури. Вищезазначене дозволяє стверджувати, що підготовка майбутнього вчителя початкових класів

потребує удосконалення щодо змісту та додаткового спрямування його на формування емпатійної культури.

*Діяльнісний критерій сформованості емпатійної культури
майбутнього вчителя початкових класів*

Рівень прояву емпатії майбутніх учителів, як показника сформованості їх емпатійної культури, вивчався за методикою діагностики здібностей до емпатії (автори: А. Мехрабієн, Н. Епштейн), яка описує рівні:

- високий рівень емпатії (33-30 балів) – студент проявляє високу зацікавленість до суб'єкта взаємодії та прояву емпатії; швидко встановлює з ним контакт та намагається зрозуміти його мотиви;
- середній рівень емпатії (29-23 бали) – студент проявляє прагнення до взаємодії та спілкування, але меншою мірою, у порівнянні з тим, хто перебуває на високому рівні розвитку емпатії; докладає зусиль, щоб бути доброзичливим;
- низький рівень емпатії (22-17 бали) – студент має труднощі під час спілкування та взаємодії з іншими учасниками; майже не вникає в проблему співрозмовника;
- дуже низький рівень емпатії (16-0 балів) – студент у більшості випадків проявляє неприхильність у ставленні до емоційного стану та переживань іншого, а також застосовує авторитарний стиль взаємодії та спілкування.

Кількісні дані, за результатами застосування методики, представлені у таблиці 3.8.

Таблиця 3.8.

**Результати діагностики рівня емпатії студентів,
як майбутніх учителів початкових класів**

Рівні	Кількість	%
Високий	27	20,0
Середній	62	45,93
Низький	31	22,96
Дуже низький	15	11,11
Всього	135	100

За результатами опитування було виявлено, що високий рівень сформованості емпатії проявляється у 20,0 % студентів, поряд з цим найвищий кількісний показник (45,93%) прояву має середній та низький (22,96%) рівні емпатії. Прикро, що у 11,11% студентів емпатія, як особистісна якість, розвинута на дуже низькому рівні.

Це вказує на доцільність використання у процесі професійної підготовки тренінгів, ділових ігор, консультацій для формування умінь студентів розпізнавати та розуміти емоційний стан інших людей тощо.

Діяльнісний критерій емпатійної культури також досліджувався за допомогою аналізу умінь студентів застосовувати власні емпатійні здібності під час розв'язання різних педагогічних ситуацій.

Для цього були підібрані педагогічні ситуації (див. додаток 3), вирішення яких студентами аналізувалося як здатність до саморозвитку й самовдосконалення в процесі майбутньої педагогічної діяльності:

- високий рівень розв'язання педагогічних ситуацій (більше ніж 4,5 балів) – студент має дуже добре розвинені педагогічні здібності, високий рівень емпатії та уміння тактовно, з педагогічної точки зору, розв'язувати педагогічні ситуації; здатний своєчасно їх передбачати та запобігати виникненню таких ситуацій;
- достатній рівень розв'язання педагогічних ситуацій (3,5-4,4 бали) – студент досить уміло вирішує педагогічні ситуації, однак у нього можуть виникати певні труднощі з їх прогнозуванням; його педагогічні здібності та емпатія розвинені на середньому рівні;
- низький рівень розв'язання педагогічних ситуацій (менше ніж 3,4 бали) – студент проявляє слаборозвинені професійно-педагогічні здібності; для нього характерний низький рівень емпатії; у майбутнього вчителя постійно виникають труднощі під час спілкування з учнями, батьками учнів та вчителями-колегами.

Результати оцінювання студентів з вирішення педагогічних ситуацій наведено у таблиці 2.9.

Таблиця 2.9

**Рівень сформованості умінь студентів
емпатійно розв'язувати педагогічні ситуації**

Рівні	Кількість	%
Високий	20	14,81
Достатній	89	65,93
Низький	26	19,26
Всього	135	100

Як засвідчують результати дослідження, 19,26 % майбутніх учителів на низькому рівні володіють уміннями емпатійно розв'язувати педагогічні ситуації, які виникають у професійній взаємодії з учнями початкових класів. 65,93% - на достатньому рівні і лише 14,81% - на високому, що підтверджує доцільність внесення змін у професійну підготовку студентів щодо формування у них умінь емпатійно слухати, розуміти емоційний стан школяра, його батьків, колег тощо.

На основі узагальнення результатів дослідження було встановлено рівень сформованості емпатійної культури майбутніх педагогів за діяльнісним критерієм (див. табл. 2.10 та рис.2.3).

Таблиця 2.10

**Результати дослідження рівня сформованості емпатійної культури
студентів, як майбутніх учителів початкових класів,
за діяльнісним критерієм**

Рівні	Кількість	%
Оптимальний	19	14,07
Достатній	28	20,74
Середній	63	46,67
Елементарний	25	18,52
Всього	135	100

Аналіз узагальнених результатів, що представлені у таблиці 2.10, вказує на те, що найбільша студентів (46,67%) має середній рівень сформованості емпатійної культури за діяльнісним критерієм; 20,74% виявилось на достатньому рівні сформованості і лише 14, 07% на оптимальному рівні, в той час коли на елементарному рівні формування

перебувають 18,52%, тобто майже кожний сьомий студент не уміє здійснювати педагогічну діяльність емпатійно.

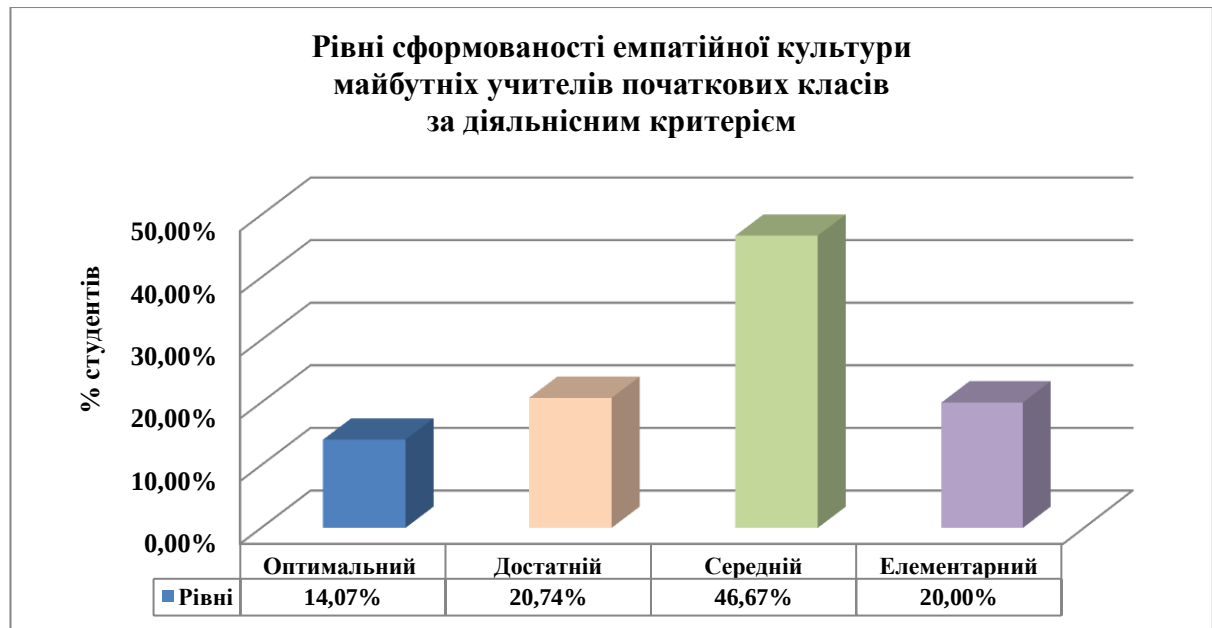

**Рис. 2.3. Результати дослідження рівня сформованості
емпатійної культури майбутніх учителів початкових класів
за діяльнісним критерієм**

Узагальнення результатів за всіма критеріями дало змогу встановити стан сформованості емпатійної культури майбутніх учителів. Проведені математичні обрахунки та їх результати за рівнями наведені у таблиці 2.11 (див. таблицю 2.11).

Таблиця 2.11

**Результати дослідження рівня емпатійної культури
майбутніх учителів початкових класів**

Рівні	Критерії			%
	Мотиваційно-цільовий	Когнітивний	Діяльнісний	
Оптимальний	17,04	11,11	14,07	14,07
Достатній	31,10	23,70	20,74	25,18
Середній	28,15	45,19	46,67	40,0
Елементарний	23,70	20,0	18,52	20,75

Для унаочнення рівнів сформованості емпатійної культури студентів, майбутніх учителів початкових класів, нами побудована гістограма (див. рис.4).

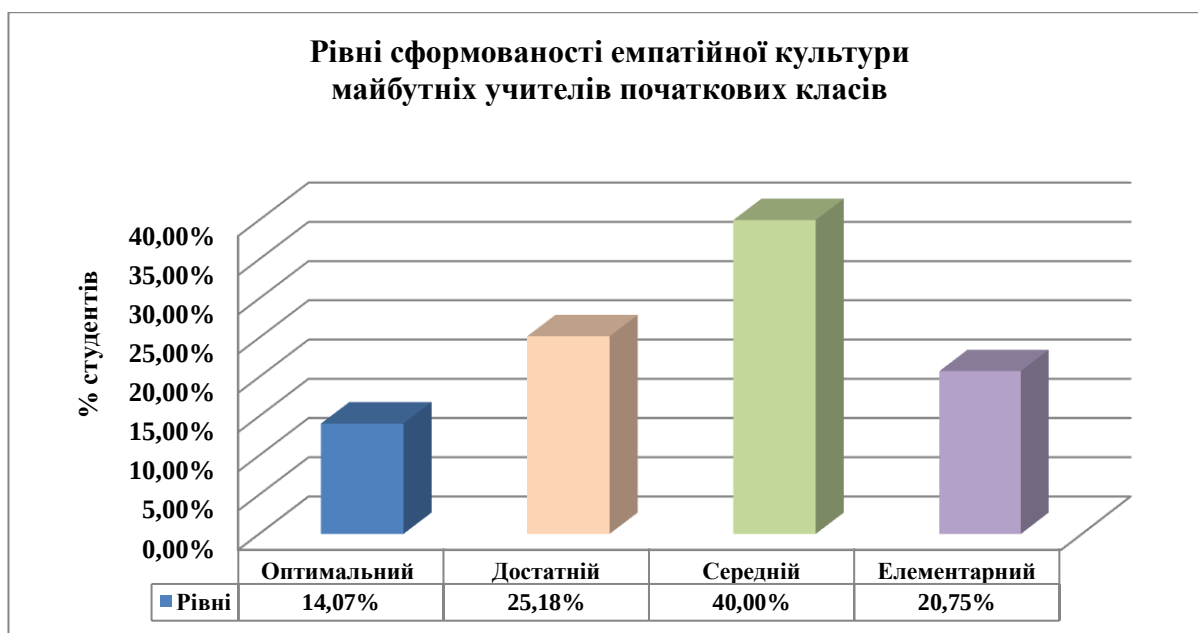

Рис. 2.4. Узагальнені результати дослідження рівня сформованості емпатійної культури майбутніх учителів початкових класів

Аналіз узагальнених результатів дослідження рівня сформованості емпатійної культури студентів, як майбутніх учителів початкових класів, дозволяє стверджувати, що у більшості респондентів (40,0%) сформований середній рівень емпатійної культури, а 25,18% студентів мають сформовану управлінську культуру на достатньому рівні і лише в 14,07% - управлінська культура сформована на оптимальному рівні. Результати засвідчують, що у 20,75% рівень сформованості емпатійної культури елементарний, що вказує на доцільність удосконалення професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів для роботи в початковій школі з проблеми емпатійної культури педагога, її значення для якості професійної діяльності вчителя та шляхів розвитку у себе знань, умінь та професійно значущих якостей для емпатійного вирішення педагогічних ситуацій.

Відповідно, доцільним є обґрунтування технології формування емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів, на що спрямований наступний підрозділ магістерської роботи.

2.2. Компоненти та етапи технології формування емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів

Реформування системи освіти, зокрема затвердження та імплементація основних положень Концепції «Нова українська школа» (2016) та Професійного стандарту Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти» (2020), вимагають від учителя початкової школи оновлених професійних компетентностей, які пов'язані з здатністю організовувати ефективну комунікативну взаємодію з усіма учасниками освітнього простору, реалізація якої можлива за наявності сформованої емпатійної культури педагога.

Проведене нами у підрозділі 2.1 емпіричного дослідження щодо виявлення стану сформованості емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів дозволяє стверджувати про доцільність пошуку оптимальних форм та методів, що будуть більш ефективно впливати на формування емпатійної культури студентів, як майбутніх педагогів.

Вивчаючи проблему формування емпатійної культури в майбутнього учителя початкової школи, ми базувалися на дослідженнях (В. Бондаря (2001), В. Гриньової (2001), О. Дубасенюк (2003), Л. Карпової (2004), Н. Кузьміної (1984), А. Маркової (1996), О. Пєхоти (2009), О. Рудницької (1997) та інших учених, згідно яких емпатійну культуру розглядаємо як частинку загальної педагогічної культури педагога. Оскільки, сучасна педагогічна освіта має спрямування на формування в майбутнього учителя здатностей навчатися протягом усього життя щодо застосування в педагогічній діяльності педагогічної майстерності через призму інформаційної, творчої та емпатійної культур, тому особлива увага у підготовці майбутнього учителя має бути спрямована на розвиток емпатійних якостей, емпатійної культури студентів.

Проведений аналіз філософської, психологічної та педагогічної літератури з проблеми магістерської роботи, де розкриті погляди учених:

І. Зязюна (2001), І. Кузнєцової (2004), Н. Кузьміної (1984), А. Маркової (1996), В. Семичено (2004) та ін.; матеріалів підсумкових конференцій за результатами звітних педагогічних практик, сприяв для обґрунтування змістових та організаційних основ формування емпатійної культури у майбутнього вчителя початкових класів, які лягли в основу спроектованої поетапної технології формування емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів.

Сьогодні найбільш актуальними вважаються такі тлумачення сутності освітніх/педагогічних технологій: технологія як сукупність методів та прийомів, які застосовуються в визначеній справі (Т. Сущенко); технологія як мистецтво чи майстерність (В. Шепель); технологія як складова частина дидактичної системи (М. Чошанов); педагогічна технологія як сукупність психолого-педагогічних засад, які визначають спеціальне поєднання форм, методів, способів та прийомів навчання чи виховання, що є своєрідним інструментарієм педагогічного процесу (Б. Ліхачов); педагогічна технологія як техніка реалізації навчального процесу (В. Беспалько); педагогічна технологія як опис сутності та послідовності процесу досягнення запланованих результатів навчання (І. Волков); педагогічна технологія як модель спільної педагогічної діяльності, яка містить проектування, організацію та саме проведення дидактичного процесу у процесі професійної підготовки при створенні комфортних умов як для викладача, так і та студента; педагогічна технологія як системна сукупність та визначений порядок функціонування усіх засобів (особистісних, інструментальних та методологічних), які використовуються для досягнення визначеної мети (М. Кларін); педагогічна технологія як змістовне узагальнення, яке включає зміст визначень, що були запропоновані попередніми авторами; педагогічна технологія як сукупність психолого-педагогічних настанов, що характеризують визначене поєднання форм, методів, способів та прийомів.

Поняття «педагогічна технологія» може розглядатися в таких аспектах: науковому, процесуально-описовому, процесуально-діяльнісному.

Важливим є те, що технологія формування у студентів, як майбутніх учителів початкової школи, емпатійної культури ми розуміємо з позиції системного підходу, який передбачає застосування й визначення цілісного процесу засвоєння професійних компетентностей із врахуванням людських ресурсів (викладача та студентів), а також їхньої взаємодії, яка спрямована на оптимізацію форм навчання. Технологія передбачає взаємозв'язок та інтеграцію змісту, методів та засобів професійного навчання майбутніх педагогів. Вона виступає системною категорією, до структурних складових якої належать: мета, зміст та засоби педагогічної взаємодії, організація освітнього процесу, його суб'єкти (викладачі та студенти), а також результат їх діяльності (О. Халабузар, 2015, с. 345-351).

Теоретико-методологічні засади проблеми професійної підготовки майбутніх учителів, що висвітлені у наукових доробках В. Бондара, О. Дубасенюк, І. Зязюна, В. Кременя, О. Пехоти, С. Сисоєвої, В. Сластьоніна та ін.) уможливлюють розгляд професійно-педагогічної підготовки у вигляді системи, яка охоплює компоненти: цільовий, до якого належать мета і завдання; комунікативний, що проявляється через взаємодію вчителя та школярів; змістово-організаційний, який вказує на принципи та методи; аналітико-результативний, що характеризує результати навчання.

Відповідно, процес формування емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів можна розглядати як технологізований процес, який проходить шляхом формулювання його цілей, виокремлення етапів, вибору змісту, форм та методів, прогнозування очікуваних результатів педагогічного впливу.

На основі вищезазначеного, нами була побудована технологія формування емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів у процесі професійної підготовки, що представлена на рис. 2.1.

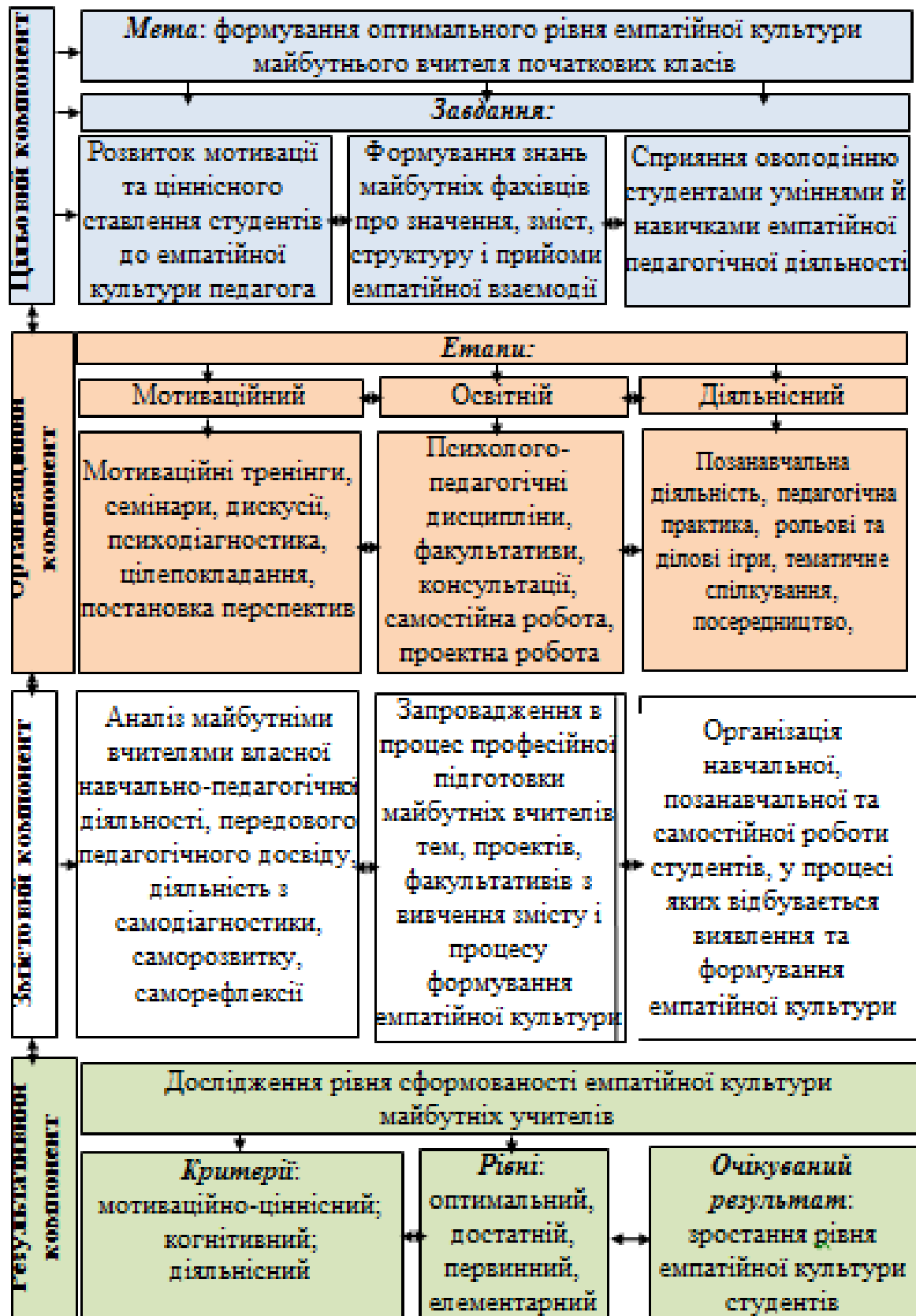

Рис. 2.1. Технологія формування емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів

Отже, розроблена технологія формування емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів являє собою цілісну системну сукупність компонентів, як між собою взаємопов'язані та включають: цільовий, організаційний, змістовий та результативний компоненти.

Кожен з компонентів відіграє свою важливу роль у реалізації технології формування емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів. Так, цільовий компонент передбачає формулювання мети й завдань професійно-педагогічної підготовки майбутнього педагога щодо формування їхньої емпатійної культури; організаційний компонент спрямований на розкриття основних етапів щодо формування емпатійної культури майбутнього вчителя, а також висвітлює основні методи педагогічного впливу на досліджуваний процес; змістовий компонент характеризує організаційні та змістові основи процесу формування емпатійної культури; результативний компонент презентує сукупність критеріїв та рівнів сформованості емпатійної культури студентів, як майбутніх учителів початкових класів, а також висвітлює прогнозовані результати, на досягнення яких спрямована розроблена технологія. Означені компоненти технології мають між собою взаємозв'язок, що дозволяє забезпечити її системність, цілеспрямованість та результативність досліджуваного процесу щодо формування емпатійної культури студентів.

Охарактеризуємо сутність та зміст кожного із компонентів представленої поетапної технології.

Цільовий компонент технології

формування емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів

Означений компонент реалізовує функцію цілепокладання у технологічних процесах, а також розкриває основні цілі та завдання запровадження в освітньому просторі вищої професійно-педагогічної школи технології, яка була спроектована. Враховуючи проблему дослідження, опираючись на результати теоретичного аналізу наукової психолого-педагогічної літератури щодо значення та змісту емпатійної культури у

професійно-педагогічній підготовці майбутнього вчителя початкових класів, основну мету реалізації спроектованої технології нами визначено наступним чином: формування оптимального рівня емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів. Сформульована *мета* досягається шляхом послідовного розв'язання завдань технології, які визначені у співвідношенні до структури емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів, а також враховують критеріями вимірювання її рівня, до яких відносимо:

- мотиваційний критерій емпатійної культури майбутнього вчителя, що спрямований на розвиток оптимального рівня професійної мотивації, цінностей та ціннісного ставлення студентів до емпатійної культури особистості педагога;
- когнітивний критерій емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів, який дозволяє сформувати відповідний рівень знань майбутніх фахівців про роль, зміст, структурні компоненти та прийоми взаємодії в педагогічній діяльності на засадах емпатії;
- діяльнісний критерій емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів, що забезпечує оволодіння студентами професійними вміннями та навичками, що необхідні для реалізації емпатійної професійно-педагогічної діяльності.

Сформульовані мета та завдання впровадження розробленої технології дозволяє створити умови для проектування власне перетворюючої професійно-педагогічної діяльності щодо формування емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів, поділивши її на визначені етапи та визначивши сукупність відповідних форм та методів професійного навчання.

Організаційний компонент технології

формування емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів

Даний компонент описує способи досягнення визначеної мети перетворюючої професійно-педагогічної діяльності майбутнього учителя шляхом виокремлення послідовності визначених етапів та відповідних їм організаційних форм і навчальних методів.

Організаційний компонент розкриває *етапи технології формування емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів*.

Досягнення першого завдання згідно запропонованої технології вимагає виокремлення *мотиваційного етапу* її впровадження, який передбачає розвиток у майбутніх учителів інтересу до емпатії як психолого-педагогічного феномену, що дозволяє здійснювати ефективну комунікативну взаємодію з усіма суб'єктами (учні, батьки, учителі) освітнього процесу.

Відповідно, на мотиваційному етапі формування емпатійної культури студента, як майбутнього вчителя початкових класів, перед викладача вищої школи, які впроваджуватимуть розроблену технологію, висувається завдання зацікавити студентів, здійснити процес мотивації їх до свідомого й цілеспрямованого оволодіння всіма компонентами емпатійної культури.

Означений етап виступає передумовою успішної майбутньої професійної самореалізації. З цією метою, на нашу думку, доцільною є організація визначених додаткових форм професійно-педагогічної підготовки вчителів. Серед додаткових форм роботи зі студентами, з нашої точки зору, мають бути: тренінги для розвитку мотивації, семінари, круглі столи, дискусії, позанавчальна професійно-пізнавальна діяльність, психодіагностика спрямованості та ціннісних орієнтацій студентів, вправи на цілепокладання, вправи на розробку перспектив та стратегій розвитку.

Тому, на мотиваційному етапі технології, зокрема у процесі різних видів позанавчальної та виховної роботи зі студентами, значущим є проведення психологічної та педагогічної діагностики рівня професійно-вагомих якостей особистості студента, як майбутнього педагога. З цією метою доцільним буде використання таких методів, як: метод спостереження, метод експертної оцінки, біографічний метод, інтерв'ювання, проєктивні методики, метод тестування, метод опитування, бесіди тощо.

Використання запропонованих діагностичних методів, з нашої точки зору, сприятиме створенню умов для рефлексії майбутніми учителями рівня власної емпатійної та педагогічної культури; дозволить організувати

самопізнання власних позитивних та негативних особистісних якостей для побудови професійної кар'єри в педагогічній діяльності у майбутньому та для досягнення ефективних практичних результатів, що, як результат, слугуватиме свідомим мотивом до професійно-педагогічного навчання, а також подальшої педагогічної самореалізації.

Доцільним вважаємо, з урахуванням результатів проведеної діагностики, проведення тренінгів з цілепокладання, визначення й постановки особистісно-професійних стратегій та перспектив, тренінгів на розвиток комунікативних здібностей (див. додаток К). Запропоновані тренінгові заняття сприяють набуттю нових знань, навичок та умінь, дозволяють визначити рівень власної самооцінки, допомагають краще пізнати своїх друзів, дослідити особливості професійної спрямованості вчителя, здійснити рефлексію власної професійно-особистісної спрямованості та визначити власне ставлення до обраної професії вчителя, більше дізнатися про особливості емпатійної культури та емпатійної поведінки педагога (див. додаток К).

При умові успішної реалізації мотиваційного етапу запропонованої технології, у майбутніх учителів виникає потреба в систематизації та поглибленні знань про роль професійно-особистісних якостей для педагогічної діяльності, серед яких є емпатія. Це, надалі, сприяє визначенню змісту наступного етапу технології – освітнього етапу.

На означеному (освітньому) етапі формування емпатійної культури майбутнього учителя початкових класів, на нашу думку, доцільним та необхідним є введення комплексу навчальних та 76розв'язання76нових форм професійно-педагогічної підготовки, які будуть спрямовуватись на формування ґрунтовних знань про емпатійну культуру педагога. До таких форм роботи зі студентами відносимо: тематичні спецкурси, факультативи, спеціальні практико-орієнтовані завдання під час різних видів педагогічної практики, надання індивідуально-групових консультацій, організацію

самостійної дослідницької та проектної роботи майбутніх педагогів (див. додаток Л).

Вважаємо, що доцільним для студентів буде введення в окремі професійно-педагогічні дисципліни теми та питання для розгляду в контексті досліджуваної нами проблеми. Зокрема, пропонуємо до навчальної дисципліни «Загальні основи педагогіки» введення питання «Емпатія як професійно-значуща якість для педагогічної діяльності сучасного вчителя», до навчальної дисципліни «Дидактика» - введення теми «Роль емпатійної культури у виборі методів та засобів організації навчання молодших школярів», до навчальної дисципліни «Теорія та методика виховання» - включення теми «Значення емпатійної культури у реалізації процесу виховання», у курсі «Дидактика» - введення теми «Організація навчання у початковій школі на засадах емпатії», до навчальної дисципліни «Основи педагогічної майстерності» – включення теми «Майстерність учителя з організації емпатійного спілкування», до навчальної дисципліни «Педагогічна культура вчителя початкових класів» – введення теми «Емпатійна культура майбутнього вчителя початкових класів як складова його педагогічної культури»).

Реалізація освітнього етапу дуже тісно пов'язана із наступним етапом представленої технології – діяльнісним етапом.

Безумовно, формування студентами знань для їх дієвості та практичної спрямованості вимагає закріплення їх на практиці через формування умінь та навичок ефективної педагогічної взаємодії, що здійснюється на засадах емпатійної культури; набуття досвіду професійно-педагогічної поведінки, п досвіду поповнення досвіду проживання ситуацій педагогічної взаємодії, що емоційно наповнені; оволодіння майбутніми вчителями педагогічними ситуаціями реальної власної відповідальності за освітній процес і результат педагогічної діяльності; саморозвиток, самовиховання й самооцінку студентів.

З метою реалізації діяльнісного етапу технології формування емпатійної культури студентів, як майбутніх учителів початкових класів, пропонуємо запроваджувати наступні форми й методи перетворюючої педагогічної діяльності, до яких відносимо: організацію суспільно-корисної діяльності майбутніх учителів; формулювання дослідницьких практико-орієнтованих завдань для різних видів педагогічної практики; використання рольових та ділових педагогічних ігор; організацію тематичного професійного спілкування; посередництво в ході налагодження взаємодії різних суб'єктів освітнього процесу в умовах початкової школи, науково-методичний супровід викладачами досягнення результатів професійної практики студентів.

Вважаємо, що доцільним на діяльнісному етапі реалізації запропонованої технології, є введення вибіркової навчальної дисципліни «Основи емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів» у процес професійно-педагогічної підготовки студентів, як майбутніх учителів початкових класів.

Зміст навчальної дисципліни «Основи емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів» має висвітлювати теоретичні та практичні питання проблеми формування емпатійної культури сучасного педагога як суб'єкта професійної діяльності в школі; наукові положення та практичних підходів щодо її розвитку.

Метою дисципліни «Основи емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів» має бути розкриття теоретичних та практичних основ емпатійної культури педагога, шляхів її формування у майбутнього вчителя початкових класів.

Основним завданнями вивчення даної навчальної дисципліни є: розширення теоретичних знань студентів про емпатійну культуру педагога для використання їх у професійно-педагогічній діяльності; характеристика сутності, специфічних особливостей, змісту базових понять емпатійної культури вчителя (культура, професійно-педагогічна культура, емпатія,

емпатійна культура); формування емпатійної компетентності студента, як майбутнього вчителя початкових класів; виявлення ознак емпатійності педагога; рефлексія власної емпатійності та її проявів у професійній діяльності в умовах шкільної практики.

За результатами вивчення дисципліни «Основи емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів» у студентів повинні бути сформовані знання про: теоретико-методологічні основи емпатійної культури вчителя як складової його особисто-професійної культури; сутність основних понять з проблеми («культура», «емпатія», «професійно-педагогічна культура», «емпатійна культура вчителя»); базові принципи емпатійної поведінки педагога, можливі рівні його емпатійності; професійні функції емпатійної культури майбутнього вчителя початкової школи, а також уміння: здійснювати аналіз, узагальнення та впровадження у майбутній професійній діяльності, здобутих теоретичних знань; добирати ефективні методи, форми та засоби професійно-педагогічної комунікації з метою здійснення взаємодії з усіма учасниками освітнього процесу (учнями, батьками, вчителями); аналізувати професійно-педагогічні ситуації; застосовувати емпатійні вміння у педагогічній діяльності.

Навчальна програма вивчення дисципліни «Основи емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів» представлена у додатку Л.

Зазначаємо, що забезпечення таких етапів, реалізація запропонованих форм та методів організаційного компоненту розробленої технології дозволить, на нашу думку, забезпечити дієвість принципів формування емпатійної культури майбутніх учителів початкових класів таких, як: системності, наступності, послідовності, єдності теорії і практики. Це, в свою чергу, співвідноситься із сформульованими в цільовому компоненті завданнями, а також визначає змістовий компонент презентованої технології.

Змістовий компонент технології

формування емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів

Означений компонент дозволяє обґрунтувати зміст процесу формування емпатійної культури та розкрити її змістово-організаційні засади.

Базовим для змістового компонента є:

- залучення студентів, як майбутніх учителів, до аналізу власної педагогічної діяльності; вивчення передового педагогічного досвіду інших учителів; здійснення студентами діяльності із самодіагностики; планування та реалізації процесу саморозвитку на основі рефлексії;
- додаткове впровадження у процес професійно-педагогічної підготовки студентів, як майбутніх учителів, освітніх проектів, навчальних факультативів з проблеми формування емпатійної культури;
- організація різних видів навчальних та виробничих педагогічних практик, навчальної та позанавчальної самостійної дослідницької роботи студентів, що сприяють виявленню та формуванню емпатійної культури майбутніх фахівців.

У процесі професійної підготовки майбутнього вчителя відбувається, як зазначалося вище, поетапне формування його емпатійної культури, що передбачає системне і поступове здобуття компетентностей студентів: усвідомлення сутності емпатійної культури, формування емпатійних знань, умінь та навичок, розвиток професійно-особистісних якостей, які повинні бути притаманні емпатійному вчителю.

Ознаками, які засвідчують становлення емпатійної культури у майбутнього вчителя в процесі навчальної діяльності виступають:

- здатність студентів до співчуття та співпереживання іншим;
- спрямованість студентів на сприйняття оточуючих такими якими вони є;
- розуміння студентами професійно-педагогічних ситуацій та зіставлення сприйняття їх зі сприйняттям іншими учасниками освітнього процесу;

- прояв поваги студентів до індивідуальності та особистості кожного учасника освітнього процесу;
- адекватна самооцінка студентів на основі рефлексії.

Ефективність дидактичного процесу щодо формування емпатійної культури студентів, що навчаються на педагогічних спеціальностях, на думку дослідників: Ф. Ахметшиної, В. Бойка, Р. Карамуратової та ін., значною мірою залежить від умінь викладача використовувати метод діалогового спілкування. Означений метод виступає емоційно-інтелектуальним ресурсом та створює умови для реалізації суб'єкт-суб'єктних взаємовідносин в освітньому процесі.

На противагу монологічному спілкуванню, при якому активним є один із учасників вербальної взаємодії (суб'єкт спілкування), який направляє свою активність на іншого (об'єкт спілкування), метод діалогового спілкування виступає середовищем, що створює умови для спільного обговорення ситуації для вирішення проблеми, забезпечуючи активність (суб'єктивність) всіх його учасників.

У процесі спілкування викладача та студентів через діалог уся увага учасників означеної взаємодії буде спрямована на предмет спілкування, а не на особистість лише одного із учасників.

Суб'єктом діалогічного навчально-професійного спілкування у ході формування емпатійної культури студентів стають не лише викладачі, а всі учасники такого спілкування, тобто і викладачі, і студенти. Відповідно, професійно педагогічне спілкування має відповідати ряду вимог, а саме:

- у професійно-педагогічному спілкуванні повинні бути враховані ті інтереси та мотиви кожного суб'єкта, які наразі займають у ієрархії його цінностей провідне місце;
- потрібно усвідомлювати, що кожний учасник професійно-педагогічного спілкування має власне бачення щодо предмету, який обговорюється, і воно може відрізнятися від такого ж сприйняття іншим учасником процесу спілкування;

- треба зважати на те, що зміст предмету обговорення може викликати в різних учасників педагогічного спілкування індивідуальні думки, які мають обговорюватися у процесі вербальної взаємодії та створювати власне смислове поле.

Отже, кожному учаснику діалогового педагогічного спілкування надається можливість сприйняти проблему чи предмет обговорення всебічно з різних точок зору, враховуючи бачення та індивідуальні думки оточуючих.

Діалогове спілкування передбачає собою умови для рівності партнерів зі спілкування, відкритість та відвертість між його учасниками, а також, як наслідок, здатність цінувати та зважати на думку один одного.

Педагогічна професія вчителя, завдяки діалоговому спілкуванню, може забезпечити основну функцію освітнього процесу – передачу студенту, як майбутньому вчителю, системи знань та умінь, які необхідні для формування його емпатійної культури.

О. Пехота виділяє низку якостей, що, на її думку, сприяють розвитку емпатійної культури студентів у процесі діалогічного педагогічного спілкування, до яких належать: спрямованість на партнерство в спілкуванні; бачити предмет обговорення з позиції партнера зі спілкування; здатність у процесі спілкування до співчуття (О. Пехота, 2009, с. 137).

Спілкування через діалог, на нашу думку, створює умови для формування емпатійної культури майбутнього вчителя не лише з особистісної сторони, а й – професійної, як важливої особистісної якості студентів.

Формування у майбутнього вчителя емпатійної культури буде можливим лише за умови набуття студентами теоретичних знань, на основі яких буде відбуватися формування емпатійних умінь, системи професійних цінностей кожного із студентів.

Формування емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів у професійно-педагогічній підготовці виступає цілісною системою окремих організаційно-змістових засад, де важливе місце займає створення

сприятливого психолого-емоційного мікроклімату під час навчально-професійної діяльності та взаємодії викладача і студентів. Означений процес передбачає орієнтацію викладача на загальнолюдські цінності, де людина визнається найвищою цінністю, взаєморозуміння викладача та його студентів у ході здійснення освітнього процесу, адекватне оцінювання викладачем та самооцінювання студентом компетентностей та їх перманентне удосконалення через рефлексію власної педагогічної діяльності.

І. Кузнєцова вважає, що сприятлива психологічна та емоційна атмосфера в освітньому процесі буде: активізувати емоційну та рефлексивну сферу учасників педагогічної діяльності; розвивати соціальну перцепцію, емоційну реактивність; забезпечувати здатність до співпереживання; розвивати доброзичливість, емпатійне розуміння іншої особистості, гнучкість у поведінці, здатність до спільного пошуку 83розв'язання проблеми, тобто буде допомагати формуванню емоційно-рефлексивного компоненту емпатійної культури студентів (І. Кузнєцова, 2004).

На думку К. Роджерса, одним з важливих завдань педагога виступає вміння створювати сприятливу психологічну, інтелектуальну й емоційну атмосферу в умовах навчальної аудиторії, що може бути забезпечено шляхом демонстрування викладачем довіри до своїх вихованців, правдивістю, щирістю і відкритістю при налагодженні взаємовідносин учасників взаємодії, умінням педагога відчувати емоційний настрій своїх вихованців, умінням демонструвати та словесно висловлювати своє педагогічне розуміння і підтримку, враховувати мотиви особистості тих, кого навчаєш, виховувати власну емпатійність, проявляти повагу до особистості кожного через реалізацію особистісно-орієнтованого підходу та створення умов для учнів для прояву їх можливості самостійно приймати рішення, вибирати способи та методи навчання (К. Роджерс, 1984, с. 328-329).

Реалізація особистісно-орієнтованого підходу під час навчання буде сприяти формуванню у майбутніх вчителів вміння поважати кожну людину та її особистість, робити можливим формування ціннісного ставлення до

кожної особистості, розвивати навички відвертого спілкування, що виступає однією з форм взаємодії викладача зі студентами.

У процесі спілкування найповніше розкривається внутрішня сутність людини шляхом використання нею вербальних і невербальних засобів. Під час здійснення спілкування між учасниками освітнього процесу організовується всебічна психологічно-педагогічна та моральна взаємодопомога, яка є можливою лише за умови здатності педагога на високому професійному рівні розв'язувати конфлікти зі своїми вихованцями.

У процесі професійно-педагогічної підготовки студент, як майбутній учитель, навчається спілкуватися на засадах гуманізму, ефективно розв'язувати різні педагогічні ситуації, що сприяють формуванню комунікативних умінь та емпатійних якостей, розвитку таких компонентів емпатійної культури, як : когнітивного та діяльнісного.

Емпатія, як процес, за твердженням К. Роджераса, безпосередньо пов'язана з процесом спілкування, тому що емпатійний спосіб спілкування, який можна використовувати по відношенню до іншої особистості, має декілька аспектів та передбачає заглиблення в особистий світ іншого, а також перебування в ньому; прояв постійної чутливості до мінливих переживань іншої особистості. Це значить, що перебування у світі іншої людини має бути без оцінювання й осуду, а з усвідомленням того, що інший сам ледь усвідомлює. Бути емпатійним, на думку вченого, значить бути відповідальним, сильним, і разом з тим, чуйним (К. Роджерс, 1984).

Майбутні учителі мають усвідомити, що високий рівень культури спілкування виступає однією із важливих складових професійно-педагогічного іміджу вчителя, що можливо при дотриманні комунікативної толерантності, створення спеціальних комфортних психологічних умов, де буде здійснюватися педагогічна діяльність, здатності сприйняття іншого таким, яким він є, при цьому, виявляючи розуміння, підтримку, повагу до його гідності та індивідуальності (І. Кузнєцова, 2004, с. 62).

Таким чином, на основі вищезазначеного можна стверджувати, що формування емпатійної культури студента, як майбутнього вчителя початкових класів, у процесі професійної підготовки можливе за умови реалізації таких базових організаційно-змістових положень, а саме: створення сприятливого психологічного та емоційного мікроклімату в освітньому процесі; організації коректного спілкування між суб'єктами освітнього процесу та емпатії у при організації системи взаємовідносин «викладач-студент».

Представлені у технології цільовий, організаційний та змістовий етапи певним чином узагальнюються в результативному технологічному компоненті.

Результативний компонент технології

формування емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів

Означений компонент технології дозволяє спрогнозувати очікувані результати, які будуть отримані після її впровадження, а також дозволяє визначити інструментарій для оцінювання рівня її ефективності.

Результативний компонент технології формування емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів спрямовується на виявлення рівня сформованості емпатійної культури студентів для оцінювання ефективності розробленої системи перетворюючої навчально-педагогічної діяльності.

Це компонент описує критерії, до яких віднесено: мотиваційний, когнітивний та діяльнісний, та рівні, які охарактеризовано як: оптимальний, достатній, первинний, елементарний, що засвідчують про сформованість емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів та виступають основою процедури вимірювання результатів досліджуваного процесу.

Таким чином, основним очікуваним результатом після впровадження розробленої поетапної технології формування емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів, що представлена як система компонентів, на нашу думку, буде зростання її рівня.

Висновки до другого розділу

У магістерській роботі для проведення емпіричного дослідження спроектовано критерії та показники сформованості емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів. Основними критеріями сформованості емпатійної культури студентів обрано: мотиваційно-ціннісний, когнітивний та діяльнісний.

Відповідно до означених критеріїв та показників обрано діагностичний інструментарій для діагностики рівня емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів та описано рівні її сформованості: оптимальний, достатній, середній та елементарний.

Здійснено емпіричне дослідження рівня сформованості емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів, згідно з результатами якого виявлено, що у більшості студентів (40,0%) емпатійна культура в основному сформована на середньому рівні, 25,18% - мають достатній рівень і лише 14,07% - оптимальний, а 20,75% студентів перебувають на елементарному рівні сформованості емпатійної культури. Це вказує на доцільність удосконалення професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя початкової школи з проблеми емпатійної культури.

Обґрунтована поетапна технологія формування емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів, складовими якої є: цільовий, організаційний, змістовий та результативний компоненти.

Цільовий компонент включає мету та завдання професійної підготовки вчителя початкових класів щодо формування їх емпатійної культури; організаційний компонент охоплює етапи процесу її формування (мотиваційний, освітній та діяльнісний; змістовий компонент розкриває організаційні аспекти та зміст формування емпатійної культури майбутніх педагогів; результативний компонент включає критерії та рівні сформованості емпатійної культури майбутніх учителів та очікуваних результати впровадження поетапної технології.

ВИСНОВКИ

Проведений теоретичний до емпіричний аналіз досліджуваної проблеми у процесі написання магістерської роботи дозволяє зробити наступні висновки.

На основі аналізу науково-педагогічної літератури та нормативних документів встановлено актуальність проблеми формування емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів для ефективної реалізації педагогічної діяльності в умовах Нової української школи.

Обґрунтовано наукові підходи, що є базовими для розкриття ключових понять та розробки шляхів вирішення проблеми дослідження, серед яких: гуманістичний, особистісно-орієнтований, аксіологічний, компетентнісний, діяльнісний.

Розкрито поняття «емпатійна культура майбутнього вчителя початкових класів», яке є похідним від понять: «культура», «професійна культура», «педагогічна культура» та охарактеризовано їх ієрархію.

Емпатійна культура майбутнього вчителя початкових класів розкрито як особистісну якість майбутнього фахівця, яка передбачає сформованість комплексу емпатійних знань, умінь і навичок, що спрямовані на розвиток у студентів співчуття, співпереживання в умовах здійснення його навчальної та професійної діяльності.

Встановлено, що формування емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів виступає цілісним системним процесом професійного розвитку його відповідних особистісних якостей, системи знань, умінь та навичок для здійснення якісної подальшої педагогічної діяльності.

Розкрито структуру емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів, яка охоплює мотиваційний, когнітивний і діяльнісний компоненти. Охарактеризовано сутність кожного з них. Мотиваційний компонент включає позитивну мотивацію щодо розвитку власної емпатійної культури. Когнітивний компонент включає систему знань про емпатію, роль

емпатійної культури у налагодженні партнерської взаємодії. Діяльнісний компонент включає комплекс умінь та навичок з реалізації емпатії в реалізації професійно-педагогічної діяльності вчителя початкових класів.

Обґрунтовано критерії сформованості емпатійної культури, серед яких: мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний. До кожного з них визначено показники. Показниками мотиваційно-ціннісного критерію є: мотивація у педагогічній професії, ціннісне ставлення до педагогічної діяльності, гуманістична спрямованість у професійно-педагогічній діяльності, прагнення здійснювати самовдосконалення та здобувати професійні знання. Показниками когнітивного критерію виступають: знаннями про професійну культуру вчителя початкових класів, знання з професійно-орієнтованих дисциплін з методики роботи з учнями; усвідомлення значення управлінської культури у педагогічній діяльності. Показниками діяльнісного критерію є: емпатія як особистісна якість, що лежить в основі вирішення педагогічних ситуацій, рефлексія щодо ролі емпатійної культури в професійній діяльності вчителя, комунікативна компетентність.

У процесі написання магістерської роботи проведено емпіричне констатувальне дослідження для визначення рівня сформованості емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів, за результатами якого встановлено наступне. Більшість студентів (40,0%) в основному мають середній рівень сформованості емпатійної культури. 25,18% майбутніх учителів перебувають на достатньому рівні сформованості емпатійної культури. На оптимальному рівні виявлено лише 14,07% студентів. Шоста частина студентів (20,75%) мають елементарний рівень сформованості емпатійної культури, що засвідчує доцільність удосконалення професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя початкової школи з проблеми емпатійної культури.

Обґрунтовано розроблену поетапну технологію формування емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів у процесі професійної

підготовки, яка розкрита як цілісна системна сукупність визначених компонентів, до яких належить: цільовий, організаційний, змістовий та результативний. Цільовий компонент відображає мету та завдання професійної підготовки вчителя початкових класів щодо формування емпатійної культури. Організаційний компонент охоплює поступову реалізацію декількох етапів формування емпатійної культури майбутнього вчителя, серед яких: мотиваційний, освітній, діяльнісний, і методи педагогічного впливу на означений процес. Змістовий компонент включає організаційно-змістові основи процесу формування емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів. Результативний компонент охоплює критерії, показники та рівні сформованості емпатійної культури студентів, як майбутніх учителів, а також характеризує очікуваний результат.

Проведене наукове дослідження не вичерпує вирішення означеної проблеми формування емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів. Подальших теоретико-прикладних досліджень потребують питання щодо: вивчення чинників впливу емпатійної культури на результати професійно-педагогічної діяльності; аналізу психологічних, педагогічних та соціальних умов професійно-особистісного саморозвитку емпатійної культури вчителів на етапі післядипломної освіти; обґрунтування впливу емпатійної культури на організацію партнерської взаємодії з учнями з особливими потребами та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амонашвили, Ш. А. (1990). *Личностно-гуманная основа педагогического процесса*. Мн.: Университетское образование, 559 с.
2. Андрущенко, В. (2010). Основні характеристики європейської вищої освіти та можливості їх реалізації в системі освіти України. *Інститут вищої освіти НАПН України. Вища освіта України: теорет. та наук.-метод. Часопис*, 4 (39), 5–16.
3. Аніщенко, Н. В. (2000). Емпатія в структурі підготовки майбутнього вчителя. *Гуманізація навчально-виховного процесу. Слов'янськ: СДПУ*, 7. 180–184.
4. Байбара, Т. (2010). Компетентнісний підхід в початковій ланці освіти: теоретичний аспект. *Початкова школа*, 1 (487), 46–50.
5. Балл, Г. О. (1996). *Психологічні аспекти гуманізації освіти*. Київ-Рівне: Ліста-М. 232 с.
6. Балл, Г. О. (2008). *Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах)*. Житомир: ПП «Рута», Видавництво «Волинь». 214с.
7. Бех, І. Д. (1998). *Особистісно зорієнтоване виховання: наук.-метод. посіб.* К.: ІЗМН. 204 с.
8. Бех, І. Д. (2009). Теоретико-прикладний сенс компетентнісного підходу в педагогіці. *Педагогіка і психологія: Вісник АПН України*, 2, 27–33.
9. Бібік, Н. М. (2014). Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: бібліотека з освітньої політики*. О. В. Овчарук. К.: «К.І.С.», 47–52.
10. Блєднова, Н. О. (1999). Професійно-педагогічна культура вчителя. *Вісник Луганського державного педагогічного університету ім. Т. Шевченка. Серія: Педагогічні науки*. 4 (14), 105–108.

- 11.Боднар, В. В. (2001). Особливості розвитку культури педагогічної праці студентів у процесі позааудиторної діяльності. *Соціалізація особистості: зб. наук. праць. Серія: Педагогічні науки*. К.: Логос, XIII, 162–170.
- 12.Бондар, В. І., Шапошнікова, І. М. (2015). *Управління підготовкою успішного вчителя: теорія і практика*. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова. 146 с.
- 13.Бондаревская, Е. В. (1997). Гуманистическая парадигма личностно-ориентированного образования. *Инновационная школа*. 1 (5), 37–45.
- 14.Будева, Л. П. (1978). *Человек: деятельность и общение*. М.: Мысль.
- 15.Букач, М. (1997). Педагогічна культура вчителя. *Рідна школа*. 3–4, 48–49.
- 16.Бусел, В. Т. (Ред). (2009). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Київ, Ірпінь: Перун.
- 17.Василенко, Л. П. (2010). Проблема психологічного супроводу особистісно-професійного саморозвитку майбутнього педагога: *матеріали звітної наукової конференції кафедри психології ДДПУ імені Івана Франка*. Дрогобич: РВВ ДДПУ ім. І. Франка, С. 250.
- 18.Васьківська, С. В. (2006). *Соціально-психологічний супровід клієнтів. (Технологія ведення консультативного діалогу)*. Київ: Главник. 128 с.
- 19.Васянович, Г. П. (2011). *Педагогічна етика*. Київ: Альма-матер. 204 с.
- 20.Введенский, В. М. (2003). Моделирование профессиональной компетентности педагога. *Педагогика*. 10, 51–55.
- 21.Вересов, Н. Н. (1992). Культура и творчество как психологические идеи. *Вопросы психологии*. 2, 124–129.
- 22.Виговська, Л. П. (1997). Природа емпатії. *Проблеми та перспективи розвитку психології в Україні: матеріали II з'їзду психологів України*. К.: Б.в., Т. 1, 33–38.
- 23.Вітвицька, С. С. (2003). *Основи педагогіки вищої школи*. К.: Центр навч. літератури. 316 с.

24. Голобородько, Є. П. (2002). Слов'янська педагогічна культура і актуальні проблеми підготовки вчителя майбутнього. *Херсон: Вид-во ХДУ*. 32, ч. 2, 13–17.
25. Гончаренко, С. О. (Уклад.), Ничкало, Н. Г. (Ред.), (2000) *Професійна освіта: словник : навч. посіб.* АПН України, Ін-т педагогіки і психології проф. освіти. Київ: Вища школа. 246 с.
26. Гончаренко, С. У. (1997). *Український педагогічний словник*. Київ: Либідь. 376 с.
27. Гриньова, В. М. (1996). *Педагогічна культура майбутнього вчителя*. Х.: ХГПУ ім. Г.С. Сковороди. 94 с.
28. Гриньова, В. М. (1997). *Формування педагогічної культури майбутнього вчителя: (теоретичний та методичний аспекти)*. (Автореф. дис. доктора пед. наук), Київ. 45 с.
29. Гриньова, В. М. (2014). Про співвідношення понять «професіоналізм», «професійна культура», «професійна компетентність», «професійна підготовка». *Педагогіка та психологія*. 45, 74–84.
30. Гузій, Н. В. (1997). Педагогічний імідж і професійна культура вчителя. *Творча особистість вчителя: проблеми теорії і практики*. К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 28–31.
31. Давыдов, Ю. Н. (1978). *Культура-природа-традиции*. М.: Наука. С. 23
32. Дробницький, О. Г. (2002). *Моральная философия*. М.: Гардарики. 386 с.
33. Дубасенюк, О. А. (2003). *Професійна підготовка майбутнього вчителя до педагогічної діяльності*. Житомир: в-во ЖДУ ім. І. Франка. 193 с.
34. Євтух, М. Б. Сучасні тенденції професійної підготовки вчителя. *Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та вузі*. Ред. Ю. В. Пелех. Ун-т «РЕГІ ім. С. Дем'янчука. Рівне: Волинські обереги. 3, 170–175.
35. Журавльова Л. (2008). Емпатійні ставлення та їх класифікація. *Соціальна психологія*, 39-46.

- 36.Завалевський, Ю. І. (2008). *Сучасний вчитель: вимір часу*. Київ: Видавничий дім «Букрек». 288 с.
- 37.Закович, М. М. (2007). *Культурологія: українська та зарубіжна культура*. К.: Знання. 567 с.
- 38.Зеер, Э. (2005). Компетентностный подход к модернизации профессионального образования. *Высшее образование в России*. 4, 23-30.
- 39.Зелюк, В. В. (1994). *Формування культури майбутнього вчителя засобами української етнопедагогіки*. (Автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. педагог. наук: спец.), Київ. 24 с.
- 40.Зимняя, И. А. (2004). *Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании*. М.: Исслед. центр проблем качества подготовки специалистов. 40 с.
- 41.Зязюн, І. А. (1997). *Краса педагогічної дії*. К.: АПН України. 302 с.
- 42.Зязюн, І. А. (2000). *Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи*. К.: Віпол. 636 с.
- 43.Іванцова, Н. Б. (2011). *Формування професійної компетентності майбутнього вчителя в умовах вищого навчального закладу*. К.: Видавничий Дім «Слово». 464 с.
- 44.Каган, М. С. (1996). *Философия культуры*. СПб.: Петрополис. 416 с.
- 45.Кармин, А. С. (2004). *Культурология*. СПб.: Питер. 464 с.
- 46.Карпова, Л. Г. (2004). *Формування професійної компетентності вчителя загальноосвітньої школи*. (Автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. педагог. наук. Харків. 27 с.
- 47.Ковальчук, Л. (2006). Педагогічна культура вчителя як запорука його успіху в професійно-педагогічній діяльності. *Другий український педагогічний конгрес: зб. матер. конгресу*. Львів: ТЗОВ Камула. 358-369.

48. Колбіна, Л. А. (2008). *Підготовка майбутніх учителів початкової школи до формування соціально-ціннісних орієнтацій у молодших школярів*: (Дис. канд. пед. наук). Одеса. С. 245–247.
49. Концепція Нова Українська школа (2016) URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
50. Кремень, В. (2005). Нові вимоги до освіти, до вчителя. *Директор школи, ліцею, гімназії*. 1, 5-9.
51. Кузнецова, І. В. (2004). *Педагогічні умови формування емпатійної культури студентів вищих медичних навчальних закладів*. (Дис. ... канд. пед. наук.) Харків. 176 с.
52. Кузьміна, Н. В. (1984). Педагогическое мастерство учителя как фактор развития способностей учащихся. *Советская педагогика*. 1, 20-26.
53. Леонтьев, А. Н. (1997). *Деятельность. Сознание*. М.: Политиздат. 304 с.
54. Максим, О. В. (2000). Емпатійна поведінка вчителя та забезпечення сучасних потреб освіти. *Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Наукові записки: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. К., Вип. 1: Українська еліта та її роль в державотворенні*. 78-81.
55. Максимець, С. М. (1998). Розвиток емпатійності як умови соціально-психологічної адаптації молодих учителів. *Вісник Житомирського державного педагогічного університету*. Житомир: ЖДПУ, Вип. 2., 28-30.
56. Маркова, А. К. (1996). *Психология профессионализма*. М.: Международный гуманитарный фонд «Знание». 308 с.
57. Мелешко В. (2010). Компетентний учитель як умова розвитку педагогічної системи сільської школи. *Початкова школа*. – К., 1 (487), 1–4.

58. Мерлин, В. С. (1982). Индивидуальная система деятельности как опосредующее звено в связях между разноуровневыми свойствами индивидуальности. *Проблемы психологи личности*. М.: Наука, 185–192.
59. Ничкало Н. Г. (1999). *Сучасна вища школа: психолого-педагогічний аспект*. К.: ПППО. 450 с.
60. Ничкало, Н. Г. (2010). Професійна педагогіка і педагогіка праці: проблеми взаємозв'язку в умовах ринкової економіки. *Педагогіка і психологія: наук.-теорет. та інформ.* 2, 33–45.
61. Овчинникова, М. В. (2005). Модель професійно-педагогического становлення учителя начальных классов. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер.: Педагогіка і психологія.* – Ялта: РВВ КГУ, 8. ч. 2, 135–140
62. Орищенко, О. А. (2002). Індивідуальні особливості емпатичної спрямованості в осіб з різним типом емоційності. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Психологія*. Одеса: ОДА, Т. 7, Вип. 3, 59–65.
63. Освітньо-професійна програма «Початкова освіта» другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 013 «Початкова освіта» галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка»
64. Освітньо-професійна програма «Початкова освіта» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 013 «Початкова освіта» галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка»
65. Пальшкова І. О. (2009). Формування професійно-педагогічної культури майбутнього вчителя початкової школи: практико-орієнтований підхід. (Дис. ... доктора пед. наук). Одеса, 2009. 421 с.
66. Пальшкова, І. О. (2012). Педагогічна культура як складова професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів. *Сучасна початкова освіта: вектори розвитку. Спецвипуск: зб. наук. праць*. Бердянськ: БДПУ, 222–229.

67. Педагогическая справедливость: Психологические тесты для учителей. Сообщество взаимопомощи учителей. URL: <http://pedsovet.su/forum/146-215-1>
68. Пехота, О. М. (2009). *Індивідуальність учителя: теорія і практика*. Миколаїв: Ілон. 271 с.
69. Подмазін, С. І. (1997). Особистісно орієнтований освітній процес: принципи, технології. *Педагогіка і психологія*. 2, 37–43.
70. Пометун, О. І. (2004). *Теорія та практика послідовної реалізації компетентісного підходу в досвіді зарубіжних країн*. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики. К.: «К.І.С.», 16–25.
71. Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» (2020) URL: file:///C:/Users/User/Downloads/%D0%9D%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%B7_2736.pdf
72. Радул, В. В. (1997). *Соціальна зрілість учителя*. К.: Вища школа.
73. Резапкіна, Г. (2006). Психологический портрет учителя. *Школьный психолог*. URL: <http://psy.1september.ru/article.php?ID=200600613>
74. Роджерс К. (1984). *Эмпатия. Психология эмоций. Тексты*. М.: Изд-во МГУ. 235с.
75. Рудницька, О. П. (1997). Емпатія в структурі підготовки майбутнього вчителя. *Теоретичні питання освіти та виховання*. Суми, Вип. 5, 174–182.
76. Савченко, О. Я. (2008). Особистісно орієнтоване навчання. *Енциклопедія освіти*. К.: Юрінком Інтер, 626–627.
77. Семиченко, В. А. (2004). *Психологія педагогічної діяльності*. К.: Вища школа. 335 с.

- 78.Сидоренко, Т. Д. (2005). Педагогічна культура вчителя у поглядах науковців та сучасних студентів. *Культура – Мистецтво – Освіта*. К., 1, 14–24.
- 79.Сисоєва, С. О. (2000). *Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня*. К.: СДОУ. 405 с.
- 80.Сисоєва, С. О. (2005). Сучасні аспекти професійної підготовки вчителя. *Педагогіка і психологія. Вісник Академії педагогічних наук*.4, 60–66.
- 81.Сластенин, В. А. (2003). *Введение в педагогическую аксиологию*. М.: Издательский центр «Академия». 192 с.
- 82.Сорочук, І.І. Роль діяльнісного підходу у процесу становлення педагога нового покоління. *Молодий учений*. 12.1 (64.1), 63–67.
- 83.Степанов, О.М (автор-упор.). (2006). *Психологічна енциклопедія*. К.: «Академвидав». URL:: http://webchnunew.kl.com.ua/wp-content/uploads/2021/03/ilovepdf_merged.pdf
- 84.Сухомлинский, В. О. (1988). Моя педагогічна система. К.: *Радянська школа*. 6, 47–53.
- 85.Сухомлинський, В. О. (1976). *Сто порад учителю*. К.: Радянська школа. Т. 2. 634 с.
- 86.Тарасевич, Н. М. (2007). Становлення діалогічної позиції у педагогічному спілкуванні. *Витоки педагогічної майстерності. Серія. Педагогічні науки: зб. наук. праць Полтавського держ. пед. ун-ту ім. В. Г. Короленка*. Полтава: Полтавський держ. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка, 3, 73–79.
- 87.Ткаченко, Т. В. (2000). *Формування професійно-педагогічної культури майбутнього вчителя музики*. (Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук) Харків. С. 8– 9, 17.
- 88.Ткачова, Н. О. (2006). *Аксіологічний підхід до організації педагогічного процесу в загальноосвітньому навчальному закладі*. Луганськ: ЛНПУ імені Т. Г. Шевченка; Х.: Видавництво «Каравела». 300 с.
- 89.Трофімов, Ю. Л. (2000). *Психологія*. К.: Либідь. С. 493–495.

- 90.Тюрменко, І. І. (2004). *Культурологія: теорія та історія культури*. Київ: Центр навчальної літератури. 368 с.
- 91.Халабузар, О. А. (2015). Інноваційні педагогічні технології у фаховій підготовці майбутніх учителів іноземної мови. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. Випуск 3, 345–351.
- 92.Хомич, Л. О. (1998). *Професійно-педагогічна підготовка вчителя початкових класів*. К., «Магістр – S». 200 с.
- 93.Швед, О. М. (2003). Емпатія як чинник ефективного спілкування студентської молоді (на матеріалах емпіричного дослідження). *Зб. наук. праць: філософія, соціологія, психологія*. Вип. 8, ч. 2, 157–167.
- 94.Шевнюк, О. Л. (2002). Педагогічна культура вчителя як виявлення суб'єктного загальнокультурного досвіду. *Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та вузі*. Рівне: Волинські обереги, 164–168.
- 95.Шуляр, В. І. (2011). *Модель професійно-фахової компетентності сучасного вчителя в умовах неперервної освіти*. К.: Видавничий Дім «Слово». 464 с.
- 96.Шурин, О. І. (2009). Емпатійна культура як складова професійної підготовки майбутніх учителів. *Наука, освіта, суспільство очима молодих: Матеріали II Міжн. наук.-практ. конференції студентів та молодих науковців*. Рівне: РДГУ, 112–113.
- 97.Шурин, О. І. (2010). Гуманістична поведінка як невід'ємна особистісна риса майбутніх учителів. *Наука, освіта, суспільство очима молодих: матеріали III Міжнародної наук.-практ. конференції студентів, педагогів, психологів та молодих науковців. Ч.1. Психолого-педагогічний напрям*. Рівне: РДГУ, 157-158.
- 98.Якиманская, И. С. (2000). *Технология личностно-ориентированного обучения в современной школе*. М.: Сентябрь. 176 с.

99. Якименко, С. І. (2011). Професійна компетентність майбутнього вчителя як загальна умова його педагогічної діяльності. *Формування професійної компетентності майбутнього вчителя в умовах вищого навчального закладу*. К.: Видавничий Дім «Слово». 464 с., С. 24-62.
100. Ярмаченко, М. Д. (2000). Педагогічна культура вчителя та шляхи її підвищення. *Теоретичні питання освіти та виховання*. Вип. 7, 141-143.
101. Ясько, А. Л. (2014). Професійно-педагогічна культура вчителя трудового навчання. *Педагогические науки*. URL: http://www.rusnauka.com/15_DNI_2008/Pedagogica/32250.doc.htm
102. Яценко, С. Л. (2002). Педагогічні умови та чинники особистісно орієнтованого навчання (теоретичний аспект). *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 9, 195–197.
103. Ящук, І. П. (2011). *Виховання майбутніх педагогів у вищому педагогічному навчальному закладі як основа формування професійної компетентності особистості*. К.: Видавничий Дім «Слово». С. 75–105

ДОДАТКИ

Додаток А

Тестові завдання

Мета: визначення рівня знань студентів (майбутніх учителів початкових класів) про емпатійну культуру.

Процедура виконання: студентам (майбутнім учителям початкових класів) необхідно відповісти на кожне запитання, обравши одну з відповідей.

Інструкція: до Вашої уваги представлені тестові завдання. Уважно прочитайте та оберіть одну відповідь до кожного із запитань.

1. Культура – це...

- а) сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, які відображають його історично досягнутий рівень розвитку;
- б) особлива форма усвідомлення світу, основою якої є віра в надприродне і яка включає в себе сукупність моральних норм і типів поведінки, обрядів, культових дій та об'єднання людей в організації: церкву, релігійну громаду; (релігія)
- в) один із важливих видів людської життєдіяльності, людське мислення, теоретична форма світогляду. (філософія)

2. Педагогічна культура – це...

- а) результат суспільної діяльності людей, що ґрунтується на раціональному, чуттєво-емпіричному пізнанні та практичному перетворенні дійсності, сприяє збагаченню знань, формуванню вмінь та навичок; (соціальний досвід)
- б) реалізація іманентних (внутрішньо притаманних) задатків і властивостей людини; (розвиток)
- в) знання вчителем методології науки й уміле застосування її на практиці, рівень особистісного розвитку вчителя та його майстерності у педагогічній діяльності.

3. У чому полягає творча функція педагогічної культури?

- а) у поширенні психолого-педагогічних знань; (освітня функція)
- б) у процесі саморозвитку, удосконалення теорії і практики навчання і виховання, створення нових педагогічних цінностей;
- в) культурному й духовному розвитку вчителя. (самоцільова функція)

4. *Професійно-педагогічна культура – це...*

- а) комплекс елементів психологічної компетентності, що обслуговують управлінську практику й забезпечують застосування найефективніших способів, форм, методів роботи; (психологічна культура)
- б) розвиток особистості вчителя, який відбувається через його професійну діяльність і завдяки професійним якостям;
- в) здатність особистості до повноцінного сприймання, правильного розуміння прекрасного в мистецтві й дійсності, прагнення й уміння будувати своє життя за законами краси. (естетична культура)

5. *З яким поняттям у грецькій мові ототожнювали термін «емпатія»?*

- а) симпатія;
- б) самовиховання;
- в) аналіз.

6. *Який американський учений у 1909 році вперше ввів у психологію термін «емпатія»?*

- а) Едвард Тітченер;
- б) Теодор Ліпс;
- в) Вільгем Дільтей.

7. *Що таке емпатія?*

- а) психологічний стан, що виражає собою правильність ухваленого рішення й супроводжується відчуттям упевненості в точності сприйняття або інтерпретації певної події, явища, факту; (розуміння)
- б) відтворення наявних у людини знань, умінь, навичок, різних форм поведінки та емоційного стану, а також окремих психічних процесів (уявлень, думок, рухів, почуттів тощо), переведення їх із пасивного стану в активну дію; (актуалізація)

в) розуміння емоційного стану іншої людини й емоційний відгук на її переживання.

8. *Що виступає предметом емпатії?*

- а) внутрішній світ іншої людини;
- б) психічні процеси;
- в) інтелектуальні здібності.

9. *Яка мета емпатії?*

- а) вивчення впливу стресових ситуацій на діяльність особистості;
- б) розуміння внутрішнього світу іншої людини;
- в) дослідження процесу логічного міркування.

10. *Емпатійна культура – це...*

- а) особливий спосіб пізнання людиною своєї свідомості, який полягає в нібито «безпосередньому» сприйнятті її феноменів і законів; (інтроспекція)
- б) спрямованість уваги людини всередину себе, на свої відчуття; (інтроверсія)
- в) інтерактивна особистісна якість сучасного вчителя, яка дозволяє емоційно реагувати, співпереживати та допомагати своїм вихованцям і проявляється в емоційній відповіді-співчутті вчителя до учнів.

11. *Спілкування – це...*

- а) форма взаємодії та взаємовпливів людей один на одного, в процесі якої відбувається обмін інформацією та оцінка учасників цього процесу;
- б) процес самопізнання суб'єктом внутрішніх психічних актів і станів; (рефлексія)
- в) усвідомлений чи неусвідомлений вплив однієї людини на іншу, що викликає певні зміни в психології її поведінки. (сугестія)

12. *Що передбачає метод діалогового спілкування?*

- а) активність одного з учасників спілкування (суб'єкта), яка не передбачає безпосереднього відгуку об'єктів спілкування; (монолог)

- б) спільне обговорення ситуації і направленості на вирішення проблеми, активність усіх учасників;
- в) спілкування, що регламентується певними офіційними, соціальними, посадовими стосунками, кодексами. (офіційне спілкування)

13. Що виступає показниками сформованості емпатійної культури?

- а) емпатійні знання, емпатійні вміння, емпатійні цінності;
- б) теоретична підготовка вчителя до професійної діяльності;
- в) практична підготовка вчителя до професійної діяльності.

14. У чому полягає суть емпатійної функції емпатійної культури вчителя?

- а) у вираженні судження з приводу думок і почуттів учнів; (поведінкова функція)
- б) у пізнанні вихованця, отриманні інформації про його емпатійний стан; (пізнавальна функція)
- в) у проникненні у внутрішній світ учня, співчутті його емоційному стану.

15. У чому полягає зовнішня (експресивна) складова емпатійної культури майбутнього вчителя?

- а) у відчутті емоцій інших через міміку, пантоміміку, мову, поведінку;
- б) у співпереживанні та співчутті як формах проникнення у світ іншої людини; (внутрішньо-імпресивна, чуттєва функція)
- в) у виборі форми допомоги людині. (процесуальна функція).

Обробка й інтерпретація результатів.

Відповіді співвідносяться з ключем. За кожний збіг нараховується один бал. Рівень знань опитуваних про емпатійну культуру встановлюється відповідно до суми, де 15–11 балів – високий рівень, 10–6 балів – середній рівень, 5–1 бал – низький рівень.

Ключ: 1.а; 2.в; 3.б; 4.б; 5.а; 6.а; 7.в; 8.а; 9.б; 10.в; 11.а; 12.б; 13.а; 14.в; 15.а.

*Додаток Б***Анкета****для вчителів початкових класів**

Стаж роботи ____, школа (міська, сільська)

1. Як Ви вважаєте, чи вмієте Ви вислухати своїх учнів?
2. Розташуйте, будь ласка, перелічені напрями виховання в міру значущості для Вас: фізичне, моральне, естетичне, громадянське, національне, родинне, трудове, патріотичне.
3. Яка, на Вашу думку, мета освітнього процесу в початковій школі?
4. Які Ваші очікування від освітнього процесу в початковій школі?
5. Перелічіть, будь ласка, форми та методи виховання, які Ви використовуєте в роботі з учнями молодших класів.
6. Які види виховних заходів Ви використовуєте у своїй роботі?
7. Як Ви розумієте поняття «емпатія»?
8. Як би Ви пояснили поняття «емпатійна культура вчителя»?
9. Як Ви вважаєте, чи властива Вам емпатійність?
10. За допомогою яких методів і засобів Ви вирішуєте конфліктні ситуації, що виникають у роботі з молодшими школярами?
11. Яким чином Ви співпрацюєте з батьками учнів початкових класів?
12. Як, на Вашу думку, до Вас ставляться Ваші вихованці?
13. Чи часто учні звертаються до Вас за допомогою у вирішенні питань, що їх хвилюють і не стосуються навчального процесу?
14. Чи маєте Ви власну відпрацьовану технологію співпраці з учнями початкових класів? Якщо так, то стисло опишіть її зміст.
15. Що Ви можете сказати про рівень теоретичної підготовки студентів-практикантів, які працювали під час педагогічної практики у Ваших класах? Чи вдається студентам свої теоретичні знання поєднувати з практикою роботи в школі?

**Опитувальник «Психологічний портрет учителя»
(за Г.В. Резапкіною)**

Шкали: пріоритетні цінності, психоемоційний стан, самооцінка, стиль викладання, рівень суб'єктивного контролю

Тема: характер

Тестуємо: властивості особистості

Вік: дорослим

Тип тесту: вербальний

Запитань: 50

Призначення тесту: методика «Психологічний портрет вчителя» дозволяє побудувати «портрет» вчителя за наступними шкалами: пріоритетні цінності, психоемоційний стан, самооцінка, стиль викладання, рівень суб'єктивного контролю.

Методика допомагає побачити психологічні причини професійних ускладнень, перш ніж вони стануть очевидними для учнів і колег, і прийняти рішення – змінюватися самому, міняти роботу або залишити все як є. Це – лише початок роботи вчителя над собою. Продовженням може бути участь вчителів у тренінгах професійного та особистісного зростання.

Інструкція до тесту

Цей тест допоможе Вам визначити свій стиль спілкування і дізнатися деякі особливості своєї нервової системи. З трьох варіантів відповіді виберіть той, який найточніше відображає Ваші думки, почуття, реакції.

Тестовий матеріал

1. У вихованні важливіше за все

1. оточити дитину теплотою і турботою;
2. виховати шанобливе ставлення до старшого;
3. виробити в неї певні погляди й уміння.

2. Якщо хтось у класі відволікається, мене це дратує настільки, що я не можу вести урок

1. так;
2. ні;
3. залежно від настрою.

3. Коли учень на уроці викладає факти, які мені не відомі, я відчуваю

1. інтерес;
2. збентеження;
3. роздратування.

4. Якщо клас не приведений у порядок

1. моя реакція залежить від ситуації;
2. я не звертаю на це уваги;
3. я не можу розпочати урок.

5. У конфліктах з іншими людьми я відчуваю провину за собою

1. часто;
2. залежно від ситуації;
3. рідко.

6. Для мене важливіше

1. стосунки з учнями;
2. з колегами;
3. не знаю.

7. Деякі учні викликають у мене роздратування, яке буває важко приховати

1. часто;
2. іноді;
3. ніколи не викликають.

8. Присутність на уроці сторонніх

1. надихає мене;
2. ніяк не відображається на моїй роботі;
3. вибиває мене з колії.

9. Я вважаю своїм обов'язком зробити зауваження, якщо дитина порушує порядок у громадському місці

1. залежно від ситуації;
2. ні;
3. зазвичай.

10. Мої шкільні оцінки залежали від моїх зусиль, а не від настрою вчителів

1. так;
2. не завжди;
3. ні.

11. Під час перерви я віддаю перевагу спілкуванню

1. з учнями;
2. з колегами;
3. краще побути на самоті.

12. Я майже завжди йду на урок у піднесеному настрої

1. ні;
2. не завжди;
3. так.

13. У мене є такі якості, які дають мені перевагу над іншими

1. так;
2. ні;
3. не впевнений.

14. Я вважаю за краще працювати під керівництвом людини, яка

1. пропонує простір для творчості;
2. не втручається в мою роботу;
3. дає чіткі вказівки.

15. Коли я будую плани на майбутнє, я не сумніваюся в успіху задуманого

1. звичайно;
2. іноді;

3. сумніваюся.

16. Випадкові зустрічі з учнями за межами школи

1. приносять мені задоволення;
2. викликають у мене почуття незручності;
3. не викликають у мене особливих емоцій.

17. Буває, що без видимих причин я відчуваю себе щасливим або нещасним

1. часто;
2. рідко;
3. ніколи.

18. Зауваження з боку колег і адміністрації

1. мене мало хвилюють;
2. іноді зачіпають мене;
3. часто зачіпають мене.

19. Під час уроку я дотримуюсь наміченого плану

1. залежно від ситуації;
2. віддаю перевагу імпровізації;
3. завжди.

20. Мої успіхи зазвичай визнаються іншими людьми.

1. так;
2. не завжди;
3. рідко.

21. З думкою, що кожного учня потрібно приймати таким, яким він є

1. я згоден;
2. не згоден;
3. щось у цьому є.

22. Мені не вистачає теплоти й підтримки з боку близьких і колег

1. так;
2. іноді;
3. ні.

23. Думка про майбутню зустріч з учнями та колегами

1. приносить мені задоволення;
2. особливих емоцій не викликає;
3. як тягар.

24. Коли я бачу, що учень веде себе зі мною зухвало

1. намагаюся з'ясувати стосунки;
2. ігнорую цей факт;
3. я плачу йому тією ж монетою.

25. Від того, як виховують дітей у родині, залежить

1. майже все;
2. дещо;
3. нічого не залежить.

26. У роботі для мене важливіше за все

1. прихильність учнів;
2. визнання колег;
3. почуття власної необхідності.

27. Успіх уроку залежить від мого фізичного і душевного стану

1. часто;
2. іноді;
3. не залежить.

28. У доброзичливому ставленні з боку колег

1. я не сумніваюся;
2. упевненості немає;
3. важко відповісти.

29. Якщо учень висловлює думку, яку я не можу прийняти

1. намагаюся зрозуміти його точку зору;
2. переводжу розмову на іншу тему;
3. я намагаюся виправити його, пояснити йому його помилку.

30. Якщо я захочу, я зможу завоювати прихильність будь-кого

1. так;

2. залежно від ситуації;
3. навряд чи.

31. Якщо в моїй присутності незаслужено карають учня

1. я одразу захищаю його;
2. один на один зроблю зауваження колезі;
3. вважатиму некоректним утручатися.

32. Робота дається мені ціною великої напруги

1. зазвичай;
2. іноді;
3. рідко.

33. У мене немає сумнівів у своєму професіоналізмі

1. звичайно;
2. є сумніви;
3. не доводилося замислюватися.

34. По-моєму, в шкільному колективі найважливіше

1. можливість працювати творчо;
2. відсутність конфліктів;
3. трудова дисципліна.

35. На дітей впливає так багато чинників, що зусилля батьків зводяться нанівець.

1. не думаю;
2. не завжди;
3. так.

36. З висловом «Я нічому не можу навчити цього учня, бо він мене не любить»

1. згоден повністю;
2. не згоден;
3. щось у цьому є.

37. Думки про роботу заважають мені заснути

1. часто;

2. рідко;
3. ніколи не заважають.

38. На зборах і педрадах я висловлююся з приводу проблем, які мене хвилюють

1. часто;
2. іноді;
3. віддаю перевагу слухати інших.

39. Дорослий може застосувати силу стосовно дитини

1. ні, це неприпустимо;
2. важко відповісти;
3. якщо він цього заслуговує.

40. Люди, які не змогли реалізувати свої можливості, самі винні в цьому:

1. так;
2. у деяких випадках;
3. ні.

41. Під час канікул я відчуваю потребу в спілкуванні з учнями:

1. так;
2. ні;
3. іноді.

42. Я знаходжу в собі достатньо сил, щоб впоратися з труднощами:

1. рідко;
2. зазвичай;
3. завжди.

43. Мені доводилося виконувати накази не цілком компетентних людей:

1. так;
2. не пам'ятаю;
3. ні.

44. Непередбачені ситуації на уроках:

1. можна ефектно використовувати;
2. краще ігнорувати;
3. тільки заважають навчальному процесу.

45. Багато невдач у моєму житті відбувалося з моєї власної вини:

1. так;
2. не завжди;
3. ні.

46. У конфлікті між учителем і учнем я в душі стаю на бік:

1. учня;
2. учителя;
3. зберігаю нейтралітет.

47. На початку або в кінці навчального року в мене проблеми зі здоров'ям:

1. як правило;
2. не обов'язково;
3. проблем зі здоров'ям немає.

48. Мої учні ставляться до мене з симпатією:

1. так;
2. не всі;
3. не знаю.

49. Вимоги начальства не викликають у мені протесту, навіть якщо я вважаю їх необґрунтованими:

1. викликають;
2. не знаю;
3. не викликають.

50. Успіх залежить від здібностей і працьовитості людини, а не від вдалого збігу обставин:

1. найчастіше;
2. не впевнений;
3. не згоден.

*Ключ до тесту***Шкали****Питання*****Пріоритетні цінності***

1, 6, 11, 16, 21, 26, 31, 36, 41, 46

стосунки з дітьми

відповіді: а

взаємини з колегами

відповіді: b

власні переживання

відповіді: с

Психоемоційний стан

2, 7, 12, 17, 22, 27, 32, 37, 42, 47

неблагополучний

відповіді: а

нестабільний

відповіді: b

благополучний

відповіді: с

Самооцінка

3, 8, 13, 18, 23, 28, 33, 38, 43, 48

позитивна

відповіді: а

нестійка

відповіді: b

негативна

відповіді: с

Стиль викладання

4, 9, 14, 19, 24, 29, 34, 39, 44, 49

демократичний

відповіді: а

ліберальний

відповіді: b

авторитарний

відповіді: с

Рівень суб'єктивного контролю

5, 10, 15, 20, 25, 30, 35, 40, 45, 50

високий

відповіді: а

не сформований

відповіді: b

низький

відповіді: с

За кожен збіг з ключем нараховується один бал. Переважання одного з трьох варіантів відповіді (більше п'яти виборів) у кожній з п'яти шкал дає підставу віднести поведінку вчителя, його почуття і реакції до певної групи, узагальнені характеристики якої представлені в "інтерпретація результатів тесту". Чим більший бал, тим вищий ступінь співвіднесення з інтерпретацією. Якщо у двох підшкалах з трьох набрано однакову кількість балів (наприклад, по чотири або по п'ять), отже, поведінка поєднує ознаки

двох груп. Це може свідчити про те, що поведінкові установки вчителя остаточно не сформовані, він тільки шукає свій неповторний професійний почерк. Інша можлива причина – різноманітність поведінкових стереотипів. У будь-якому випадку робота з методикою допоможе оцінити наявну модель професійної поведінки й вибрати оптимальну.

Інтерпретація результатів тесту

1. Пріоритетні цінності

Професійно важливі якості вчителя – любов до дітей, прагнення зрозуміти й допомогти. Якщо спілкування з дітьми не є пріоритетною цінністю вчителя, йому не варто розраховувати на любов і довіру дітей, навіть якщо він чудово знає свій предмет і методику викладання.

1.1. Переважання *першого варіанту* говорить про гуманістичну спрямованість учителя. Такому вчителеві близькі інтереси й проблеми учнів. В основі стосунків лежить безумовне прийняття учня. Учні безпомилково відчують учителя, готового відстоювати їхні інтереси і відповідають йому довірою і любов'ю. На його уроках вони відчують себе в безпеці й комфорті. Сприятлива емоційна обстановка дає можливість плідної роботи й зберігає психічне здоров'я як вчителя, так і учня.

1.2. Переважання *другого варіанту* говорить про особливу значущість для вчителя його стосунків з колегами, про орієнтацію на їхню думку, що може свідчити про групову залежність, яка нерідко пояснюється низькою самооцінкою. Учителя мало цікавить внутрішній світ учня. У взаєминах із таким учителем учні тримають себе насторожено, напружено, не бачать у ньому союзника. Стосунки в кращому випадку не носять особистісного забарвлення або пронизані почуттям недовіри й відчуження.

1.3. Переважання *третього варіанту* говорить про «самодостатність» учителя, концентрацію на своїх переживаннях і проблемах. У стосунках із колегами та учнями переважає стриманість, відчуженість, яка може бути викликана як особистісними особливостями, так і неблагополучним

психоемоційним станом (уникнення контактів, викликане втомою і нервовим виснаженням). Можливо, коло інтересів не вичерпується шкільними проблемами, є й інші можливості самореалізації. Нерідко в цьому випадку людина шукає способи власної реалізації і поза школою.

2. Психоемоційний стан

Особливості поведінки і сприйняття вчителя багато в чому обумовлені станом його нервової системи. При інформаційних та емоційних перевантаженнях, характерних для роботи в школі, можливі порушення рухової і мовленнєвої поведінки вчителя, проблеми зі здоров'ям.

2.1. Переважання *першого варіанту* говорить про неблагополучний психоемоційний стан учителя, який проявляється у вигляді гострої реакції на дратівливі чинники; низької емоційної стійкості; тривожності; труднощів соціальної адаптації; психосоматичної симптоматиці; знижених результатів при дослідженні інтелекту. В окремих випадках переважання першого варіанту може бути спробою симуляції.

2.2. Переважання *другого варіанту* або присутність усіх трьох варіантів відповідей дозволяє припустити нестабільність психоемоційного стану вчителя. Як правило, нестабільний психоемоційний стан визначається трьома факторами в їх різних поєднаннях: уроджена підвищена чутливість нервової системи; неблагополучний збіг обставин; особистісні особливості, що визначають неадекватну реакцію на них.

2.3. Переважання *третього варіанту* говорить про благополучний психоемоційний стан, що визначає ефективність роботи вчителя, дає можливість не втрачати самовладання в екстремальних ситуаціях і приймати правильні рішення. Емоційна стабільність, передбачуваність і працездатність учителя благотворно впливають на психологічний клімат у школі, якщо тільки за зовнішнім благополуччям і незворушністю не криються інші проблеми або людина з якихось причин не приховує істинний стан.

3. Самооцінка

Самооцінка, або самосприйняття – це оцінка людиною самого себе, своїх можливостей, якостей і місця серед інших людей. Уявлення вчителя про принципи викладання, уся його «особиста педагогічна філософія» багато в чому визначаються його самооцінкою.

3.1. Перевага *першого варіанту* говорить про позитивне самосприйняття, властиве людині, яка повною мірою реалізовує свої можливості. Учителям, які мають позитивне самосприйняття, легко створювати на уроці атмосферу живого спілкування, вступаючи з учнями в тісні контакти і надаючи їм психологічну підтримку. Вони довіряють людям і чекають від них дружелюбності, а не ворожості; учня завжди сприймають як особистість, гідну поваги. Завдяки таким учителям стає можливим особистісний розвиток школярів.

3.2. Переважання *другого варіанту*, а також наявність усіх трьох варіантів відповідей говорить про нестійку самооцінку, яка може змінюватися залежно від ситуації. При вдалому збігу обставин людина з нестійкою самооцінкою відчуває емоційний і творчий підйом. У ці моменти вчитель перетворюється: він розкутий, упевнений у собі, у нього все виходить. Зниження самооцінки в "смузі невдач" негативно впливає на ефективність взаємодії з оточуючими, утруднюючи вирішення професійних і життєвих проблем.

3.3. Переважання *третього варіанту* свідчить про негативне самосприйняття. Такій людині важко вступати у вільне спілкування з іншими. Їй властиво принижувати значення особистості іншої людини так само, як і своєї, тому вона прагне підвищити свою самооцінку, нерідко за рахунок учнів. Перехід на неформальний стиль викладання, що вимагає від нього великої інтелектуальної, емоційної й моральної напруги, оголює вразливі місця, створює загрозу внутрішній узгодженості вчителя.

4. Стиль викладання

На формування стилю впливає низка факторів: особистісні особливості, життєві установки, досвід. Стиль викладання може сприяти ефективності

роботи вчителя або ускладнювати виконання вчителем своїх професійних обов'язків.

4.1. Переважання *першого варіанту* відповідей говорить про демократичний стиль учителя. Учитель залучає учнів до прийняття рішень, прислухається до їхньої думки, заохочує самостійність суджень, ураховує не тільки успішність, але й особистісні якості учнів. Основні методи впливу: спонукання, порада, прохання. Задоволеність своєю професією, гнучкість, висока ступінь прийняття себе та інших, відкритість і природність у спілкуванні, доброзичливий настрій сприяють ефективності навчання.

4.2. Переважання *другого варіанту* відповіді вказує на риси ліберального стилю. Такий учитель уникає прийняття рішень, передаючи ініціативу учням, колегам, батькам. Організацію і контроль діяльності учнів здійснює без системи, виявляє нерішучість і коливання, відчуває почуття залежності від учнів. Для цих людей характерна низька самооцінка, почуття тривоги і невпевненості в собі, низький життєвий тонус, незадоволеність своєю роботою.

4.3. Переважання *третього варіанту* говорить про авторитарні тенденції. Учитель використовує свої права, не рахуючись із думкою дітей і вимогами ситуації. Головні методи впливу – наказ, повчання. Для такого вчителя характерна низька задоволеність професією, хоча він може мати репутацію «сильного педагога». Але на його уроках діти відчувають себе незатишно, втрачають активність і самостійність, їхня самооцінка падає. Можливі конфліктні ситуації. Авторитарний стиль у чистому вигляді являє собою стресову виховну стратегію.

5. Рівень суб'єктивного контролю

Рівень суб'єктивного контролю показує, яку міру відповідальності за наші стосунки з людьми і факти нашого життя ми готові взяти на себе. Професія вчителя вимагає готовності відповідати за іншу людину, іноді ціною свого душевного комфорту й особистого часу.

5.1. Переважання у відповідях *першого варіанту* говорить про високий рівень суб'єктивного контролю. Люди з високим рівнем суб'єктивного контролю беруть на себе відповідальність за все, що відбувається в їхньому житті, пояснюючи це своїм характером і вчинками, а не зовнішніми обставинами (допомога або перешкоди з боку інших людей і обставин). Такі люди не схильні підкорятися тиску інших людей, гостро реагують на зазіхання на особисту свободу, володіють високою пошуковою активністю і впевненістю в собі.

5.2. Наявність у рівній мірі *всіх трьох варіантів* або *переважання другого* говорить про недостатню сформованість відповідальності за наявні стосунки й обставини свого життя.

5.3. Переважання *третього варіанту* у відповідях говорить про знижений рівень суб'єктивного контролю. Люди з низьким рівнем суб'єктивного контролю схильні приписувати відповідальність за події свого життя, як щасливі, так і нещасні, іншим людям, випадку, долі. Існує пряма залежність між рівнем суб'єктивного контролю вчителя і ступенем його задоволення своєю професійною діяльністю. Учителі, що мають низький рівень суб'єктивного контролю, більше за інших схильні до феномену «згорання».

*Додаток Д***Опитувальник «Мотивація професійної діяльності»****К.Замфір у модифікації А.Реана****ІНСТРУКЦІЯ**

Прочитайте нижче перераховані мотиви професійної діяльності та дайте оцінку їх значущості для Вас за п'ятибальною шкалою.

	1	2	3	4	5
	у дуже незначній мірі	у достатньо незначній мірі	у невеликий, але і в немаленькій мірі	у досить великій мірі	у дуже великій мірі
1. Грошовий заробіток	1	2	3	4	5
2. Прагнення до просування по роботі	1	2	3	4	5
3. Прагнення уникнути критики з боку керівника або колег	1	2	3	4	5
4. Прагнення уникнути можливих покарань або неприємностей	1	2	3	4	5
5. Потреба в досягненні соціального престижу й поваги з боку інших	1	2	3	4	5
6. Задоволення від самого процесу й результату роботи	1	2	3	4	5
7. Можливість найбільш повної самореалізації саме в цій діяльності	1	2	3	4	5

Методика може застосовуватися для діагностики мотивації професійної діяльності, зокрема мотивації професійно-педагогічної

діяльності. В основу покладена концепція про внутрішню й зовнішню мотивації.

Нагадаємо, що про внутрішній тип мотивації може йтися мова, коли для особистості має значення діяльність сама по собі. Якщо ж в основі мотивації професійної діяльності лежить прагнення до задоволення інших потреб зовнішніх щодо змісту самої діяльності (мотиви соціального престижу, зарплати тощо), то в цьому випадку прийнято говорити про зовнішню мотивацію. Самі зовнішні мотиви диференціюються тут на зовнішні позитивні й зовнішні негативні. Зовнішні позитивні мотиви, безсумнівно, більш ефективні і більш бажані з усіх точок зору, ніж зовнішні негативні мотиви.

ОБРОБКА

Підраховуються показники внутрішньої мотивації (ВМ) , зовнішньої позитивної (ВПМ) і зовнішньої негативної (ВНП) відповідно з наступними ключами.

$$ВМ = (оцінка пункту 6 + оцінка пункту 7) / 2$$

$$ВПМ = (оцінка п.1 + оцінка п.2 + оцінка п.5) / 3$$

$$ВНМ = (оцінка п. 3 + оцінка п. 4) / 2$$

Показником вираженості кожного типу мотивації буде число в межах від 1 до 5 (у тому числі можливо й дробове) .

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

На підставі отриманих результатів визначається мотиваційний комплекс особистості. Мотиваційний комплекс являє собою тип співвідношення між собою трьох видів мотивації: ВМ , ВПМ і ВНМ.

До найкращих, найоптимальніших мотиваційних комплексів слід відносити наступні два типи поєднання:

$ВМ > ВПМ > ВНМ$ і $ВМ = ВПМ > ВНМ$. Найгіршим мотиваційним комплексом є тип $ВНМ > ВПМ > ВМ$.

Між цими комплексами укладені проміжні, з огляду на їх ефективність, інші мотиваційні комплекси.

При інтерпретації слід урахувати не тільки тип мотиваційного комплексу, але і те, наскільки сильно один тип мотивації перевершує інший за ступенем вираженості.

Наприклад, не можна два нижченаведених мотиваційних комплекси вважати абсолютно однаковими.

	ВМ	ВПМ	ВНМ
1.	1	2	5
2.	2	3	4

І перший, і другий мотиваційний комплекси відносяться до одного й того ж неоптимального типу $VNM > ВПМ > ВМ$.

Однак очевидно, що в першому випадку мотиваційний комплекс особистості значно негативніший, ніж у другому. У другому випадку порівняно з першим має місце зниження показника негативної мотивації та підвищення показників зовнішньої позитивної і внутрішньої мотивації.

Чим оптимальніший мотиваційний комплекс, чим більше активність педагога мотивована самим змістом педагогічної діяльності, прагненням досягти в ній певних позитивних результатів, тим нижча емоційна нестабільність. І навпаки, чим більше діяльність педагога обумовлена мотивами уникнення, осуду, бажанням «не потрапити в халепу» (які починають переважати над мотивами, пов'язаними з цінністю самої педагогічної діяльності, а також над зовнішньою позитивною мотивацією), тим вищий рівень емоційної нестабільності.

Опитувальник «Педагогічна справедливість»

1. У класі ви призначаєте старостою:

- а) учня, який дружить із вчителями
- б) учня, який добре вчиться
- в) учня з хорошими лідерськими якостями

2. Більше за всіх у класі ви хвалите:

- а) тих, хто дружить із учителем, усе їм повідомляє
- б) тих, хто добре вчиться, у кого високі результати
- в) хто дуже старається, незалежно від результату старань

3. На відкритих уроках ви довірите найвідповідальніше:

- а) тому, хто добре вчиться, хто вивчить
- б) попрацюєте додатково з двієчниками, щоб вони теж могли проявити себе
- в) тому, чиї батьки хочуть бачити своїх дітей виступаючими

4. Коли ви були відсутні, в класі розбили скло:

- а) ви поговорите з активом класу тет-а-тет з кожним, вони по дружбі з учителем усе розкажуть
- б) поговорите з тими, кого підозрюєте особисто
- в) спонукатимете їх самих зізнатися, розповісте повчальну історію і пообіцяєте не карати винних

5. У класі є учень, з яким ви конфліктуєте й не можете терпіти його. Ви:

- а) будете всіляко домагатися, щоб той перейшов в інший клас (школу)
- б) застосуєте суворі заходи й виправите його якості, перевиховате
- в) будете терпіти далі, сподіваючись на краще, шукаючи підхід до нього

6. В учительській розповідають смішний випадок з іншим учителем

- а) ви смієтеся з усіма
- б) зробите зауваження вчителям про неприпустимість висміювання

в) промовчите, сміятися не будете, постараетесь змінити тему

7. Батьки вважають, що ви ставите улюбленим більш високі оцінки:

а) ви не реагуєте, нехай думають, що хочуть

б) на батьківських зборах спробуєте аргументувати всі оцінки

в) запросите того з батьків, хто так вважає, подивитися один із уроків

А – 0 балів

Б – 1 бал

В – 3 бали

Від 0 до 6 – Вам необхідна допомога психолога. Ви не розумієте свої педагогічні помилки. Діти «терплять» Вас, іноді бояться.

Від 7 до 12 – Ви не завжди справедливі в процесі навчання й виховання. Деякі свої промахи Ви можете компенсувати розумінням дітей, їх мотивування.

Від 13 до 16 – Ви приклад для багатьох педагогів сучасності, але вам необхідно вдосконалюватися, тому що світ змінюється з кожним днем і Вам потрібно встигати за сучасністю. Намагайтеся не поспішати діяти і тоді Ваші вчинки будуть більш справедливі стосовно дітей.

Від 17 до 21 – Ви ідеально відчуваєте всі ситуації. У Вас добре розвинене почуття справедливості. Тільки намагайтеся не повчати інших педагогів, нехай вони самі «виростуть» на Вашому мовчазному прикладі.

Опитувальник для діагностики здібності до емпатії**(за А. Мехрабісном, Н. Елштейном)**

Інструкція. Прочитайте твердження та, орієнтуючись на те, як Ви поводитесь у вказаних ситуаціях, занотуйте свою згоду «+» або незгоду «-» з кожним із них у протокольному аркуші.

1. Мене засмучує, коли я бачу, що незнайома людина почувається самотньою серед інших людей.
2. Люди перебільшують здатність тварин відчувати й переживати.
3. Мені неприємно, коли люди не вміють стримуватися й відкрито виявляють свої почуття.
4. Мене дратує в нещасних людях те, що вони самі себе жаліють.
5. Коли поруч зі мною хтось нервує, я теж починаю нервувати.
6. Я вважаю, що плакати від щастя нерозумно.
7. Я беру близько до серця проблеми своїх друзів.
8. Іноді пісні про любов викликають у мені багато почуттів.
9. Я дуже хвилююся, коли повинен повідомити людям неприємну для них звістку.
10. Мій настрій залежить від навколишніх людей.
11. Я вважаю іноземців холодними й байдужими.
12. Мені хотілося б здобути професію, пов'язану зі спілкуванням з людьми.
13. Я не дуже засмучуюсь, коли мої друзі діють нерозважливо.
14. Мені дуже подобається спостерігати, як люди приймають подарунки.
15. По-моєму, самотні люди часто бувають недобррозичливими.
16. Коли я бачу людину, яка плаче, то й сам засмучуюся.
17. Слухаючи деякі пісні, я часом відчуваюся щасливим.
18. Коли я читаю книгу (роман, повість), то так переживаю, ніби те, про що читаю, відбувається насправді.
19. Коли я бачу, що до когось погано ставляться, то завжди гніваюся.
20. Я можу залишатися спокійним навіть тоді, коли всі навколо хвилюються.

21. Якщо мій друг або подруга починають обговорювати зі мною свої проблеми, я намагаюся перевести розмову на іншу тему.
22. Мені неприємно, коли люди, дивлячись кіно, зітхають і плачуть.
23. Чужий сміх мене не заражає.
24. Коли я приймаю рішення, ставлення інших людей до нього, як правило, значення не має.
25. Я втрачаю душевну рівновагу, коли навколишні чимось приголомшені.
26. Я переживаю, якщо бачу людей, які легко засмучуються через дрібниці.
27. Я дуже переживаю, коли бачу страждання тварин.
28. Нерозумно переживати з приводу того, що відбувається в кіно, або про що читаєш у книзі.
29. Я дуже засмучуюся, коли бачу безпомічних старих людей.
30. Чужі сльози викликають у мене роздратування.
31. Я дуже переживаю, коли дивлюся фільм.
32. Я можу залишатися байдужим незалежно від хвилювання навколо.
33. Маленькі діти плачуть без причини.

Обробка результатів: Порівняйте свої відповіді з ключем та підрахуйте кількість збігів

Відповідь	Номери тверджень
Згодний «+»	1,5,7,8,9,10,12,14,16,17,18,19,25,26,27,29,31
Не згодний «-»	2,3,4,6,11,13,15,20,21,22,23,24,28,30,32,33

Отриману загальну кількість збігів (суму балів) порівняйте зі шкалою (таблицею):

Стать	Рівень емпатійних тенденцій			
	Високий	Середній	Низький	Дуже низький
Юнаки	33-26	25-17	16-8	7-0
Дівчата	33-30	29-23	22-17	16-0

Рівень емпатійних тенденцій у жінок вищий. Це, ймовірно, пов'язано із впливом культурних особливостей, очікувань та стереотипів, що виявляються в заохоченні більшої чутливості і чуйності в жінок і більшої стриманості й незворушності в чоловіків. Необхідно пам'ятати про можливості розвитку здатності до емпатії у зв'язку з особистісним зростанням та прагненням до самоактуалізації.

*Додаток 3***Опитувальник «Педагогічні ситуації»**

Перед початком випробовування досліджуваний отримує інструкцію такого змісту:

«Перед вами – низка педагогічних ситуацій. Познайомившись зі змістом кожної з них, необхідно вибрати з числа запропонованих варіантів реагування на цю ситуацію такий, який, на Вашу думку, з педагогічної точки зору найбільш правильний. Якщо жоден із запропонованих варіантів відповідей вас не влаштовує, то можна вказати свій, оригінальний, у двох нижніх рядках після всіх перерахованих для вибору альтернатив. Це, частіше за все, буде 7-й і наступні варіанти відповідей на ситуацію».

Ситуація 1

Ви приступили до проведення уроку, всі учні заспокоїлися, настала тиша, і раптом у класі хтось голосно засміявся. Коли ви, не встигнувши нічого сказати, запитливо й здивовано подивилися на учня, який засміявся, він, дивлячись вам прямо в очі, заявив: «Мені завжди смішно дивитися на вас, і хочеться сміятися, коли ви починаєте вести заняття». Як ви відреагуєте на це? Виберіть і позначте відповідний варіант словесної реакції з числа запропонованих нижче.

1. «От тобі й на!»
2. «А що тобі смішно?»
3. «Ну, і заради Бога!»
4. «Ти що, дурник?»
5. «Люблю веселих людей».
6. «Я радий (а), що створюю у тебе веселий настрій».

7.

Ситуація 2

На самому початку заняття або вже після того, як ви провели кілька занять, учень заявляє вам: «Я не думаю, що ви, як педагог, зможете нас чомусь навчити». Ваша реакція:

1. «Твоя справа – вчитися, а не вчити вчителя».
2. «Таких, як ти, я, звичайно, нічому не зможу навчити».
3. «Може, тобі краще перейти в інший клас або вчитися в іншого вчителя?»
4. «Тобі просто не хочеться вчитися».
5. «Мені цікаво знати, чому ти так думаєш».
6. «Давай поговоримо про це докладніше. У моїй поведінці, напевно, є щось таке, що наводить тебе на подібну думку».

Ситуація 3

Учитель дає учню завдання, а той не хоче його виконувати і при цьому заявляє: «Я не хочу це робити!» – Якою має бути реакція вчителя?

1. «Не хочеш – змусимо!»
2. «Для чого ж ти тоді прийшов учитися?»
3. «Тим гірше для тебе, залишайся неуком. Твоя поведінка схожа на поведінку людини, яка на зло своєму обличчю хоче відрізати собі носа».
4. «Ти усвідомлюєш, чим це може для тебе закінчитися?»
5. «Не міг би ти пояснити, чому?»
6. «Давай сядемо й обговоримо – можливо, ти і маєш рацію».

Ситуація 4

Учень розчарований своїми навчальними успіхами, сумнівається у своїх здібностях, і в тому, що йому коли-небудь вдасться як слід зрозуміти і засвоїти матеріал, і говорить учителю: «Як ви думаєте, чи вдасться мені коли-небудь учитися на відмінно і не відставати від інших хлопців у класі?» – Що має на це йому відповісти вчитель?

1. «Якщо чесно сказати – сумніваюся».
2. «О, так, звичайно, в цьому ти можеш не сумніватися».
3. «У тебе прекрасні здібності, і я пов'язую з тобою великі надії».
4. «Чому ти сумніваєшся в собі?»
5. «Давай поговоримо і з'ясуємо проблеми».

6. «Багато що залежить від того, як ми з тобою будемо працювати».

Ситуація 5

Учень говорить учителю: «На два найближчих уроки, які ви проводите, я не піду, тому що в цей час хочу сходити на концерт молодіжного ансамблю (варіанти: погуляти з друзями, побувати на спортивних змаганнях у якості глядача, просто відпочити від школи)». – Що повинен відповісти йому вчитель?

1. «Тільки спробуй!»
2. «Наступного разу тобі доведеться прийти до школи з батьками».
3. «Це – твоя справа, тобі ж здавати іспит (залік). Доведеться все одно звітувати за пропущені заняття, я потім тебе обов'язково запитаю».
4. «Ти, здається, дуже несерйозно ставишся до занять».
5. «Може, тобі взагалі краще залишити школу?»
6. «А що ти збираєшся робити далі?»
7. «Мені цікаво знати, чому відвідування концерту (прогулянка з друзями, відвідування змагання) для тебе цікавіше, ніж заняття в школі?»
8. «Я тебе розумію: відпочивати, ходити на концерти, бувати на змаганнях, спілкуватися з друзями дійсно цікавіше, ніж учитися в школі. Але я, тим не менше, хотів (ла) би знати, чому ти так вважаєш».

Ситуація 6

Учень, побачивши вчителя, коли той зайшов у клас, говорить йому: «Ви виглядаєте дуже стомленим». – Як на це повинен відреагувати вчитель?

1. «Я думаю, що з твого боку не дуже пристойно робити мені такі зауваження».
2. «Так, я погано почуваюся».
3. «Не хвилюйся за мене, краще на себе подивися».
4. «Я сьогодні погано спав, у мене чимало роботи».
5. «Не турбуйся, це не завадить нашим заняттям».
6. «Ти – дуже уважний, спасибі за турботу!»

Ситуація 7

«Я відчуваю, що уроки, які ви проводите, не допомагають мені», – каже учень вчителю і додає: «Я взагалі думаю кинути навчання». – Як на це повинен відреагувати вчитель?

1. «Перестань говорити дурниці!»
2. «Оце так, додумався!»
3. «Може, тобі знайти іншого вчителя?»
4. «Я хотів би докладніше знати, чому в тебе виникло таке бажання?»
5. «Може нам слід попрацювати разом над вирішенням твоєї проблеми?»
6. «Може, твою проблему можна вирішити якось інакше?»

Ситуація 8

Учень говорить учителеві, демонструючи зайву самовпевненість: «Немає нічого такого, що я не зумів би зробити, якби захотів. Зокрема мені нічого не варто засвоїти предмет, який ви викладаєте». – Якою має бути на це репліка вчителя?

1. «Ти занадто високої думки про себе».
2. «З твоїми-то здібностями? – Сумніваюся! »
3. «Ти, напевно, відчуваєш себе досить упевнено, якщо так заявляєш?»
4. «Не сумніваюся в цьому, тому що знаю, що якщо ти захочеш, то в тебе все вийде».
5. «Це, напевно, вимагатиме від тебе великої напруги».
6. «Зайва самовпевненість шкодить справі».

Ситуація 9

У відповідь на відповідне зауваження вчителя учень говорить, що для того, щоб засвоїти навчальний предмет, йому не потрібно чимало працювати: «Мене вважають достатньо здібною людиною». – Що повинен відповісти йому на це вчитель?

1. «Це сказано не про тебе».

2. «Ті труднощі, які ти досі відчував, і рівень твоїх знань аж ніяк не свідчать про це».
3. «Багато людей вважають себе досить спроможними, але далеко не всі насправді такими є».
4. «Я радий (а), що ти такої високої думки про себе».
5. «Це тим паче має змусити тебе докладати більше зусиль у навчанні».
6. «Це звучить так, ніби ти сам не дуже віриш у свої здібності».

Ситуація 10

Учень говорить учителеві: «Я знову забув принести зошит (виконати домашнє завдання тощо)». – Як повинен на це відреагувати вчитель?

1. «Ну ось, знову!»
2. «Чи не здається тобі це проявом безвідповідальності?»
3. «Думаю, що настав час ставитися до справи серйозніше».
4. «Я хотів (ла) би знати, чому?»
5. «У тебе, мабуть, не було для цього можливості?»
6. «Як ти думаєш, чому я щоразу про це нагадую?»

Ситуація 11

Учень у розмові з учителем каже йому: «Я хотів би, щоб ви ставилися до мене краще, ніж до інших учнів». – Як повинен відповісти вчитель на таке прохання учня?

1. «Чому це я повинен ставитися до тебе краще, ніж до всіх інших?»
2. «Я зовсім не збираюся грати в улюбленців і фаворитів!»
3. «Мені не подобаються люди, які заявляють так, як ти».
4. «Я хотів (ла) би знати, чому я повинен (на) особливо виділяти тебе серед інших учнів?»
5. «Якщо б я тобі сказав (а), що люблю тебе більше, ніж інших учнів, то чи відчував би ти себе від цього краще?»
6. «Як ти думаєш, як насправді я до тебе ставлюся?»

Ситуація 12

Учень, висловивши вчителеві свої сумніви з приводу можливості доброго засвоєння предмета, який викладає вчитель, каже: «Я сказав вам про те, що мене турбує. Тепер ви скажіть, в чому причина цього і як мені бути далі? » – Що має на це відповісти вчитель?

1. «У тебе, як мені здається, комплекс неповноцінності».
2. «У тебе немає ніяких підстав для занепокоєння».
3. «Перш ніж я зможу висловити обґрунтовану думку, мені необхідно краще розібратися в суті проблеми».
4. «Давай почекаємо, попрацюємо й повернемося до обговорення цієї проблеми через деякий час. Я думаю, що нам вдасться її вирішити».
5. «Я не готовий (а) зараз дати тобі точну відповідь, мені треба подумати».
6. «Не хвилюйся, і в мене в свій час також нічого не виходило».

Ситуація 13

Учень говорить учителеві: «Мені не подобається те, що ви говорите й захищаєте на заняттях». – Якою має бути відповідь учителя?

1. «Це – погано».
2. «Ти, напевно, не компетентний у цих справах».
3. «Я сподіваюся, що надалі в процесі наших занять твоя думка зміниться».
4. «Чому?»
5. «А що ти сам любиш і готовий захищати?»
6. «На смак і колір товариша немає».
7. «Як ти думаєш, чому я це кажу і відстоюю?»

Ситуація 14

Учень, явно демонструючи своє погане ставлення до кого-небудь із товаришів по класу, говорить: «Я не хочу працювати (вчитися) разом із ним». – Як на це повинен відреагувати вчитель?

1. «Ну і що?»
2. «Нікуди не дінешся, все одно доведеться».
3. «Це нерозумно з твого боку».

4. «Але він теж не захоче після цього працювати (вчитися) з тобою».
5. «Чому?»
6. «Я думаю, що ти помиляєшся».

Оцінка результатів та висновки

Кожна відповідь випробуваного – вибір ними того чи іншого із запропонованих варіантів – оцінюється в балах відповідно до ключа, представленого у наступній таблиці. Ліворуч по вертикалі в цій таблиці своїми порядковими номерами вказані педагогічні ситуації, а праворуч угорі також за порядком їх слідування представлені альтернативні відповіді на ці ситуації. У самій же таблиці наведені бали, якими оцінюються різні варіанти відповідей на різні педагогічні ситуації.

Ключ до методики «Педагогічні ситуації».

Порядковий номер педагогічної ситуації	Обраний варіант відповіді на різні ситуації та його оцінка в балах							
	1	2	3	4	5	6	7	8
1	4	3	4	2	5	5	-	-
2	2	2	3	3	5	5	-	-
3	2	3	4	4	5	5	-	-
4	2	3	3	4	5	5	-	-
5	2	2	3	3	2	4	5	5
6	2	3	2	4	5	5	-	-
7	2	2	3	4	5	5	-	-
8	2	2	4	5	4	3	-	-
9	2	4	3	4	5	4	-	-
10	2	3	4	4	5	5	-	-
11	2	2	3	4	5	5	-	-
12	2	3	4	5	4	5	-	-
13	3	2	4	4	5	4	5	-
14	2	2	3	4	4	5	-	-

Примітка. Вільні відповіді оцінюються окремо, і відповідні оцінки додаються до загальної суми балів.

Здатність правильно вирішувати педагогічні проблеми визначається за сумою балів, набраною випробовуваним за всіма 14 педагогічними ситуаціями, поділений на 14.

Якщо випробовуваний отримав середню оцінку вище 4,5 бала, то його педагогічні здібності (за цією методикою) вважаються високорозвиненими. Якщо середня оцінка перебуває в інтервалі від 3,5 до 4,4 бала, то педагогічні здібності вважаються середньорозвиненими. І, нарешті, якщо середня оцінка виявилася меншою, ніж 3,4 бали, то педагогічні здібності випробовуваного розглядаються як слаборозвинені.

*Додаток К***Тренінгові заняття***Додаток К.1***Тренінгове заняття**

на тему: «Хочу бути успішним. Подолання психологічних труднощів»

(розробка Ю.Завалевського)

Девіз: «Нам не стільки важливо вже вкотре докопуватися до суті речей, скільки необхідно знати, як себе поводити у світі і яким він є» (А.Камю).

Мета: підвищення здатності учасників до позитивного ставлення до себе та життя.

Очікувані результати: набуття учасниками тренінгу нових знань, навичок та вмінь, створення позитивного настрою в групі.

Вступна частина

1. *Вступ.* Представлення команди, повідомлення теми тренінгу. (5 хвилин).

2. *Знайомство.* (10 хвилин).

3. *«Цікаве ім'я».* Мета: сприяти знайомству за допомогою розповіді про своє ім'я. Пропонується кожному розповісти щось цікаве, кумедне, незвичайне про своє ім'я, щоб допомогти іншим запам'ятати ім'я промовця та асоціювати це ім'я з конкретною особистістю учасника тренінгу.

4. *Прийняття правил.* (5 хв.).

Правила для учасників тренінгу: Конфіденційність. Поза заняттям не обговорювати те, про що йтиметься мова. Кожен морально відповідає за інформацію, яку учасники повідомляють про себе. Доброзичливе ставлення один до одного. Щирість. Кожен говорить про свої почуття, думки, враження. «Вето» – можна взагалі не говорити. Добровільності. Присутні беруть участь у всьому, що відбувається (щоб усі були на рівних умовах). Безоцінковість та некатегоричність висловлювань. Принцип «тут і тепер» – говорити й думати тільки про те, що відбувається в групі, що ти відчуваєш зараз, не згадувати минулий досвід.

Очікування (5 хв): «від інших учасників я очікую...»; «від себе я очікую...»; «мета, яку я маю намір досягнути...»; «побажання...».

Руханка. (5 хв)

Вправа для згуртування групи «Шукуймося за зростом». Мета: дати можливість учасникам розім'яти м'язи та відпочити. *Процедура:* тренер розміщує учасників по колу й пропонує заплющити очі. Не розтуляючи очей учасники мають вишикуватися за зростом. Можна робити кілька спроб.

Основна частина

Ставлення людини до себе, її самооцінювання можна визначити за допомогою психотехнічних вправ.

Для роботи учасникам пропонується виконати вправи, які ознайомлюють їх із певними інтерактивними техніками і сприяють підвищенню їхнього самооцінювання.

1. Вправа «Хто я?» *Мета:* усвідомлення важливості прийняття свого «Я» з усіма перевагами та недоліками.

За допомогою інтерактивного методу «мозкової атаки» (записувати кожен ідею чи пропозицію, яка спала на думку, не розмірковуючи); 10 разів відповісти на запитання «Хто я?», використовуючи характеристики, якості, інтереси й почуття для опису себе, починаючи кожне речення із займенника («Я...»). Потім зробити розподіл відповідей на «+» і «-». Замінити негативні прикметники на більш позитивні, але таким чином, щоб речення не втратило правдивості. Наприклад, «наївний» – «Я відвертий у контактах із людьми».

2. Вправа «Взаємне інтерв'ю»

Ця вправа виконується в парі. Уявіть себе кореспондентом газети, який має завдання написати статтю саме про вашого партнера. Ви можете ставити різні запитання (щодо 10 відповідей із вправи «Хто я»), щоб якомога краще репрезентувати свого партнера іншим учасникам групи після закінчення інтерв'ю. Ваш партнер має зробити те саме.

3. Вправа «Автопортрет». *Мета:* самосприйняття.

Під тиху музику намалювати символічний автопортрет, тобто піктограму. Дати незвичайний заголовок малюнку. Виконані портрети вивішуються тренером на дошці. Учасники аналізують бачення кожного малюнка, відчуття, настрій, емоції, які він викликає, указують, кому він належить.

Завершальна частина. Рефлексія та завершення роботи.

Вправа завершальної частини тренінгу «Твоє життя».

Мета: дати можливість учасникам відпочити. (5 хвилин)

Процедура: тренер повідомляє завдання кожному учасникові намалювати щось таке, що символізуватиме учасника в дитинстві й зараз; коротко записати (або символічно намалювати), чим би міг допомогти тій маленькій дитині учасник із позицій сьогоденного досвіду і, навпаки, що могла б поради́ти та дитина дорослому учаснику сьогодні. Після вправи учасники діляться своїми відкриттями. Рефлексія того, що відбулося на тренінгу.

Очікування. Підсумковий (письмовий) аналіз тренінгу: Що дала тобі робота в тренінгу? Чи відбулися в тобі певні зміни? Як ти зараз почуваєшся? Чи можна використати пропонований метод або окремі процедури в твоїй професійній діяльності? Ваші зауваження й пропозиції щодо проведення тренінгу.

Прощання. Закінчується зустріч тим, що група стає в коло й учасники по чергово один одному передають квітку зі словами: «Я зрозумів, що ти для мене...», «Я вдячний тобі за те, що...», «Ти став для мене близьким, завдяки тому що...».

На закінчення всі учасники беруться за руки, а тренер дякує всім за активну роботу, вітає їх і себе з набутим досвідом, який сприятиме їхньому розвитку й зростанню.

Рефлексія проводиться після кожної вправи та наприкінці заняття.

Запитання для рефлексії: Які почуття переживав? Що заважало й що допомагало? Що дивувало, що дратувало? Які почуття викликали навколишні? Що спадало на думку? Чому все відчувалося саме так? У кінці занять проводиться підсумкова рефлексія. Учасники діляться враженнями, особистими подяками один одному, аналізують тренінг. Прощаються.

Додаток К.2

Тренінгове заняття на тему
«Професійна спрямованість особистості педагога»
(розробка Ю. Завалевського)

Мета: ознайомити молодих педагогів із особливостями професійної спрямованості вчителя, сприяти самопізнанню власних особливостей професійної спрямованості, запобігти розвитку професійних деформацій.

Обладнання: липкі папірці; чотири аркуші паперу А4; фломастери.

Зміст заняття

Знайомство.

Вправа «Самопрезентація». *Мета:* сприяти усвідомленню молодим педагогом особливостей своєї особистості, розвинути вміння представити свою індивідуальність перед аудиторією.

Хід вправи

Тренер пропонує познайомитися за принципом «грудки снігу»: кожен (починаючи з тренера) називає своє ім'я та формулює своє життєве кредо, другий повторює ім'я та девіз першого, а потім розповідає про себе, третій учасник перед тим як розповісти про себе, повторює імена та девізи перших двох і так далі.

Вправа «Очікування». *Мета:* допомагати усвідомити власні очікування та потреби, зрозуміти, наскільки вони збігаються з очікуваннями та потребами інших.

Хід вправи

Учасники отримують невеликі аркуші липкого паперу. Психолог просить написати на них очікування від заняття. Далі кожен презентує свої записи та прикріплює на плакаті із зображенням піщаного годинника.

Тренер групує очікування за змістом, узагальнюючи відповідно до теми заняття.

Вправа «Про мене сказали б...». Мета: відпрацювати у молодих учителів уміння рефлексувати й оцінювати особливості власної професійної спрямованості з позиції сторонньої людини.

Хід вправи

Оцінити особливості власної професійної спрямованості у відсотковому відношенні за своїми спостереженнями й презентувати їх, продовживши фразу «Про мене сказали б, що я на... (х% – організатор (реалізовує свою потребу в лідерстві, розкритті своїх якостей вольової, сильної, вимогливої, енергійної людини); х% – предметник (реалізовує свій інтелект, професійно компетентна і творча людина, віддана своєму фаху); х% – комунікатор (реалізовує потребу у спілкуванні, доброзичливий, співчутливий, привабливий, високоморальний); х% – інтелігент (реалізовує потребу в духовності, високоморальності, має високий рівень інтелекту, високі моральні якості, перебуває в постійному духовному пошуку)))».

Розминка. Учасники заняття називають своє ім'я та слово-характеристику себе з тієї самої літери.

Вправа «Виявлення ставлення до педагогічної діяльності».

Мета: визначити рівень ставлення вчителів до своєї діяльності.

Хід вправи

Досліджуванам пропонується дати відповіді на поставлені запитання. За першими двома запитаннями досліджувані обирають один із трьох запропонованих варіантів відповідей. За третім і четвертим запитанням форма відповіді довільна.

1. Чи збирались (збираєтесь) Ви бути педагогом?

- так
- не знаю
- ні

2. Чи змогли б Ви бути здібним педагогом?

- так

- не знаю
- ні

3. Які емоції переважають у спогадах про школу, яку Ви закінчували, або ту, де Ви вже проходили педагогічну практику?

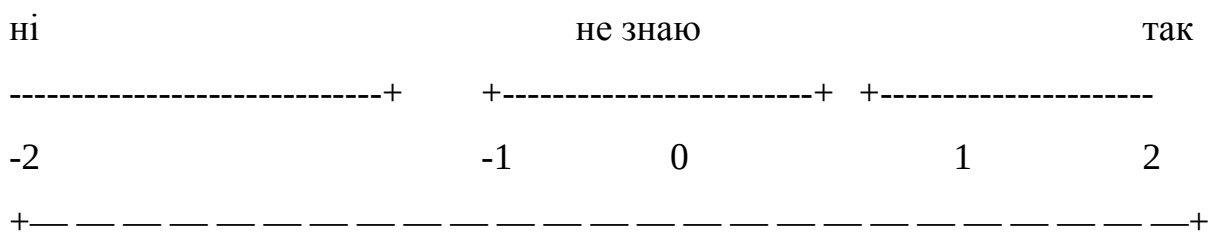
4. Перерахуйте своїх однокурсників, які, на Вашу думку, в майбутньому можуть бути здібними педагогами.

Обробка й аналіз одержаних даних

Досліджуваних розподіляють за трьома рівнями ставлення (високим, середнім, низьким) до педагогічної діяльності (запитання №1, №2, №4).

Відповідно до такого розподілу робиться аналіз емоційних оцінок про школу (запитання №3).

Для зручності підрахунків відповіді на запитання №1, №2 можна класифікувати, використовуючи чотирибальну шкалу:

де відповіді розподіляють таким чином:

«так» (від «2» до «1») – високий рівень;

«не знаю» (від «1» до «-1» бала) – середній рівень;

«ні» (від «-1» до «-2» балів) – низький рівень.

Підбиття підсумків заняття. Вправа «Очікування». Мета: усвідомити міру реалізованості очікувань щодо заняття, оцінити його результативність.

Додаток К.3

Тренінгове заняття
на тему «Професійна та емпатійна культура особистості педагога»
(розробка Ю. Завалевського)

Мета: ознайомити молодих педагогів із особливостями професійної та емпатійної культури вчителя, сприяти самопізнанню власних особливостей професійної спрямованості.

Обладнання: липкі папірці; чотири аркуші паперу А4; фломастери.

Зміст заняття

Знайомство. Вправа «Очікування». *Мета:* визначити потреби та проблеми молодих педагогів.

Хід вправи

Учасникам семінару роздаються аркуші липкого паперу, молоді вчителі записують свої сподівання, презентують їх і вивішують на дошці. Тренер узагальнює.

Вправа «Хто я?» *Мета:* розвивати в молодих педагогів навички професійної рефлексії.

Хід вправи

Молодим педагогам пропонується відповісти на запитання «Хто я?», уявивши відсоткове співвідношення схильностей до різних позицій педагогічного спілкування при сумі 100% «Батько – Дорослий – Дитина». Яка позиція переважає? Чому?

Учасники діляться своїми спостереженнями за собою, психолог узагальнює.

Мозковий штурм «Правила роботи емпатійного вчителя».

Мета: сприяти формуванню в молодих педагогів установки на вироблення навичок емпатійного стилю спілкування з учнями.

Хід вправи

Тренер пропонує групі молодих учителів за 5 хв. записати 10 правил роботи емпатійного вчителя.

Презентація.

Обговорення.

Можливий варіант правил емпатійного вчителя

1. Будьте приязні та люб'язні.
2. Поводьтеся й говоріть впевнено і щиро, почуття гумору виявляйте природно.
3. Добре плануйте кожний урок.
4. Сприймаєте своїх вихованців однаково, прислухайтеся до їхніх думок і почувань, намагайтеся не виділяти приємну дитину й не відхиляти таку, що має вади.
5. Завжди відрізняйте вчинок від того, хто його зробив. Ви можете висловлювати незадоволення вчинком учня, а не його особою.
6. Ніколи не відмовляйте дитині у праві бути значущою особою.
7. Підбадьоруйте учнів за кожної нагоди для того, щоб розвинути й відновити в них упевненість у собі.
8. Заохочуйте учнів до групових дискусій та участі у вирішуванні справ, установіть норми поведінки та втримуйте їх ефективним і стимулюючим навчанням.
9. Помічайте кожне справжнє учнівське зусилля. Завжди наголошуйте на позитивному, не будьте спрямованими на вишукування учнівських помилок.
10. Залучайте всіх учнів до праці й відповідальності за клас.

Вправа «Якщо дитина...». *Мета:* формування відповідального ставлення молодих педагогів до вихованців.

Хід вправи

Кожен молодий педагог отримує картонку із ситуацією, яку потрібно проаналізувати. Через 3 хв. кожен презентує її.

Обговорення. Узагальнення.

Зразки карток:

- «Якщо дитина живе у страху, вона...»
- «Якщо дитина зростає в атмосфері критики, вона...»
- «Якщо дитина зростає в атмосфері прийняття, вона...»
- «Якщо дитина почувається безпечно, вона...»
- «Якщо дитину постійно соромлять, вона...»

Вправа-тест «Чи вмієте ви слухати?». *Мета:* визначити, чи хороший Ви слухач.

Хід вправи

Учасники заняття відповідають на поставлені запитання, використовуючи наступні твердження:

- Майже завжди, 2 бали,
- У більшості випадків, 4 бали,
- Іноді, 6 балів,
- Рідко, 8 балів,
- Майже ніколи, 10 балів.

1. Чи намагаєтесь ви закінчити бесіду, якщо тема вам не подобається?
2. Чи може невдале висловлювання спровокувати вас на грубість?
3. Чи можуть вас дратувати манери співрозмовника?
4. Чи уникаєте ви вступати в бесіду з маловідомою людиною, навіть якщо вона прагне до цього?
5. Чи маєте ви звичку перебивати співрозмовника?
6. Чи робите ви вигляд, що уважно слухаєте, а самі думаєте про інше?
7. Чи змінюється ваш тон, вираз обличчя залежно від того, хто ваш співрозмовник?
8. Чи змінюєте ви тему розмови, якщо співрозмовник торкнувся «делікатного» для вас запитання?

9. Чи виправляєте ви співрозмовника, якщо в його мовленні є неправильно вимовлені терміни?

10. Чи може ваш тон бути поблажливим, з відтінком зневаги до співрозмовника?

Аналіз відповідей

Менше 54 балів: Ви погано слухаєте те, що Вам говорять.

54 – 62 бали: Ви відноситеся до середнього рівня слухачів.

Більше 62 балів: Ви слухач високого рівня.

Вправа «Дерево підсумків». Підсумки заняття. Мета, оцінка результативності заняття.

Хід вправи

Учасники заняття записують на липких аркушах, наскільки реалізувалися їхні очікування, вивішують і коментують їх на «Дереві підсумків». Тренер узагальнює.

**Навчальна програма вивчення курсу:
«ОСНОВИ ЕМПАТІЙНОЇ КУЛЬТУРИ
МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ»**

Вступ

Спецкурс «Основи емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів» для підготовки фахівців зі спеціальності 013 «Початкова освіта» має важливе значення в системі професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя початкових класів як компетентного фахівця освіти. У змісті курсу висвітлені теоретичні й практичні проблеми емпатійної культури сучасного вчителя як суб'єкта педагогічної діяльності.

Предмет вивчення курсу – система теоретичних наукових положень та практичних підходів щодо формування емпатійної культури вчителя початкових класів як суб'єкта професійно-педагогічної діяльності.

Міждисциплінарні зв'язки: спецкурс «Основи емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів» тісно пов'язаний з такими галузями педагогічної науки як загальні основи педагогіки, педагогіка, дидактика, актуальні проблеми виховання, теорія і методика виховання, вступ до спеціальності, основи педмайстерності, педагогічна етика, загальна психологія, вікова і педагогічна психологія та іншими дисциплінами.

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета курсу – висвітлення теоретичних та практичних основ емпатійної культури педагога; формування емпатійної культури в майбутніх учителів початкових класів; формування навичок самоаналізу власної поведінки в майбутніх учителів.

Основні завдання спецкурсу «Основи емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів»:

- поглибити та розширити знання з теоретичних та практичних основ емпатійної культури вчителя з метою їх використання у професійно-педагогічній діяльності;
- розкриття сутності, специфічних ознак, змісту ключових понять емпатійної культури вчителя;
- формування емпатійної компетентності майбутнього вчителя початкових класів;
- визначення ознак емпатійності вчителя;
- аналіз та самоаналіз власної емпатійності та професійної діяльності.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні *знати й уміти...*

Знати:

- теоретичні основи емпатійної культури педагога як одного з компонентів його особистої культури;
- теоретичний зміст понять «культура», «емпатія», «педагогічна культура», «професійно-педагогічна культура», «емпатійна культура вчителя»;
- принципи емпатійної поведінки вчителя, рівні його емпатійності;
- функції емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів.

Уміти:

- аналізувати, узагальнювати й використовувати здобуті знання в навчанні та професійній діяльності;
- вибирати оптимальні засоби педагогічної комунікації для здійснення взаємодії з учнями та іншими суб'єктами освітнього процесу;
- аналізувати педагогічні ситуації;
- використовувати емпатійні вміння в професійно-педагогічній діяльності.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 44 год.

2. Навчально-тематичний план вивчення дисципліни

Змістовий модуль 1

Методологічні засади професійно-педагогічної підготовки сучасного вчителя початкових класів

Тема 1. Сутність професійно-педагогічної підготовки сучасного вчителя.

Сучасна освітня динаміка. Проблеми й перспективи професійно-педагогічної підготовки сучасного вчителя. Проблема формування вчителя як конкурентноспроможного фахівця.

Тема 2. Роль і місце емпатійної культури в професійно-педагогічній підготовці та професійному становленні учителя. Професійна компетентність педагога. Самоосвіта, самоаналіз та самовиховання як шляхи професійного становлення вчителя.

Тема 3. Генеза проблеми емпатійної культури педагога як загальнонаукової категорії. Зародження уявлень і перші згадки про емпатію. Аналіз понять «культура» та «емпатія». Емпатія у філософській, психологічній та педагогічній науках.

Змістовий модуль 2

Формування та розвиток емпатійної культури майбутнього вчителя

Тема 4. Емпатійна культура сучасного вчителя. Педагогічна культура як предмет наукового аналізу. Роль і місце емпатійної культури в професійно-педагогічній діяльності вчителя початкових класів. Функції та компоненти емпатійної культури.

Тема 5. Розвиток емпатійності як керований процес. Комунікативна емпатія. Емпатійне мислення педагога. Принципи емпатійної діяльності.

Завдання для самостійної роботи

№ з/п	Тема	Зміст самостійної роботи
1.	Сутність професійно-	Законспекуйте наступні нормативно-правові документи: Закон України «Про освіту»,

	педагогічної підготовки сучасного вчителя	Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті».
2.	Роль і місце емпатійної культури в професійно-педагогічній підготовці та професійному становленні учителя	Напишіть твір-роздум на тему: «Як Я стала вчителем: моє педагогічне покликання»
3.	Гене́за проблеми емпатійної культури педагога як загальнонаукової категорії	Накресліть схему зв'язків основ емпатійної культури вчителя з іншими науками. Укладіть порівняльну таблицю зв'язку емпатійної культури з іншими культурами, які повинні бути притаманні сучасному вчителю. Проаналізуйте провідні ідеї емпатії та емпатійної культури.
4.	Емпатійна культура сучасного вчителя	Створіть презентацію «Сучасний емпатійний вчитель». Укладіть власний кодекс професійної діяльності вчителя. Напишіть педагогічне есе на тему: «Моя емпатійна компетентність».
5.	Розвиток емпатійності як керований процес	Укладіть рекомендації для сучасного вчителя щодо співпраці з учнями, їхніми батьками та колегами. Підберіть цитати про емпатійність та емпатійну культуру вчителя у психолого-педагогічній науковій літературі. Складіть програму емпатійного самовдосконалення вчителя.

Тематика індивідуальних навчально-дослідних завдань

1. Психолого-педагогічний портрет сучасного вчителя початкових класів.
2. Учіння і гра як провідні види діяльності молодшого школяра.
3. Роль, місце та функції сучасного вчителя в суспільстві.
4. Поняття «емпатія» та «емпатійна культура» в науковій літературі.

5. Емпатія та емпатійна культура вчителя, їх роль у професійно-педагогічній діяльності.
6. Основні компоненти емпатійної культури сучасного вчителя.
7. Форми, методи і засоби формування емпатійної культури вчителя.
8. Модель формування емпатійної культури майбутнього вчителя початкових класів.
9. Формування емпатійної компетентності сучасного вчителя.
10. Формування педагогічного іміджу майбутнього вчителя на основі актуалізації його емпатійності.
11. Професійний саморозвиток і самовиховання вчителя початкових класів.
12. Емпатійна культура як складова професійно-педагогічної культури майбутнього вчителя початкових класів.
13. Формування емпатійної культури в процесі професійно-педагогічної підготовки вчителів.
14. Емпатійне спілкування сучасного педагога.
15. Критерії та етапи формування професійної емпатійності.
16. Шляхи вдосконалення емпатійної культури вчителя.
17. Співпраця емпатійного вчителя з учнями, їхніми батьками та колегами.

Методи навчання

Лекції, практичні заняття, лабораторні заняття, самостійна робота студентів, опрацювання філософської та психолого-педагогічної літератури, розв'язування педагогічних задач, підготовка рефератів, написання творів-роздумів та педагогічних есе на запропоновані теми, створення презентацій, метод диспуту, виконання практичних завдань.

Методи контролю

Усне опитування, поточне та підсумкове тестування, оцінювання індивідуальних навчально-дослідних завдань.